ARMONIZARE A RELAŢIILOR INTERETNICE – SFIDĂRI ŞI OPORTUNITĂŢI

Igor Boţan

CUPRINS:

1. INTRODUCERE 2

2. SPECIFICUL ETNO-CULTURAL AL REPUBLICII MOLDOVA ÎNAINTEA DECLARĂRII INDEPENDENŢEI 3

3. DEZVOLTAREA CADRULUI JURIDIC AL REPUBLICA MOLDOVA PRIVIND DREPTURILE MINORITĂŢILOR NAŢIONALE 7

4. CAUZELE CONFLICTELOR ETNICE DIN SPAŢIUL POST-SOVIETIC CAZUL REPUBLICII MOLDOVA 17

5. ROLUL COMUNITPĂŢII INTERNAŢIONALE ÎN MEDIEREA CONFLICTELOR INTERETNICE 33

6. EVOLUŢIA NAŢIUNILOR. SFIDĂRI ŞI PERSPECTIVE 37

7. IDEEA INTEGRATOARE 46

8. ABORDAREA PROBLEMEI DREPTURILOR MINORITĂŢILOR NAŢIONALE PRIN PRISMA DREPTULUI INTERNAŢIONAL 51

9. INSTRUMENTE PRACTICE DE PROTECŢI POZITIVĂ A GRUPURILOR ETNICE 60

10. O SOLUŢIE PENTRU REBUBLICA MOLDOVA – DESCENTRALIZAREA SAU FEDERALIZAREA? 65

11. NAŢIUNEA ŞI STATUL NAŢIONAL DIN PERSPECTIVA UNIUNII EUROPENE 75

12. ABORDAREA PROBLEMELOR MINORITĂŢILOR NAŢIONALE ÎN ŢĂRILE UNIUNII EUROPENE (anexe ale unor studii de caz) 83

1.

I. INTRODUCERE

Recentele evenimentele politice din Republica Moldova au

readus în prim plan problemele referitoare la relaţiile interetnice, utilizarea limbilor, identitatea naţională a populaţiei autohtone etc. Acest lucru iese în evidenţă mai ales din scrisoarea adresată de către şeful statului, la 17 ianuarie 2002, scriitorului poporului şi academicianului Ion Druţă. În scrisoare se afirmă că „în plan politic, Republica Moldova se află într-un continuu război civil nedeclarat" 1.

Problemele menţionate mai sus au cunoscut o abordare multidimensională pe parcursul ultimului deceniu şi au fost considerate drept unele ce produc sfidări în relaţiile interetnice. Afirmaţiile că ar fi vorba despre un război civil permanent poate şi par a fi o exagerare, dar dacă luăm în consideraţie că s-au desfăşurat proteste în regim non-stop timp de mai mult de 3 luni şi de conflictul din luna februarie 2002 în Gagauz Veri putem constata că situaţia este destul de alarmantă.

Luând în consideraţie contextul politic general am putea identifica cinci factori principali care au avut sau pot avea un impact determinant asupra problemelor ce vizează relaţiile interetnice din Republica Moldova. Este vorba despre: 1) speculaţiile politice privind istoria Moldovei şi identificarea etnică a băştinaşilor; 2) politicile autorităţilor moldoveneşti privind asigurarea drepturilor minorităţilor naţionale şi atitudinea principalelor forţe politice din ţară vis-à-vis de aceste politici; 3) cadrul legal internaţional referitor la drepturile minorităţilor naţionale; 4) politicile ţărilor vecine vis-à-vis de comunităţile etnice respective şi 5) politicile integraţioniste din Europa. Ultimii trei factori din cei menţionaţi sunt de ordin extern şi au un impact crucial pentru influenţarea factorilor interni referitori la asigurarea drepturilor minorităţilor naţionale.

S-ar putea afirma că până în prezent (martie 2002) drepturile minorităţilor din Republica Moldova au fost garantate în măsura în care o poate face un stat cu potenţialul economic al Republicii Moldova. Este adevărat că frustrările prin care au trecut cetăţenii rusolingvi în perioada disoluţiei URSS nu au fost depăşite încă. O altă problemă majoră cu care se confruntă cetăţenii Republicii Moldova este, aşa cum reiese şi din discursul şefului statutului, cea a identităţii

naţionale şi limbii populaţiei băştinaşe. După toate aparenţele liderii minorităţile naţionale pot contribui la soluţionarea sau la complicarea acestor probleme care au o dimensiune mai mult politică decât ştiinţifică sau de drept în Republica Moldova 2.

Problemele istoriei, limbii etc. au cunoscut o abordare ştiinţifică de către cercurile academice. Deşi, abordarea ştiinţifică presupune existenţa unui aparat dezvoltat al noţiunilor cu care operează cercetătorii, a unor repere metodologice şi a criteriilor cel puţin pentru estimarea veridicităţii concluziilor, putem constata că diferite grupuri de cercetători din mediile academice ajung la concluzii cu totul diferite. Acest fenomen iese în evidenţă atunci când polemica dintre cercurile ştiinţifice degenerează în una politică, fiind însoţită de învinuiri reciproce vis-à-vis de folosirea unilaterală a metodologiei, utilizarea selectivă a surselor de informaţie.

1 Moldova Suverană, e 11, 22.01.02

2 Comunistul, e 15, 13.04.02

angajarea întregului arsenal ştiinţific într-o activitate care presupune fundamentarea concluziilor predeterminate de interese politice.

În consecinţă, concluziile din publicaţiile cercetătorilor sunt supuse unui tratament reducţionist în mass media, unde comparaţiile, metaforele, hiperbolele şi întreg arsenalul ziaristic este utilizat pentru a influenţa opinia publică în sensul dorit. Acest gen de abordare a problemelor antagonizează de cele mai multe ori opinia publică şi comportamentul cetăţenilor predispuşi spre recepţionarea informaţiilor de o manieră preconceptă. Aşa s-a întâmplat, spre exemplu, în anii 1987 – 1991, când neînţelegerile şi fobiile generate de aceste neînţelegeri au contribuit la polarizarea comportamentului cetăţenilor după criterii etnice. O parte din cetăţeni, copleşiţi de oferirea posibilităţii de a-şi exprima liber opiniile înăbuşite pe parcursul anilor a reacţionat foarte emoţional la refuzul şi impedimentele ridicate în faţa cerinţelor fireşti de oficializare a limbii lor natale. O altă parte a cetăţenilor a extrapolat intenţiile primei categorii dincolo de limitele după care fobiile au generat agresivitate

reciprocă. Astfel, urmând logica bazată pe principiul: acţiune – reacţie, s-a ajuns la o stare avansată a unui conflict interetnic.

Revenirea la un astfel de comportament după mai bine de 10 ani ar ruina pentru mult timp speranţele posibilităţii unei dezvoltări graduale a Republicii Moldova. Problemele de acest gen ar trebui abordate cu maximă acurateţe, luându-se în consideraţie caracterului lor specific. Substituirea forţei argumentelor cu elanul emoţiilor şi spiritelor exaltate este periculoasă datorită faptului că relaxarea ulterioară şi revenirea la normalitate necesită vreme îndelungată. În perioada când sunt în plină desfăşurarea procesele de integrare europeană acest lucru ar trebui evitat pentru ca Republica Moldova să poată prinde măcar „ultimul vagon" al integrării europene.

În acest studiu se va încerca o abordare comparativă a problemelor cu care se confruntă Republica Moldova şi celor cu caracter similar cu care s-au confruntat ţările europene.

2. SPECIFICUL ETNO-CULTURAL AL REPUBLICII MOLDOVA ÎNAINTEA DECLARĂRII INDEPENDENŢEI

Una dintre cele mai dificile probleme cu care s-a confruntat societatea moldovenească în anii care au precedat declararea independenţei a fost cea referitoare la relaţiile interetnice. La momentul declaraţiei independenţei, la 27 august 1991, pe teritoriul Republicii Moldova existau două regiuni care îşi declarase deja independenţa faţă de Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (RSSM).

Reconsiderând evenimentele care s-au produs în acea perioadă am putea constata că există o discrepanţă pronunţată între esenţa actelor adoptate de instituţiile statului (Parlament, Preşedinţie, Guvern) şi modalitatea în care aceste evenimente au fost reflectate în mass media locală şi internaţională. Unul dintre cele mai interesante documente, în acest sens, este Hotărârea Parlamentului cu privire la statutul juridic al persoanelor aparţinând minorităţilor etnice, lingvistice şi religioase în contextul conflictului armat din raioanele din partea stângă a Nistrului" Nr. 1039-XII din

26.05.923. Denumirea documentului demonstrează că

parlamentarii au încercat să fie precauţi, fiind conştienţi de posibilitatea unor interpretări eronate sau chiar a unor provocări. Pe de o parte, din document se vede că după declararea independenţei Republicii Moldova autorităţile s-a angajat să respecte cu stricteţe normele internaţionale referitoare la drepturile omului şi să garanteze îndeplinirea lor pentru a nu admite careva discriminări.

Pe de altă parte, se observă că hotărârea Parlamentului este o reacţia la o sfidare cauzată de învinuirile şi acţiunile adversarilor proceselor ce se desfăşurau în acel timp în Republica Moldova şi în întreg spaţiu al Comunităţii Statelor Independente (CSI). Hotărârea Parlamentului scoate în evidenţă o anumită situaţie demografică şi socială creată în ţară la momentul declarării independenţei, situaţie pe care o califică drept o „urmare a politicii imperiale de asimilare, aplicată de-a lungul istoriei".

Astfel, în conformitatea cu rezultatele recensământului efectuat în 1989 pe teritoriul Republicii Moldova locuiau:

moldoveni	2 768 875	(63, 86 %).
ucraineni	584 196	(13, 47%).
ruşi	540 900	(12, 47%).
găgăuzi	154 877	(3, 57%).
bulgari	87 648	(2, 02%).
evrei		(1, 5%)
alţii		(3, 11%).
Total:	4 335 733	

Ţinând seama de această realitate, Parlamentul a considerat că

problemele minorităţilor etnice, lingvistice şi religioase nu pot să-şi găsească o soluţie satisfăcătoare decât într-un cadru de dezvoltare a proceselor democratice, bazat pe constituirea statul de drept, în care sistemul judiciar funcţionează în temeiul legii (Documentul Reuniunii de la Copenhaga a Conferinţei pentru dimensiunea umană a C.S.C.E. din 29 iunie 1990, p. 30, la care Moldova a aderat la 10 decembrie 1991).

După proclamarea suveranităţii statale, autorităţile au încercat să pună bazele funcţionării statului de drept pe întreg teritoriul naţional în conformitate cu standardele internaţionale. Într-o perioadă extrem de scurtă Republica Moldova a aderat la cele mai relevante documente juridice internaţionale referitoare la drepturile omului (Declaraţia Universale a Drepturilor Omului, Pactelor internaţionale ale drepturilor omului, ale Documentelor C.S.C.E.)

În baza principilor din documentele menţionate mai sus minorităţilor etnice, lingvistice şi religioase, persoanelor aparţinând acestor minorităţi li-au fost oferit dreptul de a avea propria lor viaţă culturală, de a exprima, păstra şi dezvolta în deplină libertate identitatea lor etnică, culturală, lingvistică şi religioasă, de a menţine şi dezvolta cultura lor sub toate formele, la adăpost de orice tentativă de asimilare contra voinţei lor (Documentul de la Copenhaga, p. 32), de a profesa şi practica propria lor religie sau de a folosi propria lor limbă (Pactul Internaţional cu

3 Monitoru Oficial 5/111, 30.05.1992

privire la Drepturile Civile şi Politice art. 27)

La 1 septembrie 1989 a fost adoptată Legea cu privire la funcţionarea limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova, care asigură cetăţenilor ce aparţin minorităţilor etnice şi lingvistice folosirea liberă a limbii lor materne, atât în particular, cât şi în public, fapt confirmat de realităţile concrete a relaţiilor publice şi private. În virtutea faptului că cetăţenii rusolingvi nu cunoşteau limba română/moldovenească funcţionarilor publici care nu cunoşteau limba de stat li s-a oferit termene îndelungate (ulterior prelungite de câteva ori) pentru însuşirea ei, deşi articolul 6 al legii stipula că în relaţiile cu funcţionarii publici cetăţenii sunt în drept să aleagă limba

de comunicare.

O analiză atentă a argumentelor opozanţilor adoptării legislaţiei lingvistice în 1989 scoate în evidenţă inconsistenţa acestora. Afară de invocarea faptului că noua legislaţie lingvistică contravenea, după părerea lor, normelor Constituţiei URSS şi că conţinea unele erori stilistice este imposibil de a găsi argumente ce ar arăta o posibilă strâmtorarea a drepturilor minorităţilor naţionale. Printre actele normative adoptate de Parlamentul Republicii Moldova şi considerate de către liderii separatişti de la Tiraspol că ar fi de natură să încalce drepturile cetăţenilor ale cetăţenilor rusolingvi se numără legile cu privire la funcţionarea limbilor, cetăţenie, migraţie şi administraţia publică locală4. Ulterior examinarea acestora legi de către experţii Consiliului Europei n-a scos în evidenţă niciun fel de pericole ce ar fi putut ameninţa drepturile minorităţilor naţionale.

În conformitate cu legislaţia în vigoare la acel moment, persoanele care aparţin minorităţilor etnice, lingvistice şi religioase dispuneau de instituţii, organizaţii sau asociaţii educative, culturale şi religioase proprii, care le permitea exprimarea şi dezvoltarea identităţii lor etnice, culturale, lingvistice ori religioase. Nicio dispoziţie legislativă nu putea îngrădi profesarea şi practicarea religiei sau a credinţei minorităţilor. În conformitate cu documentul citat mai sus, la acel moment pe teritoriul Moldovei funcţionau următoarele instituţii de învăţământ:

a) Preşcolare:

În limba de stat (614).

rusă (1333).

În limba de stat şi rusă (373).

evreiască (1);

b) Preuniversitare:

În limba de stat	(1032	).
rusă	(429).	
În limba de stat şi rusă	(132).	
bulgară	(11	clase).
găgăuză	(44	clase).
ucraineană	(174	clase).
evreiască	(o	şcoală);

B.H. TepHHCT – bift nyn. k cnpabefijnib OCTH, Tnpacnojn., 1993

c) universitare – în cele 11 instituţii de învăţământ superior 1/3 din studenţi studiau în limba rusă, iar din numărul total de cadre didactice (4257) 783 erau ruşi, 395 ucraineni, 56 bulgari, 41 găgăuzi.

Componenţa naţională a specialiştilor cu studii superioare şi medii de specialitate în anul 1989 era următoarea:

moldoveni 49, 9% şi respectiv 54, 1%

ruşi	23, 4%	17, 8%
ucrain eni	16, 6%	18, 5%
evrei	4, 5%	2, 5%
bulgari	1, 9%	2, 5%
găgăuz i	1, 7%	3, 1%

În conformitate cu principiul reprezentării proporţionale, din cei 356 deputaţii din Parlament (ales în februarie – martie 1990) 257 erau moldoveni, 49 ruşi, 32 ucraineni, 10 găgăuzi şi 8 bulgari. În Guvern şi în conducerea administraţiei publice centrale erau 4 ruşii, 3 ucrainenii, 1 găgăuz şi un 1 evreu. În organele autoadministrării locale 4, 9% erau ruşi, 11, 9 %-ucraineni, 3, 2% – găgăuzi, 2, 5% – bulgari.

În conformitate cu prevederile Documentului Reuniunii de la Copenhaga, potrivit cărora persoanele aparţinând minorităţilor au dreptul să difuzeze şi să schimbe informaţii în limba lor maternă şi să aibă acces la aceste informaţii, Parlamentul constata că în anul 1992 pe teritoriul Republicii Moldova se editau şi difuzau 3 ziare în limba de stat, 4 în limba rusă, 5 bilingve; 16 reviste se editau în limba de stat, 3 în limba rusă, 2 în limba ucraineană, 2 în găgăuză, 1 în bulgară, 14 erau bilingve (româna-rusă), 1 în idiş şi rusă, 1 în rusă şi găgăuză. De asemenea, nu exista nicio îngrădire pentru circulaţia ziarelor şi revistelor editate în Rusia şi Ucraina.

Rezultatele politicii de editare a cărţilor arăta în felul următor în 1991: 402 titluri de cărţi în limba de stat cu un tiraj de peste 9 milioane exemplare, 107 titluri de cărţi în limba rusă cu un tiraj de peste 6 milioane şi 11 titluri de cărţi în limbile găgăuză şi bulgară cu un tiraj de peste 100 mii exemplare.

Programele televiziunii naţionale realizau zilnic (15 ore de emisie), în medie câte 5 ore zilnic în limba rusă, 3 ore pe lună de emisie în limba ucraineană, găgăuză şi bulgară şi 1, 5 ore în idiş. O situaţie similară era atestată şi la radioul naţional.

Putem observa că autorităţile publice încercau să reacţioneze în mod adecvat la schimbările care au survenit ca urmare a dezintegrării URSS, fapt care a produs o serie de efecte negative în viaţă socială, economică şi politică, afectând statutul minorităţilor etnice, lingvistice şi religioase. În acel context politic, deşi părea că eforturile trebuiau îndreptate, în primul rând, spre impulsionarea reformele economice, de drept, reducerea costului social al tranzacţiei, atenuarea tensiunilor sociale, nu au fost uitate nici problemele minorităţilor naţionale. Au fost adoptat hotărâri speciale ale Parlamentului şi Guvernului referitoare la măsurile pentru îmbunătăţirea studierii limbilor minorităţilor naţionale: rusă, ucraineană, găgăuză, bulgară, evreiască. Experienţa statelor din Europa Centrală şi de Est, care au trecut de la un regim politic dictatorial la unul democratic, arată că alinierea legislaţiei interne la standardele internaţionale în materia drepturilor omului este singura cale aptă să consolideze democraţia şi să asigure

persoanelor care aparţin minorităţilor etnice, lingvistice şi religioase drepturile legitime de a-şi apăra şi dezvolta identitatea. De aceea, nu trebuia inventat nimic, ci trebuiau doar aplicate standardele respective. Dar la acel moment, pentru o mare parte din cetăţeni, puţin contau drepturile echitabile, asigurate prin legislaţie. Modalitatea de reflectare în mass media a evenimentelor din aceea perioadă arată că erau dominante aşteptările unei posibile victorii a forţelor revanşarde în vederea refacerii imperiului sovietic. Anume aceste aşteptări au alimentat speranţele separatiştilor şi i-a Scut să atribuie conflictului din Transnistria o dimensiune de discriminare etno-lingvistică pentru a-şi justifica politica secesionistă. Liderii separatişti au invocat necesitatea separării regiunii de Moldova pe motiv că nu se respectau drepturile minorităţilor etnice şi lingvistice. Pentru a evita aceste speculaţii Parlamentul a încercat să identifice şi alte soluţii prioritare:

— Adoptarea unei noi legi privind organizarea administrativă a Republicii care ar prevedea organizarea judeţelor ca unităţi administrativ-teritoriale de o întindere mai mare, ridicarea la rangul de municipiu a principalelor oraşe ale ţării şi înfiinţarea de noi structuri de autoadministrare locală, din care să facă parte reprezentanţii aleşi ai comunităţilor locale, potrivit principiului reprezentării proporţionale şi conform voinţei electoratului, exprimate prin vot secret.

— Adoptarea legii cu privire la garantarea drepturilor persoanelor aparţinând minorităţilor etnice, lingvistice şi religioase va conferi o nouă dimensiune convieţuirii paşnice a moldovenilor, ruşilor, ucrainenilor, găgăuzilor, bulgarilor, evreilor şi a celorlalţi cetăţeni ai ţării.

— Adoptarea unei noi Constituţii care să corespundă noilor exigenţe politice, care urma să fie supusă validării unor foruri internaţionale componente, în primul rând organismelor specializate ale Consiliului Europei.

Dar, aceste eforturi n-au avut vreun efect semnificativ în vederea soluţionării gravelor probleme cărora li s-a atribuit un caracter etnic. Vom vedea în continuare că ulterior liderii separatişti

au recunoscut că, de fapt, conflictul a avut un caracter politic, ci nu etnic.

3. DEZVOLTAREA CADRULUI JURIDIC AL REPUBLICA MOLDOVA PRIVIND DREPTURILE MINORITĂŢILOR NAŢIONALE

Cadrul juridic care se referă într-un fel sau altul la drepturile omului şi minorităţilor naţionale din Republica Moldova cuprinde mai mult de 30 de documente. Printre ele, afară de Declaraţia Universală a Drepturilor Omului, se numără 10 acte internaţionale: 8 convenţii, 2 pacte. Constituţia Republicii Moldova, adoptată în 1994, garantează principalele drepturi ale omului şi cele ale minorităţilor naţionale stipulate în documentele internaţionale. Articolul 4 al Constituţiei stabileşte prioritatea reglementărilor internaţionale asupra celor prevăzute în actele normative naţionale. Din acestea fac parte 5 legi, 2 decrete prezidenţiale şi 11 hotărâri ale

5 Hotărârea Guvernului 336, 09.07.1991

6 Hotărârea Guvernului 150, 24.05.1990

7 Hotărârea Guvernului 428, 23.06.1992

8 Hotărârea Guvernului 682, 09.12.1991

guvernului. 2/3 din actele normative naţionale privind drepturile omului şi minorităţilor au fost adoptate înainte de aderarea Republicii Moldova la Consiliul Europei în 1995. Este evident că necesitatea integrării în structurile europene a servit drept un stimulent important pentru adecvarea cadrului legal naţional cu standardele internaţionale în domeniul de referinţă (vezi hotărârea Parlamentului 1039 din 26.05.1992). Şi după 1995 factorul integrării europene a servit drept stimulent important în dezvoltarea cadrului juridic privind drepturile minorităţilor. În acest sens cele mai importante documente adoptate după aderarea la CC au fost *Convenţia cadru privind protecţia minorităţilor naţionale9*, ratificată la 22.10.96 şi Legea cu privire ai drepturile persoanelor aparţinând minorităţilor naţionale şi statutul juridic al organizaţiilor lor10 adoptată la 19 iulie a.c. De aceea, intenţia Republicii Moldova de a adera într-o perspectivă mai îndepărtată la Uniunea Europeană, intenţie confirmată parţial prin aderarea a.c. la Pactul de stabilitate pentru Europa de Sud Est şi

adoptarea strategiei de dezvoltarea pe termen scurt a Republicii Moldova11, ar trebui să devină un factor de stabilizare şi armonizare a relaţiilor interetnice.

Se poate afirma că în Republica Moldova cadrul juridic referitor la drepturile omului şi minorităţilor naţionale este unul relativ complex şi satisfăcător. De aceea, accentul care se punea anterior pe oferirea şi garantarea prin lege a unor drepturi în condiţiile actuale ar trebui schimbat şi pus pe ridicarea potenţialului autorităţilor şi a capacităţii presupuşilor beneficiari de a realiza aceste drepturi.

Problema apărării drepturilor grupurilor minoritare şi a membrilor acestora împotriva discriminării şi-a găsit expresia într-un şir de acte internaţionale, cel mai notabil fiind *Convenţia din 1948 privind prevenirea şi pedepsirea crimei de genocid şi ulterior într-o serie de documente privind dreptul umanitar*. Printre actele internaţionale ratificate de Parlamentul Republicii Moldova sunt: *Convenţia – cadru pentru protecţia minorităţilor naţionale (22 octombrie 1996)*; *Recomandările APCE 1201 (1993) privind protocolul adiţional cu privire la drepturile minorităţilor naţionale la Convenţia europeană pentru drepturile omului*, *Recomandările de la Oslo şi de la Haga privind drepturile lingvistice şi drepturile la instruire a minorităţilor naţionale*.

Din punct de vedere juridic, Convenţia-cadru pentru protecţia minorităţilor naţionale, intră în vigoare după ratificarea sa de către statele membru. Acesta este primul instrument juridic multilateral, având putere de lege şi consacrat protecţiei minorităţilor naţionale, care enunţă principii relevante în numeroase domenii. În conformitate cu prevederile Convenţiei-cadru, statele semnatare se angajează să elaboreze programe, să folosească cadrul juridic şi politicile guvernamentale de nivel naţional pentru a atinge obiective concrete. Principiile enunţate în Convenţia-cadru pentru Protecţia Minorităţilor Naţionale sunt: nedescriminarea; promovarea unei egalităţi reale; promovarea şi protecţia culturii, religiei, limbii şi a tradiţiilor; libertatea de întrunire, de asociere, de expresie, de gândire, de conştiinţă şi de religie; accesul la mass media (mediatizarea) pentru recepţia şi difuzarea programelor destinate minorităţilor; relaţii şi

cooperare transfrontalieră; participarea la viaţa economică, culturală şi socială; interzicerea asimilării forţate.

9 Hotărârea Parlamentului 1001 – XII, 22.10.1996

10 Monitorul Oficial 107/819, 19.07.2001

11 Monitorul Oficial e, 10.01.02

Pentru a întregi Conveţia-cadru, Carta Europeană a Limbilor Regionale şi Minoritare, adoptată în iunie 1992, care intră în vigoare odată cu ratificarea sa de către statele membru, recunoaşte dreptul inalienabil de a putea folosi în viaţa privată şi în public o limbă regională sau minoritară. Carta defineşte obiectivele şi principiile care trebuie respectate de către state şi propune măsuri concrete pentru punerea lor în practică în domeniul educaţiei, în tribunale, în administraţie şi serviciile publice, în mass media, al facilităţilor culturale şi al vieţii economice şi sociale.

Conformându-se normelor internaţionale privind minorităţile, la data de 19 iunie 2001, legislativul Republicii Moldova a adoptat Legea organică nr. 382-XV *Cu privire la drepturile persoanelor aparţinând minorităţilor naţionale şi la statutul juridic al organizaţiilor lor*. Se poate afirma că această lege conţine un ansamblu de norme care protejează drepturile şi identitatea persoanelor ce fac parte din minorităţi. În conformitate cu prevederile legii nominalizate, dreptul persoanelor care fac parte din minorităţi sunt protejate prin ansamblul conştiinţei şi religiei, moment stipulat în art. 14, 18 şi 20 din lege, dreptul la asociere – art. 2, libertatea de reuniune şi de expresie, reflectată prin prisma Capitolului II, intitulat *Drepturile fundamentale ale persoanelor aparţinând minorităţilor naţionale*.

Din conţinutul legii se desprind unele idei de bază cum ar fi: protecţie la alegeri libere a căror expresie este de natură să permită acestor persoane, într-o societate democratică să-şi promoveze şi să-şi apere interesele, să participe la viaţa publică în aceleaşi condiţii cu ceilalţi cetăţeni.

Potrivit concepţiei general-acceptate, drepturile persoanelor care fac parte din minorităţi şi obligaţia de a proteja identitatea acestor persoane, ca şi a minorităţilor din care ele fac parte, nu depind

de recunoaşterea oficială a existenţei minorităţilor. Stipulările din articolele 1, 2 şi 3 sunt necesare pentru a se constata că existenţa minorităţilor este considerată suficientă pentru aplicarea standardelor internaţionale corespunzătoare12.

Totuşi, în practica internaţională recunoaşterea unei minorităţi facilitează aplicarea normelor internaţionale şi este de natură să îmbunătăţească situaţia minorităţii respective, să-i ofere o bază juridică, aşa cum s-a încercat şi prin legea dată, pentru protecţia efectivă a drepturilor persoanelor care o compun. Dacă în ceea ce priveşte minorităţile religioase şi exercitarea libertăţilor religioase, problema recunoaşterii este mai puţin importantă, ca urmare a acceptării libertăţii de conştiinţă şi de religie de către majoritatea statelor lumii, în ceea ce priveşte minorităţile etnice, lingvistice şi culturale, sau aspectele etnice, lingvistice şi culturale ale identităţilor, situaţia nu este aceeaşi. Existenţa şi recunoaşterea unor asemenea minorităţi trebuie să se bazeze pe criterii obiective şi să nu depindă de puterea arbitrară a statului.

Experienţa internaţională demonstrează că atitudinea oficială a statelor faţă de grupurile minoritare care fac parte din populaţia lor diferă de la recunoaşterea constituţională a existenţei minorităţilor, până la negarea completă a existenţei lor. În orice caz, trebuie de precizat că prevederile constituţionale de ordin general privind interdicţia discriminărilor pe bază de rasă, culoare, origine naţională sau etică nu pot fi considerate ca recunoaştere, nici măcar implicită, a existenţei minorităţilor. De

12 Radu Ţurcanu Legea cu privire la drepturile persoanelor aparţinând minorităţilor naţionale, Vocea Civică 40

asemenea, statisticile care prezintă populaţia unei ţări grupată pe criterii etnice, lingvistice sau religioase nu înseamnă recunoaşterea existenţei de grupuri sau minorităţi formate din aceste persoane, deşi oferă elemente de apreciere.

În paralel cu evoluţia reglementărilor privind minorităţile, s-a pus şi problema de a şti care sunt, într-un caz sau altul, grupurile la care ne referim, pentru că aceste reglementări să fie aplicate. În art. 6

alin. (1) din lege, au fost determinate expres categoriile de persoane a căror drepturi sunt garantate şi anume: (ucraineni, găgăuzi, bulgari etc.). Însă, ceea ce este caracteristic aici: se simte lipsa de claritate asupra conceptului şi definiţiei noţiunii de minoritate. Merită menţionat faptul că nu există o definiţie general-acceptată pe plan internaţional, care să poată fi impusă oricărui stat, sau să poată fi invocată cu autoritate de standard internaţional. Totuşi, paragraful 32 al Documentului de la Copenhaga specifică: „Apartenenţa la o minoritate este o problemă de opţiune individuală, şi niciun dezavantaj nu poate rezulta dintr-o asemenea alegere" 13

Ca aspect important al identităţii lingvistice a persoanei, statul s-a angajat prin lege să recunoască fiecărei persoane care face parte dintr-o minoritate dreptul de a folosi numele şi prenumele său în limba minoritară şi de a-i fi recunoscute oficial ca atare, conform prevederilor legale, art. 16 alin. (1), ca şi dreptul unei asemenea persoane de a expune semne, inscripţii sau alte informaţii de natură privată în limba minoritară, vizibile publicului.

La capitolul învăţământul public, legea prevede la art. 6 că fără a se aduce atingere studierii limbii oficiale sau predării în această limbă, în zonele locuite de asemenea persoane în mod tradiţional sau în proporţie substanţială şi dacă există o cerere suficientă, statul Republica Moldova, va asigura, pe cât posibil şi în cadrul sistemelor lor de educaţie, persoanelor respective posibilităţi adecvate de a li se preda limba minoritară sau de a primi instruire în această limbă.

Cu referire expresă la persoanele care fac parte din minorităţi, legea nominalizată prevede că statul recunoaşte dreptul acestor persoane de a-şi desfăşura propriile activităţi educative, inclusiv menţinerea în şcoli, şi ţinând seama de politica de educaţie a statului folosirea sau studierea limbii lor proprii, cu condiţia că acest drept să nu fie exercitat într-un mod care să împiedice membrii acestora să înţeleagă cultura şi limba întregii comunităţi şi să participe la activităţile sale cu care ar aduce atingere suveranităţii naţionale, şi că nivelul de educaţie să nu fie inferior standardului general stabilit sau aprobat de autorităţile competente.

De asemenea, legea prevede la art. 7, dreptul persoanelor care fac parte din minorităţi de a primi educaţie, în limba maternă sau de a studia această limbă. Aceasta nu poate şi nu trebuie să aducă atingere studierii limbii oficiale a ţării a cărei cunoaştere este factor de coeziune socială şi este de natură să ofere persoanelor în cauză posibilitatea de a exercita ansamblul drepturilor omului, în condiţii de egalitate ce ceilalţi cetăţeni ai statului. Dacă într-o anumită zonă geografică o minoritate naţională formează majoritatea populaţiei, ea se va bucura în mod direct de acest regim. Autonomia locală n-ar trebui să se acordă însă pe baze etnice, iar gradul de

13 John Packer & Guillaume Siemiński, Drepturile Lingvistice drepturi Fundamentale, Altera 15, Anul VI.2000

autonomie este acelaşi pentru toate unităţile teritoriale, independent de compoziţia etnică a populaţiei.

Aceste drepturi specifice, bine evidenţiate mai sus, conturează şi dreptul persoanelor care fac parte din minorităţi de a-şi păstra, exprima şi dezvolta identitatea lor etnică, lingvistică, culturală şi religioasă. Desigur, drepturile şi libertăţile fundamentale ale omului se referă la toate persoanele şi la generalitatea drepturilor şi libertăţilor în timp ce drepturile specifice ale persoanelor care fac parte din minorităţi au un caracter limitat. Autorii şi susţinătorii adoptării legii respective susţin că ea scoate în evidenţă, dincolo de diferenţele de conţinut şi formulări, existenţa unei voinţe politice şi convingeri juridice a autorităţilor statului.

Fără îndoială, autorităţile moldoveneşti au căutat să găsească un echilibru raţional între acţiunea afirmativă destinată protecţiei identităţii persoanelor care fac parte din minorităţi şi drepturile şi nevoile economice, culturale şi sociale ale tuturor membrilor săi. Şi în continuare Republica Moldova trebuie să asigure participarea adecvată a minorităţilor la viaţa publică, la luarea deciziilor în plan naţional, local, în conformitate cu principiile democratice, asigurând totodată funcţionarea normală a instituţiilor democratice. De aceea, realizarea obiectivelor propuse nu se poate asigura fără eforturi şi fără angajamentul tuturor părţilor interesate. Dar asemenea probleme

trebuie tratate pe o bază democratică, fără pasiuni, mituri şi reprezentări reducţioniste.

Experienţa celor 10 ani de independenţă au demonstrat că doar adoptarea unui cadru juridic adecvat nu este suficientă pentru armonizarea relaţiile interetnice, pentru acesta mai este nevoie de crearea unui *consens normativ* care ar atenua efectele percepţiei diferite de către cetăţenii aparţinând diferitor grupuri etnice a climatului politic intern şi extern14. Este logic să fie aşa odată ce *naşterea* Republicii Moldova în calitate de stat suveran şi independent a fost însoţită de un şir de *traume* cauzate de conflicte etnice. De asemenea, trebuie să se ia în calcul că indiferent de culoarea politică a guvernului întotdeauna pot exista suspiciuni dintr-o parte sau alta vis-à-vis de politica promovată. Acesta se referă, inclusiv, şi la cadrul juridic.

Până nu demult, spre exemplu, se considera că soluţia găsită pentru conflictului dintre Chişinău şi Comrat a fost una adecvată15, dar apariţia unui conflict politic între puterea centrală şi cea de la Comrat a arătat că polarizarea opiniei publice se face totuşi după criterii etnice. Chiar dacă incriminările care i s-au adus în ianuarie 2002 başcanului găgăuz, Dmitrii Croitor, se referă la delapidarea fondurilor publice, conflictului i s-a atribuit imediat o dimensiune etnică. Este foarte asemănător cu ceea ce s-a întâmplat şi în cazul Transnistriei acum mai bine de 10 ani în urmă. În consecinţă atât presa din Transnistria, cât şi o parte a presei din Rusia a prezentat conflictul drept o tendinţă a autorităţilor centrale de a suprima autonomia găgăuză.

De aceea, atunci când se formează cadrul legal privind drepturile minorităţilor trebuie să se ia în calcul că în întreg spaţiul Europei de Est pare să existe două percepţii în legătură cu membrii grupurilor minoritare, deşi pare că acest lucru n-ar

14 Human Rights at the Turn of New Millenium in The Republic of Moldova, Moldovan Helsinki

Committee for Human Rights, Chişinau, 2001

15 MHxami Omopob, Mh flOJiaon>i nprorm k oco3 Hamno Toro,

hto tojibko BMecre ijejioc THOCTB Hapo-a Pecnybjnnai Moimoba, Fpaayţa HCKHH Fojioc N° 37

trebui să se refere la cazul Republicii Moldova. Aceste percepţii sunt strâns legate una de alta. Prima este legată de sentimentul că întrucât minorităţile, de obicei, au suferit discriminări şi represiuni sub vechile guverne, trebuie luate măsuri pentru a asigura excluderea pe viitor a unor asemenea fenomene. A doua percepţie, răspândită mai ales în rândurile elitelor politice ale minorităţilor, este că minoritatea întotdeauna constituie victima unei nedreptăţi istorice, care poate şi trebuie să fie corectată acum, prin crearea unui statut special. După dezintegrarea statelor multinaţionale de multe ori devin minorităţi comunităţile care anterior reprezentau populaţia majoritară a ţărilor respective. Este curios că, de cele mai multe ori, liderii acestor noi minorităţi îşi schimbă forate brusc opţiunile în dependenţă de situaţia în care se află comunitatea pe care o reprezintă – este această comunitatea majoritară sau minoritară. Ne amintim cu câtă migală se calculau efectele negative asupra economiei trecerea limbii moldoveneşti la grafia latină (pe atunci Moldova era parte componentă a URSS, care avea totuşi importante resurse materiale), şi cum liderii aceloraşi comunităţi au revendicat mărirea cheltuielilor bugetare pentru interesele minorităţilor naţionale după ce comunităţile respective au devenit minoritare (chiar dacă Moldova a devenit cea mai săracă ţară din Europa). Adică, contextul european presupune că minorităţile se află, de obicei, în ofensivă pentru cucerirea unor drepturi, iar comunitatea majoritară este în defensivă şi tinde să se apere, demonstrând că nu atentează la drepturile minorităţilor.

Se poate spune, din acest punct de vedere, că în ultimii 10 ani atât liderii comunităţii majoritare cât şi liderii organizaţiilor ale minorităţilor şi-au văzut principala misiune în a promova exclusiv interesele comunităţilor pe care le reprezintă. Acest egoism etnic nu poate fi eliminat, deocamdată, prin legi. Liderii comunităţii majoritare au motivat, de obicei, un astfel de comportament prin necesitatea eliminării unor nedreptăţi istorice (politica de asimilare şi rusificare). Pe de altă parte, liderii minorităţilor au pedalat problema drepturilor

minorităţilor prin a cere noi drepturi pe care ulterior li-a obţinut.

Exemplul separatismului transnistrean este extrem de edificator pentru a înţelege egoismul etnic. Liderii separatiştilor au motivat necesitatea separaţiei de Moldova, inclusiv, şi prin necesitatea apărării drepturilor minorităţilor. Ei au declarat trei limbi de stat în regiune, dar pentru a înţelege efectul propagandistic al acestei acţiuni este suficient ca cineva să încerce să-şi rezolve o problemă apelând la serviciile administraţie publice din Transnistria în vreo limbă de stat (moldovenească, ucraineană) diferită de cea rusă. Situaţia lingvistică şi cea a populaţiei moldovenești din Transnistria este o mostră ideală de conservare a situaţiei din RSSM. Este însă greu de găsit măcar câteva exemple din care să se vadă că minorităţile din Republica Moldova care şi-au obţinut drepturile legitime să fi încercat cumva să contribuie la apărarea drepturilor băştinaţilor moldoveni minoritari în Transnistria. De asemenea, liderii comunităţilor minoritare, practic, nu au manifestat vreun interes pentru propunerea vreun proiect din care să se vadă cum este percepută soluţionarea problemei transnistrene în cadrul unei Moldove unice.

Este cunoscut că atât Rusia cât şi Ucraina au elaborat politici şi chiar au instituţii care sunt preocupate de condiţia conaţionalilor, cetăţeni ai altor state. Rămâne neclar dacă aceste atitudini sunt diferenţiate pentru conaţionalii din dreapta şi stânga Nistrului. De asemenea, nu este clară atitudinea liderilor comunităţilor ruse şi ucrainene faţă de situaţia lor şi cea a conaţionalilor din Transnistria? Consideră ei că populaţia rusă şi cea ucraineană din Transnistrea este deosebită de ei şi că transnistrenii pot pretinde la drepturi deosebite? Consideră ei că existenţa Transnistriei este o garanţie pentru asigurarea drepturilor lor, sau favorizează cumva interesele ţărilor lor de origine în acest teritoriu? Aceste întrebări nu sunt triviale fiindcă însăşi faptul existenţei Transnistriei a fost motivat prin necesitatea asigurării drepturilor egale a reprezentanţilor tuturor naţionalităţilor.

Acelaşi lucru se referă şi la găgăuzi. Se pare că administraţia de la Comrat ar fi putut beneficia mult mai mult dacă ar fi optat împreună cu Chişinăul pentru integrarea Transnistriei în spaţiul economic

comun. Potenţialul economic al Moldovei, inclusiv şi cel din Transnistria, a fost creat în comun de toţi cetăţenii Republicii Moldova. În virtutea unor anumite circumstanţe, în timpurile sovietice, un şir din cele mai performante unităţi industriale au fost amplasate pe teritoriul Transnistriei, ele însă aparţineau în egală măsură tuturor cetăţenilor, inclusiv şi celor găgăuzi. O delimitare clară a proprietăţii de stat şi a celei municipale ar putea permite distribuirea echitabilă a acestui potenţial economic confiscat de către separatişti. În plus, desfiinţarea armatei transnistrene şi reducerea efectivului armatei moldoveneşti ar oferi surse suplimentare atât pentru bugetul central cât şi pentru subsidii autonomiei găgăuze. Merită să fie menţionat şi faptul că într-un moment de criză liderii găgăuzi au găsit protecţie nu la Tiraspol, ci la Strasbourg, ceea ce demonstrează că activitatea într-un cadru legal oferă mai multe oportunităţi pentru o dezvoltare normală.

Este evident că discuţiile pe marginea îmbunătăţirii legislaţiei referitoare la drepturile minorităţilor şi-au epuizat potenţialul. Multe din stipulările legii privind drepturile minorităţilor repetă stipulările din alte legi şi documente internaţionale, precum şi principiile fixate în Constituţie. Or, în Constituţia noastră sunt şi alte stipulări foarte bune, dar care nu pot fi realizate din cauza condiţiei economice în care se află ţara. Ce este cu adevărat nou în lege ţine de declararea dreptului minorităţilor la o cotă de reprezentare şi de participaţie la administrarea treburilor publice. Se ştie că un drept oferit dar dificil de realizat poate provoca interpretări eronate. Reglementările excesive pot avea efecte negative pentru comunităţile în favoarea cărora se crede că se fac. Experienţa arată că într-un şir de ţări stabilirea unor cote de reprezentare proporţională în organele reprezentative au dus la faptul că minorităţile respective au obţinut ulterior un număr mai mic de mandate decât până la reglementarea bazată pe principiul proporţionalităţii.

Şi în Republica Moldova este posibilă o astfel de situaţie. În alegerile parlamentare din ’94 şi ’98, când nu era legiferat principiul oferiri cotelor pentru minorităţi, cetăţenii de origine găgăuză au fost

reprezentaţi în Parlament în proporţie de aproximativ de 2 ori mai mare decât dacă ar fi fost respectat acest principiu.

Actualul sistem electoral lasă alcătuirea listelor de candidaţi la discreţia partidelor politice. Liderii de partid care au o bună intuiţie politică se orientează foarte bine în aceste condiţii. Spre exemplu, în 1994, blocul electoral „Unitatea – Edinstvo", a obţinut mai bine de 25% din mandatele de deputaţi datorită mesajului său adresat preponderent minorităţilor naţionale. Şi Partidul Democrat Agrar a folosit astfel mesaje. Drept efect reprezentarea minorităţilor în 1994 a fost relativ plenară.

Se cunoaşte foarte bine că de câţiva ani liderii găgăuzi revendică dreptul de a suplini reprezentarea pe criterii etnice cu reprezentarea ce criterii teritoriale. De aceea, devine un imperativ schimbarea sistemului electoral. Există o legitate că mărirea numărului de parametri de obicei complică soluţionarea problemelor. Dacă pentru implementarea prevederilor legii adoptate recent se va trece la alegerile în circumscripţii teritoriale formate pe criterii etnice pot apărea unele probleme. Spre exemplu, localităţile populate compact de găgăuzi şi bulgari vor putea să-şi promoveze candidaţii lor. Şi asta e bine. În schimb, cetăţenii de origine rusă şi, parţial, cei de origine ucraineană, pot simţi un anumit disconfort datorită faptului că sunt distribuiţi relativ uniform prin localităţile ţării şi, practic, în foarte puţine circumscripţii vor fi majoritari pentru a beneficia de votul etnic. Eu nu vorbesc de romi care într-o astfel de situaţie vor pierde şi şansa teoretică de a-şi promova candidatul. Să sperăm că nu va fi aşa, dar în orice caz am dorit să arătăm că reglementările excesive pot avea efecte inverse celor scontate. Şi tocmai aici rezidă riscul despre care vorbeam anterior. Dreptul de participare la guvernare, dreptul la instituirea organizaţiilor nonguvernamentale, politice au existat şi până la adoptarea legii. Totuşi e bine că legea a fost adoptată, măcar pentru faptul că aşa cum afirmă reprezentanţii minorităţilor aceasta le oferă o garanţie în plus a respectării drepturilor lor.

Cei care au criticat această lege au scos în evidenţă faptul că prin promovarea acestei legi reprezentanţii minorităţilor ar fi demonstrat

că au suspiciuni vis-à-vis de caracterul democratic al statului moldovenesc. În acelaşi timp ei au scos în evidenţă că intenţia de a declara limba rusă drept a doua limbă de stat poate produce noi tensiuni în societate provocate de caracterul asimetric al folosirii a doua limbi de stat. Populaţia autohtonă cunoaşte ambele limbi în timp ce o mare majoritate a populaţiei rusolingve cunoaşte doar limba rusă, care *de facto* are statutul unei limbi oficiale. Întrebarea lor este dacă nu cumva legile privind utilizarea a doua limbi de stat şi cu privire la dreptul minorităţilor de a avea cote de reprezentare în administraţie vor produce colizii. S-ar putea că declararea a doua limbi de stat să ofere funcţionarilor publici de a impune cetăţenilor limba de comunicare. În opinia oponenţilor adoptării acestor legi cetăţenii (contribuabilii) ar trebui să aibă dreptul de a alege limba de comunicare cu funcţionarii, lucru care este *de jure* asigurat de cadrul legal existent deja.

S-a menţionat deja că încălcarea drepturilor lingvistice ale minorităţilor naţionale a fost invocată atunci când a fost nevoie de a justifica acţiunile separatiste din Transnistria. De asemenea, s-a menţionat că deşi se pretinde că în Transnistria există 3 limbi de stat, de fapt, doar limba rusă deserveşte necesităţile administrative. Nici în autonomia Gagauz Veri respectarea legislaţiei lingvistice nu depăşeşte nivelul declaraţiilor16. De aceea, atâta timp cât valorile unei societăţi civile, cultura politică a cetăţenilor, funcţionarilor publici şi a liderilor de opinie nu au atins un anumit nivel este greu de vorbit despre respectarea prevederilor legii.

Pentru a trece de la reglementari juridice la acţiuni practice este necesar să se ia în considerare legătura dintre drepturile culturale şi lingvistice ale minorităţilor şi valorile toleranţei, coexistenţei şi integrării. Aceste valori stau la baza conţinutului esenţial ai drepturilor omului, adică respectul pentru valoarea fiinţelor umane. Este imposibil pentru un stat să fie absolut neutru în privinţa preferinţelor sale culturale sau lingvistice. Toate guvernele trebuie să folosească cel puţin o limbă pentru a-şi

16 Human Rights at the Turn of New Millenium in The Republic

of Moldova, Moldovan Helsinki Committee for Human Rights, Chişinau, 2001

desfăşura activităţile şi să comunice cu populaţia. Preferând o limbă (sau limbi) oficială, naţională ori dominantă, statul îi avantajează în acelaşi timp pe cei care vorbesc limba de stat. Realitatea în majoritatea ţărilor este că anumite părţi ale populaţiei vorbesc limbi care diferă de limba (limbile) oficială sau dominantă aleasă de stat şi sunt într-un fel dezavantajate de alegerea guvernului. Se cunoaşte că în majoritatea cazurilor, încercărilor de eliminare a limbilor minoritare li s-au opus rezistenţă, în unele cazuri provocând conflicte violente. Coexistenţa paşnică poate fi realizată respectându-se unele drepturi fundamentale care au un impact asupra intereselor etnice sau lingvistice. Aceasta este logica ce a fost respectată în dreptul internaţional de la cel de al Doilea Război Mondial, cu acceptarea unei „încrederi în drepturile fundamentale ale omului, în demnitatea şi în valoarea persoanei umane" aşa cum se afirmă în preambulul Declaraţiei Universale a Drepturilor Omului.

Standardele internaţionale ale drepturilor omului, ca de pildă non-discriminarea, libertatea de expresie şi religie şi altele, se *bazează* pe recunoaşterea şi respectarea diversităţii umane. Toleranţa faţă de diferenţele umane permite coexistenţa paşnică a oamenilor care provin din diverse medii etnice şi lingvistice. Dar trebuie să existe un echilibru între diferitele interese implicate, precum cele ale indivizilor care pot fi dezavantajaţi de preferinţele lingvistice ale unui guvern în privinţa oportunităţilor de angajare sau a consecinţelor educaţionale şi, în aceeaşi măsură, interesele legitime ale statului care se pot confrunta cu limitări practice ale asigurărilor de servicii în limbile minoritare, provenind dintr-o lipsă reală de resurse financiare sau umane. Găsirea unui echilibru poate şi trebuie să se bazeze pe principiile toleranţei, coexistenţei şi integrării. Integrarea nu înseamnă eliminarea diferenţelor umane ci, mai curând, luarea lor în consideraţie şi adoptarea lor în măsură posibilă şi practicabilă astfel încât indivizii să poată participa atât la viaţa comunităţii lingvistice şi culturale de care aparţin, cât şi la viaţa societăţii mai largi a statului ca

întreg. Echilibrarea intereselor statului cu cele ale minorităţilor în probleme lingvistice nu înseamnă că un stat nu poate să adopte o limbă comună sau oficială, înseamnă doar că minorităţile lingvistice trebuie să fie sprijinite atât cât este posibil în mod rezonabil, date fiind situaţia minorităţii şi condiţiile în cadrul statului. Aceasta este însăşi esenţa conceptului modern ai drepturilor persoanelor aparţinând minorităţilor. Bazându-se pe standardele internaţionale existente, experţii independenţi care au elaborat „Recomandările de la Oslo cu privire la drepturile lingvistice ale minorităţilor naţionale" (RO) evidenţiază – în scopul de a oferi repere strategice practice – exact elementele echilibrului şi integrării, după cum urmează: „*Drepturile persoanelor aparţinând minorităţilor naţionale de a-şi folosi limba (limbile) în cadru public şi privat, aşa cum au fost enunţate şi elaborate în recomandările de la Oslo cu privire la drepturile lingvistice ale minorităţilor naţionale, trebuie privite într-un context echilibrat de participare deplină în societatea majoritară. Recomandările nu* îşi *propun o atitudine izolaţionistă, ci una care încurajează echilibrul între dreptul persoanelor aparţinând minorităţilor naţionale să-şi menţină şi să-şi dezvolte propria lor identitate, cultură şi limbă, şi necesitatea de a se asigura faptul că sunt capabile să se integreze în societatea majoritară ca membri deplini şi egali*". În legătură cu un subiect specific, în recomandarea 12 a RO, care se ocupă de viaţa economică şi cere un echilibru între dorinţa unor persoane particulare de a folosi o limbă minoritară în activităţile economice şi interesul statutului în asigurarea folosirii limbii oficiale şi dominante în domenii ca protecţia muncitorilor şi consumatorilor. Indivizii sunt liberi să-şi folosească limba la alegere în activităţile economice particulare, dar guvernul poate să ceară şi folosirea limbii oficiale sau dominante. Libertatea de exprimare a individului şi interesele proprii ale statului (adică interesele „publice") se echilibrează astfel şi sunt respectate în mod rezonabil. Documente ca Declaraţia Naţiunilor Unite asupra drepturilor persoanelor aparţinând minorităţilor naţionale sau etnice, religioase sau lingvistice, Convenţia cadru pentru protecţia minorităţilor naţionale a Consiliului Europei, cât şi RO, sunt parte a

unei tendinţe de creştere a înţelegerii şi respectului pentru drepturile omului care sunt ancorate în principiile toleranţei, coexistenţei şi integrării. În acest spirit trebuie să fie văzute drepturile minorităţilor lingvistice sau ale altor minorităţi: sunt măsuri destinate realizării echilibrului includerii şi armoniei, mai curând decât a excluderii şi conflictului. Din acest punct de vedere apare întrebarea: Ar putea implementarea ideilor multiculturalismul oferi o perspectivă pentru armonia lingvistică din Republica Moldova?

În luna octombrie 2001, Centrul Independent de Jurnalism (CIJ) a organizat la Chişinău o conferinţă internaţională cu genericul „Multiculturalismul în societatea moldovenească". Însăşi faptul că a fost organizată o conferinţă cu genericul respect demonstrează că soluţiile valabile în ţările democratice ar putea fi aplicate şi în Republica Moldova. Totuşi, există impedimente în acest sens. În cadrul conferinţei s-a constatat că doar în perspectiva existenţei unui liderism polițe se poate vorbi despre aplicarea modelului multiculturalist în Republica Moldova. A fost simptomatică şi prezenţa ziariştilor din Transnistria şi Gagauz Veri, care au vorbit despre susţinerea benevolă şi unanimă a conducerii de la Tiraspol şi, respectiv, despre acceptarea tutelării adunărilor organizaţiilor neguvernamentale de către organele de securitate. Un alt factor important care face necesară examinarea fenomenului multiculturalismului este legat de intenţia conducerii de vârf a Republicii Moldova de a promova „*interesele naţionale ale ţării* care *sunt interese le întregului popor* dar *nu ale comunităţilor etnice minoritare" 17*.

În prezent fenomenului diversităţii este văzut în trei feluri. Mai întâia este vorba despre o atitudine tolerantă. Această atitudine constă în libertatea acordată minorităţilor de a exista fără a fi discriminare atâta timp cât nu aduc prejudicii culturii majoritare. Această atitudine aduce cu sine restricţionarea considerabilă a folosirii spaţiilor publice şi a mass mediei de către minorităţi. În acelaşi timp, ea însemna şi finanţarea activităţilor minorităţilor din resursele proprii ale comunităţii – pe lângă contribuţia acesteia, prin impozitare, la

menţinerea culturii generale.

Există două tipuri de argumente în sprijinul toleranţei. În primul rând, sunt argumentele principale de reglementare a constrângerii: principiul daunei, de exemplu, stipulează că oamenii nu pot fi constrânşi decât cu scopul de a fi împiedicaţi să dăuneze altora, sau acela de a fi pedepsiţi pentru daunele cauzate. Al doilea tip de argumente apelează la necesitatea asigurării liniştii publice, armoniei sociale şi legitimării sistemului de guvernare, toate capabile de a fi ameninţate de eventuale resentimente ale unei minorităţi împiedicate să-şi continue viaţa religioasă sau culturală18. Din acest punct de vedere, putem observa că ambele principii ale toleranţei au fost încălcate atunci când Ministerul învăţământului a adopta hotărârea privind introducerea studierii obligatorii din clasa a doua a limbii ruse în şcolile cu predarea în limba română. De fapt, intoleranţa autorităţilor a avut un sens invers, adică limba unei minorităţi i s-a impus majorităţii. Este curios că efectul a fost acelaşi – protestele celor care s-au simţit afectaţi.

17 Moldova Suverană, e 11, 22.01.02

18 Joseph Raz, Multiculturalismul: o perspectivă liberală, Altera 13, Anul VI. 2000

Toleranţa a fost în cele din urmă suplimentată sau chiar înlocuită de o a doua strategie privind minorităţile – o politică bazată pe afirmarea dreptului individual de protecţie împotriva discriminării naţionale, etnice, rasiale, religioase sau de altă natură. Drepturile la nedescriminare sunt extensiuni fireşti ale concepţiei clasice referitoare la drepturile constituţionale civile şi politice.

Drepturile de nedescriminare se extind mult dincolo de toleranţă. Ele au consecinţe care afectează modul de viaţă al majorităţii. Cea mai evidentă consecinţă este imposibilitatea de a exclude membrii unor comunităţi din şcoli, locuri de muncă, cartiere de locuit etc. De obicei, drepturile de nedescriminare sunt interpretate astfel încât fiecare comunitate să aibă posibilitatea controlului asupra anumitor instituţii. Dar, într-un regim de coexistenţă, de nedescriminare serviciile publice, sistemul educaţional, precum şi

sfera economică şi politică a unei ţări nu pot fi proprietăţi ale majorităţii, ci sunt un bun comun al tuturor cetăţenilor ca indivizi.

A treia metodă de abordare a problemei minorităţilor este afirmarea multiculturalismului. Ea se consideră a fi potrivită pentru societăţile în care există mai multe comunităţi culturale stabile care doresc, şi sunt în măsură, să se perpetueze. Liberalismul politic susţine valoarea controlului asupra propriei noastre vieţi, a libertăţii de a trăi conform deciziilor noastre succesive. Această abordare încearcă să găsească modalităţile – juridice sau sociale – de a elimina restricţiile care îngrădesc deciziile individuale, şi să înlăture obstacolele create de lipsa de educaţie, de sărăcie sau de acces la diferite surse.

4. CAUZELE CONFLICTELOR ETNICE DIN SPAŢIUL POST-SOVIETIC. CAZUL REPUBLICII MOLDOVA.

Conflictele din Republica Moldova nu reprezintă cazuri particulare. Faptul că un şir de conflicte etnice au avut loc pe întreg teritoriu al fostei URSS vorbeşte despre anumite cauze obiective ale acestora, despre o moştenire pe care noile state independente au primit-o din partea regimul comunist. Aceasta se referă şi la conflictele apărute în alte state multinaţionale postcomuniste. Fosta Uniune Sovietică şi ţările post-sovietice au avut de trecut printr-un val dramatic de activism etnopolitic şi lupte intercomunitare în special de la sfârşitul anilor ’80 ai secolului trecut încoace. Astfel, conflictele etnice constituie una din caracteristicile modernităţii, dar ultimul deceniu a adus schimbări seismice în relaţiile dintre diferite comunităţi din întreaga lume. Înţelegerea cauzelor, manifestărilor şi consecinţelor conflictelor etnice a preocupat factorii politici de decizie şi opinia publică în perioada post-sovietică, constituind o adevărată provocare pentru cercetătorii contemporani. De asemenea, înţelegerea acestor cauze este importantă şi pentru evitarea pe cât este posibil a speculaţiilor politice.

După prăbuşirea comunismului şi disoluţia statelor multinaţionale: URSS, Cehoslovaciei şi Iugoslaviei au fost ridicate probleme fundamentale privind natura statului, suveranităţii, autonomiei, dreptului la autodeterminare, etc. Evident, aceste

probleme erau văzute în mod diferit. Pentru noile state apărute imediat după dezintegrarea celor menţionate mai sus principiul integrităţii teritoriale deţinea superioritatea asupra dreptul la autodeterminare a minorităţilor.

În ţările post-sovietice, provocarea a fost dublată de faptul că tradiţia marxistă ortodoxă din ştiinţele sociale, predominantă în aceste ţări la începutul *perestroicii*, s-au pomenit complet nepregătite să facă faţă chestiunilor ce ţin de conflicte etnice care erau considerate drept ceva învechit şi aproape imposibil într-o societate de „socialism matur" şi „internaţionalism triumfător" unde „chestiunea naţionalităţilor" a fost rezolvată „odată şi pentru totdeauna". În încercarea de a răspunde la imperativele problemelor etnice într-un context de schimbări socio-politice rapide şi profunde, cercetătorii trebuiau să abordeze un domeniu destul de nou, apelând la instrumente teoretice noi, non-marxiste, pe care urmau să le aplice realităţilor postcomuniste 19.

a) Varietăţi şi tipologii de conflicte în spaţiul post-sovietic

Orice conflict ce are loc în cadrul unei structuri sociale este calificat în diferite feluri. Atât fosta Uniune Sovietică, cât şi ţările post-sovietice, au fost extrem de diverse din punct de vedere etnică. În conformitate cu unele estimări aproximative pe fostul teritoriu sovietic locuiau aproximativ 150 de grupuri etnice. Etniile neruseşti formau ceva mai mult de jumătate din populaţia URSS. Toate aceste popoare au fost încorporate într-un singur stat cu toate implicaţiile geografice, culturale, economice şi religioase ale unei asemenea încorporări – diversitate fără precedent. De aceea, cercetătorii sunt de acord că ţările post-sovietice, au cunoscut câteva feluri diferite de conflicte etnice, multe dintre care cu adânci rădăcini istorice. Din acest punct de vedere pare a fi incorect să se considere că toate problemele etnice post-sovietice ca unele ce implică aceleaşi consecinţe şi remedii.

Această varietate de dispute etnice şi cauzele lor se reflectă în diferite tipologii de conflicte etnice. Una din tipologii, aproape evidentă de la sine, se bazează pe evidenţierea naţionalismelor de „matrioşkă" ce reflectă ierarhia unităţilor etno-teritoriale în cadrul fostei Uniuni Sovietice. Potrivit ei, pot fi identificate câteva sfere principale de

conflicte interetnice în URSS:

relaţiile dintre autorităţile unionale centrale şi republicile sovietice; relaţiile dintre republicile sovietice;

— Relaţiile dintre guvernul republicii unionale şi autonomiile etno-teritoriale din cadrul republicii unionale, precum şi cele dintre formaţiuni autonome din aceeaşi republică20;

statutul şi problemele minorităţilor etnice care nu aveau o formaţiune etno-teritorialăş

— Statutul şi problemele etniilor împărţite.

Drept consecinţă, după disoluţia URSS conflictele au evoluat şi poate fi propusă o altă tipologie pentru conflictele interetnice din Comunitatea Statelor Independente (CSI):

19 Airat Aklaev, Cauzele conflictelor etnice în fosta URSS, Vocea Civică 38, 2001

20 Beccapabc KHH Bonpoc h obpa30 Bamie IIpim Hecâpobl KOH Mojmabl Koft Pecnybjnnai, Tnpacnojn.

20 Beccapabc KHH b pho, nry, 1993

— Conflicte teritoriale asociate cu problema reunificării unor grupuri etnice separate;

— Conflicte provenind din dorinţa unei minorităţi etnice de a pretinde dreptul la autodeterminare prin crearea unui stat independent;

— Restaurarea drepturilor teritoriale ale grupurilor etnice ce au fost deportate cu forţa;

conflictele ce au apărut ca rezultat al schimbărilor teritoriale arbitrare făcute în perioada sovietică;

conflictele asociate cu interese materiale ale elitelor conducătoare;

conflicte asociate cu factori de natură istorică, precondiţionate de tradiţii de luptă îndelungată pentru eliberare naţională;

— Conflicte cauzate de prezenţa „popoarelor deportate" aflate pe teritoriul altor republici;

conflicte asociate cu discriminarea reală sau imaginară a populaţiei ruseşti din statele post-sovietice;

disputele lingvistice în care se îmbracă insatisfacţiile etno-politice şi pretenţiile la un statul special ale grupurilor etnice.

Unii experţi consideră că iniţierea şi escaladarea conflictelor etnice reprezintă, de fapt, rezultatele proceselor de autodeterminare naţională din perioada „perestroicăi" şi direcţionate spre stabilirea priorităţii drepturilor colective ale unui grup etnic în raport cu drepturile individuale. Factorii principali generatori de conflicte sunt legaţi de frustrările apărute în urma dezintegrării structurilor de stat vechi la toate nivelele, confruntarea dintre elitele regionale şi cele centrale, lupta dintre elitele etnice pentru funcţii importante sub aspectul puterii, conflictul dintre forţele naţionaliste şi cele comuniste sau neocomuniste, deghizarea şi conservarea regimurilor comuniste sub forma suveranităţii de stat (cazul Asiei centrale), consolidarea forţelor politice promperiale şi absenţa unei strategii politice în toate taberele implicate în conflict.

Au fost identificate şi tipuri principale de conflict interetnic care au avut loc pe teritoriul fostelor republici sovietice:

elitele politice noi atât cele ale naţiunii titulare, cât şi cele ale minorităţilor, urmărindu-şi obiectivele, au canalizat nemulţumirea publicului spre alte grupuri etnice, făcându-le vinovate pentru problemele existente;

conflicte între naţionalitatea titulară şi minorităţi etnice rusolingve care nu puteau sau nu doreau să se conformeze noilor realităţi lingvistice impuse de majoritate;

consecinţele deportărilor popoarelor din perioada comunistă, sau conflicte pe parcursul reîntoarcerii proprietăţii sau revenirea la locurile natale;

— Ostilităţi armate între elite politice noi şi elitele vechi care nu doreau să piardă influenţa economică şi politică în cadrul republicilor;

— Conflicte politice privind pretenţiile de lărgire a statutului teritorial-administrativ al etniilor netitulare;

— Conflicte apărute din cauza teritoriilor disputate din punct de vedere istoric.

b) Identificarea seturilor de cauze ce duc la conflicte interetnice

Prăbuşirea regimului autoritar a făcut posibile conflicte după ce „capacul cazanului internaţionalist" a fost ridicat de pe vechile un şi resentimente etnice şi obidele cu greu reţinute în tot acest timp au răbufnit cu forţă.

Trei largi seturi de cauze ale conflictelor interetnice în fosta URSS au fost identificate şi se discută pe larg: 1) generale, structurale şi sistemice; 2) cauze legate de moştenirea sovietică şi cea presovietică; 3) cauze ce rezultă din procesul de schimbare socio-politică rapidă, din reforma economică şi procesul de democratizare şi privatizare postcomunistă.

Unii experţi sunt de părerea că alcătuirea multietnică diversă şi instituţionalizarea etnicităţii în însăşi structura constituţională a unităţilor etno-teritoriale ale URSS, legătura dintre etnicitate şi teritorialitate, ierarhia socio-politică şi culturală a grupurilor etnice şi istoria represiunilor şi altor moşteniri nerezolvate ale perioadei sovietice îngreunează deosebit de mult delimitarea hotarelor precise între conflictul socio-politic şi cel etnic în ţările post-sovietice. Însă, orice confruntare deschisă cu substrat etnic are o trăsătură definitorie care conduce practic în mao iminent la transformarea conflictului în unul etnic. Teoriile sociale nu reuşesc să explice pe deplin acest fenomen. În ajutor le pot veni ştiinţele politice care pot explica mobilizarea politică ale elitelor etnice şi rolul fundamental pe care îl joacă elitele etnice în aceste procese. Mecanismele socio-psihologice joacă un rol important în înţelegerea declanşărilor conflictelor etnice. Teoriile de psihologie socială şi politică, în opinia unor cercetători, ar putea explica mobilizarea maselor, intensitatea emoţiilor participanţilor la conflict, forţa dorinţei unui grup etnic dat de a obţine autonomie şi ataşamentul militanţilor etnici faţă de acţiuni violente. Percepţia iraţională a pericolului de către grup, prejudecăţile etnice împărtăşite în mod colectiv şi resimţirea adâncă a „nedreptăţii istorice" oferă potenţialul de mobilizare pentru a-l face pe om gata de orice acţiune în numele naţiunii sale. Legătura dintre explicaţiile sociale, psihologice şi politice poate fi găsită în chestiunea legitimităţii de grup. Această chestiune, la rândul ei, este strâns legată de aspiraţiile

unui grup etnic dat de a-şi construi un stat propriu. Lupta pentru propria statalitate constituie nu numai un mijloc de asigurare a intereselor economice ale oamenilor, ci şi un scop în sine, pentru a consfinţi statutul şi necesitatea, percepută ca fundamentală, de a se proteja de dominaţie străină, precum şi pentru a conserva ambianţa fizică şi culturală a grupului dat. Am văzut deja că specificul dezvoltării relaţiilor interetnice pe teritoriul fostei URSS rezidă în coexistenţa a două sisteme etnice: una „centralizată" şi alta „dispersată". Principiul etnic care stătea la baza structurii de stat a URSS şi obţinuse legitimitate în perioada sovietică, întruchipând stratificarea etno-politică şi statutul inegal printre naţionalităţile netitulare, este de o mare importanţă în această privinţă. Examinând rolul special al problemei legitimităţii de grup în declanşările de conflicte etnice, observăm cât de importantă este în acest context frica de a fi dominat şi subordonat altor grupuri etnice. Această frică devine chiar mai puternică decât interesele materiale. Acest lucru ar putea, se asemenea, explica relevanţa politică a simbolurilor legitimităţii de grup (conferirea statutului de stat teritoriului natal, limbii etc). Posesia şi afirmarea simbolurilor respective devin obiectul conflictului etnic. Cerinţele legate de ele diferă de interesele materiale cât priveşte redistribuirea bunurilor şi compromisul, dat fiind că cerinţele sunt formulate în termeni bazaţi pe categorii morale şi emotive. Aceasta ar fi, după unii experţi, principalul motiv care stă la baza iraţionalităţii conflictelor etnice.

Caracterul multietnic al populaţiilor ţărilor post-sovietice şi moştenirea lăsată de politica naţională a URSS trebuie percepute ca un potenţial permanent de reducere a orice conflict social local la unul cu o dimensiune etnică. Această „etnicizare" a disputelor dintre grupuri oferă adesea fundalul necesar pretenţiilor naţionaliste şi le acutizează forma, dat fiind că este dificil să le negociezi.

Pentru alţi cercetători naţionalismul a fost singurul mijloc eficient de obţinere a mobilizării masive, iar aceasta a rezultat într-o dezintegrare ireversibilă a regimului totalitar. Se consideră că refacerea imperiului rus sub forma URSS nu a permis – spre deosebire

de ţările europene occidentale – progresarea spre etapa de autodeterminare naţională deplină. Acum fostele republici sovietice ajunse la etapa de dezvoltare în calitate de naţiuni independente se confruntă după cum s-a menţionat cu problemele moştenite. La această etapă conflictele etnice şi teritoriale par a fi inevitabile.

c) Cazul Republicii Moldova

Examinarea mai sus a tipologiilor şi cauzelor conflictelor din spaţiul post-sovietic arată că speculaţiile privind naţionalismul moldovenesc/român ale liderilor separatişti sunt nefondate şi false. Este evident că însăşi sistemul comunist, sovietic, pe care separatiştii au dorit să-l salveze atunci când şi-au declarat independenţa faţă de Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, a fost principalul generator de conflicte etnice. O examinare elementară a evoluţiei Mişcării de Renaştere Naţională ne sugerează că această mişcare a întâmpinat obstacole nejustificate şi chiar provocări care ulterior au condus la manifestări şi reacţii calificate a fi cu caracter extremist21.

Colapsul URSS, provocat de puciul din 19 august 1991, a fost, după toate aparenţele, un eveniment neaşteptat şi şocant pentru marea majoritate a cetăţenilor Republicii Moldova. În perioada anterioară puciului autorităţile moldoveneşti au preferat să promoveze o politică şovăitoare, lipsită de vreo strategie clară, reacţionând doar la impulsurile ce parveneau din exterior. La început aceste impulsuri veneau doar din centrul unional, apoi, după declararea independenţei, au început să vină şi din partea organismelor internaţionale. Spre exemplu, este de ajuns să ne amintim că declararea suveranităţii Republicii Moldova în 1990 s-a produs abia peste 2 săptămâni după ce Rusia şi-a declarat propria suveranitate. Aşa a fost şi în cazul declarării independenţei în 1991. Republica Moldova a făcut acest lucru cu trei zile mai târziu decât vecina imediată Ucraina.

21 BaflHM Eaica THH, H36 aBjiemie ar KTB, 1992

Şi după obţinerea independenţei politica liderilor moldoveni a continuat să fie bazată pe reacţii la sfidările şi provocările parvenite din afară. Acest lucru se referă şi la sfidările din partea cazacilor şi

voluntarilor veniţi dni Rusia şi Ucraina pentru a susţine regimul separatist.

Recent a apărut un şir de lucrări şi memorii ale unor foşti înalţi funcţionari din structurile statale ale URSS şi ale PC în care se afirmă că imperiul sovietic s-a destrămat, în primul rând, datorită luptei pentru putere din sânul nomenclaturii comuniste22. Abia acum se fac publice dezvăluirile precum că după destrămarea URSS se planifica aplicarea unui mecanism nou pentru angrenarea fostelor republici sovietice la Rusia. Acest mecanism trebuia să funcţioneze prin structurile Comunităţii Statelor Independente (CSI). Însă, intenţiile Rusiei de a-şi restabili influenţa în fostele provincii sovietice comportau un nivel foarte înalt de risc legat de posibilitatea lunecării spre un deznodământ sângeros. Evenimentele ce avuseră loc la Tbilisi, Vilnus, etc. când s-a încercat stoparea dezmembrării URSS, confirmă faptul că temerile erau fondate.

Peste o lună de zile de la semnarea documentelor de constituire a CSI la Alma-Ata a avut loc faimosul turneu al secretarului de stat al SUA, James Baker, care a vizitat pe rând toate republicile ex-sovietice. Drept rezultat, aproximativ peste o lună, în ianuarie 1992, toate noile state independente au devenit membre ale CSCE. Încă peste o lună, în martie 1992, aceste state au devenit şi membre ale Organizaţii Naţiunilor Unite (ONU). Putem constata că aceasta a fost o excelentă acţiune diplomatică care a permis plasarea noilor state independente sub protecţia dreptului internaţional, descurajând, astfel, posibile atentate la independenţa lor din partea Rusiei. Ceva mai târziu, în toamna lui 1992, Republica Moldova şi alte state ale CSI au aderat la Fondul Monetar Internaţional (FMI) şi Banca Mondială (BM). Aceasta a devenit o altă acţiune de protecţie, de această dată de natură financiar-economică, pentru a îngrădi noile state independente de politica financiară promovată de guvernul lui Egor Gaidar. Această politică a supus unei lovituri teribile sistemele financiare ale fostelor republici sovietice odată cu punerea în acţiune a politicii de liberalizare a preţurilor fără vreo coordonare cu partenerii din comunitatea creată cu doar câteva săptămâni în urmă. Cooperarea

Republicii Moldova cu organizaţiile financiare internaţionale a permis introducerea în noiembrie 1993 a valutei naţionale, care a salvat-o, într-un fel, de la colapsul financiar.

Unul din funcţionarii de cel mai înalt nivel din Rusia, ministrul afacerilor externe, Andrei Kozîrev, considerat şi unul din cei mai liberali politicieni ruşi, a făcut în februarie 1994, imediat după lansarea de către NATO a programului „Parteneriatul pentru Pace" o declaraţie publică prin care insista că toate fostele republici sovietice fac parte din sfera de influenţă a Rusiei. Tot în aceeaşi perioadă consilierii preşedintelui Elţîn au lansat în presă o serie de articole în care promovau ideea că Rusia ar trebui să trateze fostele republici sovietice la fel cum prevedea renumita doctrină a preşedintelui american Monroe tratarea Americii Latine acum 180 de ani.

Dar cel mai semnificativ impact asupra consolidării statalităţii şi stabilităţii politice l-a avut colaborarea Republicii Moldova cu Consiliul Europei (CE), mai ales datorită condiţiilor impuse de această instituţie în ceea ce priveşte respectarea

22 Jleomm MjienHH, cDopMyjia Bjiacm. Ot Empi Ha k Ilyni Hy, MocKBA, Lţeinpnoji Hrpa4», 2000

drepturilor omului şi dezvoltării instituţiilor democratice. Anume cooperarea cu CE a permis adoptarea în 1994 a unei constituţii democratice. Vom aminti că în 1999 – 2000, CE a fost, de fapt, principalul mediator în conflictul constituţional dintre Preşedinţie şi Parlament.

Începutul retragerii trupelor străine de pe teritoriul RM şi casarea armamentului rusesc sunt, de asemenea, efectele eforturilor internaţionale, realizate în cadrul summit-ului de la Istanbul, în noiembrie 1999.

Vedem că dezvoltarea instituţiilor democratice, însăşi independenţa Republicii Moldova, precum şi a altor ţări post sovietice a fost obţinută, pe de o parte, datorită evenimentelor dezintegratoare ce au fost generate în capitala fostei URSS, iar pe de altă parte, în pofida piedicilor pe care fosta metropolă le ridica în faţă fostelor republici unionale şi actualilor sateliţi din CSI.

Din cele expuse mai sus am putea concluziona că Republica Moldova este mai degrabă un produs al conjuncturii politice internaţionale. Meritul Mişcării de Renaştere Naţională a fost că a asigurat într-o anumită măsură ireversibilitatea proceselor politice, principala forţă motrice a cărora se aflau în capitala fostului imperiu sovietic, ci nu în mişcările naţionaliste aşa cum pretind liderii separatiştilor de la Tiraspol.

De aceea, nu este întâmplător că, în ultimii 10 ani, funcţionari de stat de cel mai înalt nivel au lansat propuneri în vederea formulării unei idei naţionale consolidatoare care ar justifica existenţa statului independent Republica Moldova. În caz contrar principalul garant al independenţei RM va rămâne conjunctura politică, cu toate consecinţele previzibile şi imprevizibile ce reies din acest statut.

e) Transnistria – unealtă de menţinerea a Republicii Moldova în sfera de influenţă a fostei metropole.

Când vorbim despre soluţionarea pe cale politică a conflictului transnistrean trebuie să luăm în consideraţie contextul politic extern şi intern, pe cel economic şi social în care se presupune a face acest lucru. Al doilea lucru care trebuie să fie luat în calcul este că acest context nu este unul stabil, ci, dimpotrivă, unul foarte labil datorită schimbării conjuncturi politice internaţionale cum se întâmplă, spre exemplu, după atacurile teroriste din SUA şi formarea alianţei anti-teroriste. Un lucru este cert, experienţa celor 9 ani de reglementare (mai bine zis de îngheţare a soluţionării conflictului transnistrean), arată că orice schimbare în conjunctura politică nu aduce Chişinăului vreun avantaj, ci dimpotrivă doar dezavantaje, atâta timp cât autorităţile de la Chişinăul se comportă pasiv şi aşteaptă îngăduinţa garanţilor şi mediatorilor. Este adevărat că politică promovată de către preşedintele, Vladimir Voronin, anunţă o răsturnare de situaţie în sensul pozitiv.

Reson d'etre pentru regiunea separatistă

Urmărind evoluţia conflict transnistrean de la originile sale şi până în prezent constatăm că argumentele care sunt aduse de liderii separatişti de la Tiraspol pentru a justifica existenţa regimului

neconstituțional variază în dependență de conjunctură:

1) la început (1989 – 1991) liderii de la Tiraspol invocau drept motiv pentru instaurarea regimului separatist conflictul etnic între comunitatea băştinaşă şi comunitatea rusolingvă din Republica Moldova. Însă aceste argumente au fost invocate până la un anumit moment când liderii separatişti au înţeles că această explicaţie nu este tocmai potrivită din simplul motiv că democratizarea şi deschiderea societăţii moldoveneşti pot uşor înlătura presupusa discriminare. În schimb, administraţia de la Tiraspol continuă practica de discriminare etnică faţă de populaţia moldovenească din regiune (exemple – interzicerea grafiei latine, persecuţiile împotriva şcolilor moldoveneşti etc) 3;

2) după 1991 a urmat o altă explicaţie a principalului motiv pentru existenţa regimului – conflictul politic dintre Chişinău şi Tiraspol. Primul, adept al independenţei, iar al doilea, adept al păstrării URSS şi al sistemului comunist24. Acest argument s-a menţinut până la declanşarea violenţelor în conflictul puterilor din Rusia în octombrie 1993. După destrămarea URSS şi victoria preşedintelui Elţîn în conflictul din 1993 şi acest argument a fost dat uitării. Dimpotrivă, în prezent, agenţiile oficiale din Transnistria aduc critici regimului comunist de la Chişinău;

3) După conflictul puterilor din Rusia (1993) în care se bănuia că au fost implicaţi şi liderii separatişti, aceştia au invocat drept motiv principal pentru existenţa republicii separatiste – promovarea intereselor Rusiei în regiunea Balcanilor. Acest argument a fost util şi vehiculat atâta timp cât liderii de la Tiraspol se puteau erija în calitate de promotori unici ai intereselor Rusiei în regiune. Dar şi acest argument a fost a calitate nu poate fi veşnică;

4) În sfârşit, după venirea comuniştilor moldoveni la putere (2001), pe unda declaraţii privind parteneriatul strategic cu Rusia şi chiar aderarea la Uniunea Rusia – Belarusi, rolul Transnistriei ca promotor unic al intereselor Rusiei în regiune, pe care liderii separatişti îl invocă drept motiv principal al existenţei regimului său, a scăzut.

Evident, pe prim plan a apărut argumentul economic. Acum ei afirmă că Moldova este, practic, ruinată din punct de vedere economic, iar ei au reuşită să menţină şi chiar să dezvolte potenţialul economic al regiunii. Apărarea intereselor economice ale *poporului transnistrean* împotriva atentatelor Republicii Moldova la proprietatea

Transnistriei a devenit începând cu 2001 principalul reson d'etre.

Evoluţia argumentelor liderilor separatişti nu trebuie să mire. La întrebarea adresată istoricienilor şi liderilor separatişti în cadrul unor conferinţe cum e posibil ca după recensământul din 1989 care atesta în regiune locuitori moldoveni, ruşi, ucraineni etc., să apară doar peste un an „poporul transnistrean" cu drept la autodeterminare, aceştia răspund foarte serios că şi într-un an poate avea loc geneza unui popor care să se bucure de dreptul respectiv.

Concluzia principală ar fi că reson d'etre pentru liderii separatişti a evoluat de la argumente care pot fi depăşite pe cale politică la argumente care invocă motive ce nu pot fi depăşite. Într-adevăr, tot felul de pretenţii referitoare la discriminare pot fi înlăturate, în schimb, promovarea intereselor geopolitice ale Rusie şi propriile interese economice camuflate sub pretextul apărării drepturile economice ale *poporului transnistrean* par a fi veşnice.

23 Human Rights at the Turn of New Millenium in The Republic of Moldova, Moldovan Helsinki

Committee for Human Rights, Chişinau, 2001

24 Beccapabc KHH Bonpoc h obpa30 Bamie npjm Hecrpobl KOH Mojmabl Koft Pecnybjnnai, Tnpacnojn., pho, nry, 1993

Şi conducerea Moldovei (la început – Petru Lucinschi, iar apoi – Vladimir Voronin) a susţinut că argumentul economic este, de fapt, unicul care stă la temelia existenţei regimului separatist. Este vorba despre afaceri economice dubioase, contrabandă şi trafic ilegal de armament etc.

După ce am discutat despre *reson d'etre* invocat de liderii separatişti este important să vedem care a fost contextul politic intern şi internaţional care influenţează soluţionarea conflictului

transnistrean.

Contextul Intern

Sondajele de opinie arată că cetăţenii Republicii Moldova, practic, nu sunt interesaţi de evoluţia problemei transnistrene. De aceea, cei trei preşedinţi ai Republicii Moldova puteau să-şi permită să facă în fiecare an promisiuni gen: *până la finele anului curent problema transnistrea va fi rezolvată*. Partidele politice din opoziţie s-au limitat întotdeauna la critica acţiunilor guvernanţilor, dar n-au propus vreo odată soluţii originale.

Problema transnistreană este totuşi una care are valenţă electorală. De aceea, ea reapare în viaţa politică mai ales înainte de alegeri. Politicienii moldoveni sunt convinşi că cheile soluţionării problemei se află la Moscova. De aceea, promisiuni referitoare la soluţionarea conflictului apar în platformele forţelor politice care se declară de orientare prorusească. Acesta a fost cea mai simplistă abordare a problemei şi îi izbăvea pe liderii moldoveni de a face şi alte eforturi.

Spre exemplu, preşedintele Mircea Snegur a încercat să soluţioneze problema prin contacte directe cu preşedintele rus Boris Elţîn. După înfrângerea în conflictul armat în care au participat poliţiştii moldoveni şi forţele rebele separatiste susţinute de armata 14 rusească, preşedintele Snegur a acceptat tot ce i s-a impus de către învingători în procesul de reglementare. Reorientarea politică pronaţională a lui Mircea Snegur a fost determinată în mare măsură de eşecul său în soluţionarea conflictului. Mai mult, mass media moldovenească pentru aşi promova candidaţii în alegeri i-a atribuit lui Mircea Snegur principala vină pentru declanşarea conflictului, deşi, se cunoştea foarte bine că vina lui Snegur a fost doar că s-a lăsat provocat. În schimb, efectul propagandistic anti-Snegur al presei moldoveneşti a fost inestimabil pentru propaganda separatistă.

La rândul său preşedintele Lucinschi a lăsat să se înţeleagă că relaţiile sale la Moscova pot contribui în mod cardinal la găsirea unei soluţiei. El a activat energic doar primul an după ce a devenit clar cât de greu va fi să facă faţă promisiunilor electorale din 1996. În mai ’97 a

fost semnat renumitul memorandum referitor la edificarea de către Republica Moldova şi Transnistria a „statului comun". Semnificaţia „statului comun" este discutată deja de 5 ani. În schimb, sub paravanul negocierilor Transnistria a căpătat dreptul la activitate economică externă. De fapt, Transnistria nu are nevoie de ceva mai mult.

Şi actualul preşedinte Vladimir Voronin este încrezut că politica sa declarată prorusească poate fi determinantă pentru soluţionarea conflictului25. Ne-o dovedeşte comportamentul şi declaraţiile sale. La fel ca şi adepţii fostului preşedinte Petru

25 Annpeft Grpe.in. ijOB, Heăab HCHMaa ra Aera, N°38, 28.02.02

Lucinschi, Vladimir Voronin şi Partidul comuniştilor pe care-l conduce au încercat să dea toată vina pentru declanşarea conflictului transnistrean pe ex-preşedintele Mircea Snegur şi pe naţionaliştii moldoveni/români.

Ulterior preşedintele Voronin a fost nevoit să recunoască că a subestimat gravitatea conflictului şi a intereselor elitelor separatiste de la Tiraspol. Este interesant să observăm cum s-au desfăşurat principalele evenimente care au precedat îngheţarea relaţiilor dintre Chişinău şi Tiraspol înainte de realegerea lui Smirnov în calitate de preşedinte al Transnistriei pentru cel de al treilea mandat.

În luna decembrie 2000, în timpul alegerilor prezidenţiale desfăşurate în Parlamentul Republicii Moldova, liderul fracţiunii comuniste de atunci şi actualul preşedinte al ţării, Vladimir Voronin, după o vizită fulger la Moscova, anunţa că deţine cheia soluţionării conflictului transnistrean şi că soluţionarea se va produce prin schimbarea conducerii separatiste.

După alegerea lui Vladimir Voronin în calitate de preşedinte al RM el a emis un decret prin care a trasat principalele obiective a căror atingere urma să apropie soluţionarea definitivă a conflictului.

La început, evenimentele se desfăşurau vertiginos, obţinându-se eliberarea din detenţie a parlamentarului, Ilie Ilaşcu, judecat de către instanţele neconstituţionale ale regimului separatist. Detaliile privind eliberarea lui Ilaşcu, făcute publice de către fostul ministru al

afacerilor externe, Nicolae Cernomaz, se rezumau la efectul unui simplu sunet de telefon de la Moscova, făcut la rugămintea preşedintelui Voronin. Smirnov s-a supus atunci, însă a lăsat să se înţeleagă că nu-i convine să execute mecanic ordinele Moscovei, sugerate de către preşedintele Voronin. El a întreprins paşi concreţi pentru a produce o răsturnare a situaţiei în favoarea sa, blocând dialogul cu preşedintele Voronin. Bararea accesului preşedintelui moldovean la mănăstirea „Noul „Neamţ pentru dezamorsarea unui conflict generat de administraţia separatistă şi introducerea paşapoartelor transnistrene au fost evenimente suficiente pentru ca Vladimir Voronin să declare că, de fapt, Smirnov este interesat în obstrucţionarea procesului de negocieri şi că are la dispoziţie un şir de instrumente pentru a-l determina să negocieze productiv.

Au urmat acţiunile preşedinţiei Voronin îndreptate spre convingerea alegătorilor transnistrăţi să opteze în cadrul alegerilor prezidenţiale pentru o altă candidatură decât cea a liderului separatist Smirnov. Dar, după cum era de aşteptat la alegerile din 9 decembrie 2001 a învins Smirnov. El a acumulat 85 la sută din voturi. Preşedintele Vladimir Voronin şi alte oficialităţi de la Chişinău au declarat cu câteva săptămâni înainte de alegeri că le vor considera nelegitime. Era evident că după ce în anul 2000 Smirnov a iniţiat procedura de schimbare a constituţiei regiunii separatiste scopul lui era să devină preşedinte pe viaţă.

În opinia experţilor alegeri prezidenţiale din regiune i-au oferit lui Smirnov o minunată posibilitate pentru a demonstra că se bucură de suportul populaţiei din regiune. În condiţiile în care informaţiile despre afacerile dubioase ale conducerii din regiune şi ale familiei sale deveneau tot mai accesibile populaţiei, unica posibilitate pentru a-şi întoarce încrederea era să exploateze mentalitatea acesteia, deprinse să asocieze situaţia din regiune cu cea a unei cetăţi asediate de către răuvoitorii de la Chişinău.

Introducerea noilor ştampile vamale începând cu 1 septembrie 2001 ca urmare a aderării Republicii Moldova la Organizaţia Mondială a Comerţului, a fost calificată de administraţia de la Tiraspol drept

blocadă economică. Ea a întreprins eforturi diplomatice menite să alimenteze speranţele cetăţenilor din Transnistria, precum că este posibil suportul extern şi că sub conducerea sa se poate ieşi *eroic* din blocada impusă de autorităţile de la Chişinău. Planul lui Smirnov a reuşit parţial. El a ştiut să sincronizeze câteva acţiuni. În primul rând, au fost instigaţi liderii de la Comrat să iniţieze un presing din interior asupra Chişinăului, ameninţându-l cu revenirea la acţiuni separatiste în cazul ignorării de către el a revendicărilor de federalizare sau chiar de confederalizare a Moldovei. Acţiunea respectivă a avut menirea să demonstreze cetăţenilor din Transnistria că acordurile cu Moldova nu pot aduce nimic bun, perpetuând starea de conflict. În al doilea rând, Smirnov a reuşit să fie primit de către preşedintele Belarus, Alexandr Lucaşenco, şi de către preşedintele ucrainean, Leonid Kucima, speculând, astfel, recunoaşterea de facto pe plan internaţional de către conducătorii statelor slave. Kucima chiar a contribuit la anihilarea preconizatelor efecte de pe urma introducerii ştampilelor vamale. Preşedintelui Voronin i-a reuşit în schimb să preîntâmpine susţinerea deschisă a lui Smirnov de către autorităţile de la Moscova. Dimpotrivă, este evident că semnarea Tratatului de bază de către preşedinţii Puţin şi Voronin, precum şi difuzarea unor emisiuni anti-Smirnov de către televiziunea de stat din Rusia în ajunul alegerilor, trebuiau să demonstreze suportul influentelor cercuri politice ruseşti pentru Voronin în conflictul cu Smirnov. Analiştii politici ruşi n-au ascuns preţul pe care-l va avea de plătit Republica Moldova pentru această susţinere. Este vorba despre acceptarea federalizării RM în baza a trei subiecţi egali: Moldova, Transnistria şi Găgăuzia şi a acceptării protectoratului din partea Rusiei.

Acum apare întrebarea: este oare preţul pe care se presupune că e gata să-l plătească Chişinăul unul adecvat beneficiilor la care se aşteaptă? După victoria lui Smirnov în alegeri acesta continuă să invoce imposibilitatea hotărârii sorţii aşa numitului *popor transnistrean* din care fac parte şi cei peste 60.000 de cetăţeni ai Rusiei fără a lua în consideraţie opinia acestuia. Strategia lui Voronin de a face o delimitare între Smirnov şi cetăţenii din regiune nu pare să aibă

sens după ce peste 80% l-au votat pe liderul separatist. Cu o săptămână înainte de desfăşurarea alegerilor, ambasadorul rus la Chişinău a lăsat să se înţeleagă că nu există dubii în privinţa câştigării alegerilor de către Smirnov şi a reiterat, de fapt, spusele preşedintelui Putin care declarase că soluţia pentru acest conflict poate fi găsită doar în formatul negocierilor celor 5 părţi – Chişiunău, Tiraspol, Moscova, Kiev şi OSCE.

Totuşi, procesul de negocieri se află într-o stare indecisă. Preşedintele Voronin a renunţat la un şir de propuneri de a continua dialogul, motivând acest lucru prin dorinţa de a evita „dialogul de dragul dialogului" în urma căruia nu se rezolvă nimic. Dacă înainte de a deveni preşedinte şi imediat după ce a fost ales în funcţie, Vladimir Voronin, pleda împotriva internaţionalizării conflictului transnistrean (au fost anulate întrunirile programate la Bratislava pentru începutul anului 2001, precum şi propunerile de a începe procesul de negocieri de la „zero"), apoi peste jumătate de an preşedintele şi-a schimbat radical părerea. El a procedat corect atunci când s-a hotărât să facă ordine în politica de export a statului, distrugând mitul despre independenţa Transnistriei odată cu retragerea vechilor ştampile vamale. Al doilea efect pozitiv al activităţii preşedintelui Voronin este că el împinge liderii de la Tiraspol să scoată ei înşişi problema soluţionării conflictului din cadrul intern în cel internaţional, apelând la serviciile Rusiei şi Ucrainei, OSCE. În această situaţie el ar avea temeiul de a invita şi alţi mediatori. A devenit clar că problema transnistreană este multidimensională. Politica preşedintelui Vladimir Voronin a scos în evidenţă, de asemenea, că regimul separatist n-ar fi putut exista fără un suport din partea unor elite politice şi economice de la Chişinău.

Contextul Extern

Mediatorii şi principalii garanţi ai procesului de negocieri dintre Republica Moldova şi Transnistria sunt Rusia şi Ucraina, reprezentanţii cărora au aplicat semnăturile pe memorandumul din 8 mai 1997. Administraţiile ambelor ţări afirmă că susţin suveranitatea şi integritatea teritorială a RM, însă în parlamentele ambelor ţări există

puternice forţe care au susţinut regimul separatist de la Tiraspol în mod făţiş26. Numeroasele decizii ale Dumei de Stat a Rusiei sunt o dovadă în acest sens. Separarea democratică a puterilor în ţările garante serveşte drept minunat prilej pentru administraţiile acestor ţări să afirme una şi să facă cu totul alta. Sigur, administraţiile acestor ţări nu vor merge la un conflict cu branşele legislative de dragul reglementării problemelor teritoriale a RM. Mai mult, opinia publică din ţările garante simpatizează regimul separatist, din simplul motiv că în perioada de tranziţie comuniştii internaţionalişti susţinuţi masiv în aceste ţări au devenit patrioţi naţionalişti. În plus, trebuie să se ia în calcul că liderii ţărilor garante nu vor supune riscului propriile ratinguri politice de dragul RM. Aceste lucruri pot arăta că principalii garanţi şi mediatori nu pot fi în principiu imparţiali, mai ales că liderii separatişti invocă în permanenţă argumentul că Transnistria ar fi „pământ rusesc sau slav" în dependenţă din partea cui aşteaptă suport (Rusia sau Ucraina). Cum poate spera Moldova că conflictul poate fi soluţionat echitabil fără internaţionalizarea lui rămâne de văzut. În plus, principalii mediatori şi garanţi ai soluţionării conflictului nu ascund că au interese în zona respectivă şi că reglementarea conflictului o văd prin prisma acestor interese, lucru care favorizează regimul separatist.

Pentru Ucraina implicarea în soluţionarea conflictului transnistrean este o posibilitate pentru a se afirma ca putere regională care este luată în calcul atunci când se hotărăsc probleme de importanţă majoră. Totuşi, Ucraina a avut un comportament foarte duplicitar, fapt care l-a făcut pe preşedintele Voronin să anunţe public că va cere suportul comunităţii internaţionale pentru a exercita presiuni politice asupra conducerii Ucrainei care favorizează exportul de contrabandă din regiunea separatistă.

Pentru cercurile naţionaliste din Rusia impunerea viziunii lor şi promovarea propriilor interese în rezolvarea conflictului este importantă fiindcă Republica Moldova rămâne unica ţară din lume asupra căreia Rusia a putut repurta victorii militare şi diplomatice în ultimii ani după implicarea în războiul din Afghanistan 1979. Nici chiar

războiul cecen n-a putut fi câştigat în cele două campanii din 1994 şi 1999. Nu este exclus că posibilitatea de a obţine victorii asupra Republicii Moldova este pentru aceste forţe unica posibilitate de mângiere a orgoliilor27.

26 Institutul de Politici Publice, Aspecte ale conflictului transnistrean, Ştiinţa, Chişinău, 2001

27 Annpeft Grpe. În ijOB, Ko. În ijo 3 anafl Horo bjihhhhh excHMaercH, Heăab HCHMaa ra Aera, N°38, 28.02.02

Cât priveşte OSCE, reprezentanţii acestei organizaţii au păstrat neutralitatea pe parcursul ultimilor 9 ani, având misiunea să susţină procesul de negocieri.

S-a arătat că după blocarea procesului de negocieri în august 2001, conducerea Republicii Moldova a schimbat în mod cardinal abordarea problemei soluţionării conflictului. Preşedintele ţării, Vladimir Voronin, a declarat că nu mai poate participa la negocieri de dragul negocierilor şi că acestea trebuie să fie purtate de experţi care urmează să identifice problemele ce stătu în calea elaborării proiectului statutului Transnistriei în cadrul republicii Moldova. Din acest punct de vedere procesul de soluţionare a conflictului ar trebui să treacă prin câteva faze:

1) relansarea procesului de negocieri.

2) ajungerea la un numitor comun a conducerii de la Chişinău şi a administraţiei de la Tiraspol în ceea ce priveşte semnificaţia noţiunii de „stat comun" fixată în memorandumul din 1997, sau găsirea unei altei formule. Probabil, la această etapă ar trebui să fie discutate în paralel şi problemele economice. Este evident că liderii separatişti vor pretinde că deblocarea relaţiilor economice este cea mai bună dovadă a intenţiilor Chişinăului. Însă experienţa celor 9 ani de dialog steril a demonstrat că odată cu deblocarea relaţiilor economice procesul politic intră în impas. De aceea, dacă Chişinău va merge pe această cale, atunci cel puţin în documentele pe care le va semna ar trebui să fie stipulate „termenele de prescripţie" pentru procesul politic. Dacă în termenele prevăzute procesul politic nu va demara, atunci deblocarea negocierilor ulterioare ar trebui să înceapă cu stabilirea statutului

juridic, iar apoi cu deblocarea economică.

3) negocierile propriu-zise referitoare la structura instituţiilor pretinsului *stat comun*.

Se cunoaşte că liderii separatişti văd statul comun ca o entitate similară cu cea ce s-a născut în procesul de negocieri de la Daton pentru Bosnia-Herzegovina.} n ultima vreme este invocat exemplul relaţiilor dintre Serbia şi Muntenegru Inn cadrul Iugoslaviei.

Dar cum li-ar conveni de fapt liderilor de la Tiraspol să fie soluţionat conflictul? Nu este un secret că pentru actualii lideri de la Tiraspol statalitatea acestei regiuni este necesară pentru supravieţuirea lor politică. Chiar dacă aceştia pretind că regiunea are Constituţie experienţa a demonstrat că pentru elitele de acolo nu prezintă vreo problemă de a introduce modificările necesare pentru a-şi prelungi aflarea la putere. De aceea, liderii respectivi, care practic nu s-au schimbat în ultimii 12 ani, au fost consecvenţi de la bun început în promovarea propriile interese. După 1992 au existat 2 principii de bază pentru negocierile cu autorităţile moldoveneşti:

1) părţile aflate în conflict trebuie să reiasă din situaţia creată deja, adică Chişinăul trebuie să ea în calcul că Transnistria s-a afirmat *defacto* ca stat, chiar dacă acesta nu este recunoscut de jure.

2) părţile negociatoare sunt egale.

În ultimii zece ani Tiraspolul a acceptat să negocieze cu Chişinăul de pe aceste poziţii, acceptând drept un posibil compromis doar posibilitatea formării unei confederaţii în baza unui acord bilateral între părţi cu oferirea de garanţii de securitate.

Poate oare exista un compromis?

Pană în prezent o soluţie de compromis a fost propusă doar în raportul OSCE 13 din 13 noiembrie 1993. Raportul misiunii OSCE se referea la un statut special pentru regiunea transnistreană în care competenţele Chişinăului şi Tiraspulului au fost foarte minuţios separate. Autorităţile separatiste au respins acel proiect. Liderii separatişti au continuat să insiste asupra edificării propriului stat. În acest sens ei au organizat la 24 decembrie 1995 un plebiscit în cadrul căruia au adoptat Constituţia Transnistriei pe care au modificat-o la 30

iunie 2000. Ei pretind că acest document a fost adoptat în conformitate cu Declaraţia cu privire la principiile dreptului internaţional din 24.12.1970 şi Convenţia de la Haaga cu privire la soluţionarea paşnică a conflictelor din 5.10.1907. Fostul reprezentant al Rusiei, desemnat de către preşedintele, Vladimir Putin, pentru a reprezenta Rusia în procesul de negocieri, Evghenii Primacov, autorul noţiunii de *stat comun*, a propus ideea soluţiei de compromis – federalizarea/confederalizarea Republicii Moldova. Formula lui Primacov se reducea la expresia – nici Transnistria independentă, nici Moldova unitară. Judecând după textul decretului din mai 2001 a preşedintelui Voronin prin care acesta a făcut soluţionarea problemei transnistrene o prioritate a politicii sale, în care se vorbeşte de caracterul independent şi suveran al statului moldovenesc şi nu se pomeneşte caracterul unitar, precum şi afirmaţia preşedintelui cu ocazia zilei independenţei Republicii Moldova, la 27 august 2001, că problema va fi soluţionat *într-un fel sau altul* 28, varianta federalizării poate fi privită ca o soluţie de compromis. Însă noul coordonator pentru reglementare conflictului din partea Rusiei, Veaceslav Trubnicov, care l-a înlocuit pe Primacov afirma că preşedintele Putuin a rămas nesatisfăcut de lucrul comisiei lui Primacov şi aceasta a fost dizolvată. De asemenea, de lucrul comisiei lui Primacov s-au arătat foarte nemulţumiţi şi liderii separatişti de la Tiraspol. Veaceslav Trubnicov insista că partea rusă vede soluţionarea conflictului prin recunoaşterea egalităţii părţilor şi reieşirea din situaţia creatâă deja, adică din existenţa *defacto* a Transnistriei, exact ceea ce doresc liderii separatişti.

Pentru autorităţile de la Chişinău o soluţionarea a conflictului în baza principiilor propuse de separatişti şi susţinute de Rusia ar însemna mai mult decât recunoaşterea independenţei Transnistriei. O astfel de soluţionare ar însemna recunoaşterea independenţei Transnistrie şi asigurarea, de fapt, a dreptului acesteia de a se amesteca în treburile interne ale Moldovei, ceea ce li-ar conveni actualilor lideri separatişti în calitatea lor declarată de reprezentanţi ai intereselor Rusiei în regiunea Balcanilor. Luând în consideraţie forţa

militară şi economică a Transnistriei, precum şi regimul autoritar instaurat acolo, iar în plus parteneriatul strategic stabilit cu Comratul, devine clar că o astfel de soluţionare ar putea deveni un izvor de instabilitate. Dacă am admite că Chişinăul acceptă această variantă atunci o nouă reformă constituţională ar fi iminentă. Primul lucru pe care ar trebui să fie luat în calcul este cel referitor la structura organelor de ocrotire a normelor de drept, mai ales a celor de justiţie în perioada de tranziţie, când va trebui să fi determinată arhitectura noilor instituţii ale statului comun.

f) Recidivele conflictului găgăuz

La începutul anului 2002 situaţia politică s-a agravat şi în autonomia găgăuză. Comportamentul liderilor autonomiei găgăuze a căpătat un caracter mai provocator după înrăutăţirea relaţiilor dintre Cişinău şi Tiraspol în 2001. Au existat cel puţine 2 motive pentru acesta. În primul rând au existat toate semnele că liderii găgăuzi au fost

28 Moldova Suverană, 184, 29.08.01

Instigaţi de către separatiştii de la Tiraspol pentru a se comporta astfel, acest lucru este confirmat de reprezentanţii instituţiilor oficiale ale statului29. Că lucrurile stau anume aşa ne-o demonstrează acţiunea deputaţilor din majoritatea parlamentară care au vizitat localităţile găgăuze în toamna anului 2001. Reacţiile oficialilor găgăuzi au fost pe de-a dreptul uluitoare. Declaraţiile lor precum că nu vor mai permite deputaţilor de la Chişinău să vină fără permisiunea autorităţilor găgăuze în regiune sunt practic incalificabile. Membrii Parlamentului Republicii Moldova sunt deputaţi ai întregului popor şi nu este clar ce fel de permisiune şi cui ar trebuie ei să ceară?

În al doilea rând, autorităţile de la Chişinău au avut inteligenţa să reacţioneze calm sau să nu reacţioneze deloc la unele acţiuni ostentativ provocatoare privind:

1) revenirea la declaraţia de independenţă din 19 august 199030.

2) stoparea acţiunii legislaţiei naţionale pe teritoriul autonomiei;

3) hotărârea Adunării Populare găgăuze de a ignora sărbătorirea sărbătorii naţionale a

Republicii Moldova „Limba noastră”;

4) sărbătorirea în mod ostentativ a aniversării proclamării independenţei găgăuze la

19 august;

5) ignorarea la fel de ostentativă de a sărbători aniversarea oferirii statutului oficial autonomiei găgăuze la 24 decembrie 1994.

Motivul invocat al radicalizării atitudinilor liderilor găgăuzi în relaţiile cu Chişinăul a fost că autorităţile centrale nu şi-au onorat obligaţiunile faţă de autonomia găgăuză după adoptarea legii respective în 1994. Pentru experţi a fost o mare curiozitate să afle că există pretenţii ca o lege organică să aibă supremaţie asupra Constituţiei, dar aceste pretenţii sunt justificate de liderii găgăuzi prin faptul că statutul regiunii a fost negociat într-un anumit context politic care presupunea supremaţia „politicului” asupra „legalului”. Adică, acceptând statutul de autonomie ei au dat crezare autorităţilor de la Chişinău care nu li-au îndreptăţit aşteptările şi de aceea îşi rezervă dreptul de a înainta revendicări până la detaşarea de RM. Acest gen de argumentare poate fi auzit la conferinţele la care participă liderii găgăuzi şi el nu are nevoie de comentarii.

Ar trebui să li se dea parţial dreptate liderilor găgăuzi. Autorităţile de la Chişinău s-au angajat benevol în jocuri politice cu autorităţile de la Comrat. În februarie 2001 membrii Adunării Populare a Gagauz Veri au semnat împreună cu candidaţii comunişti pentru alegerea Parlamentului un acord privind susţinerea programului Partidului Comuniştilor în schimbul suportului cerinţelor liderilor găgăuzi privind modificarea legislaţiei Republicii Moldova. Este o practică incalificabilă, dar liderii găgăuzi au invocat faptul că ei şi-au onorat obligaţiunile şi cer ca deputaţii comunişti să-şi plătească poliţele.

De fapt, deputaţii comunişti ar putea cu acelaşi succes să le demonstreze liderilor găgăuzi că aceştia nu şi-au onorat obligaţiunile şi că nu au niciun fel de obligaţii faţă de ei. Comuniştii moldoveni aveu

şi fără acorduri un electorat stabil în regiunea găgăuză şi nu avea niciun sens încheierea unui acord pentru a-şi îmbunătăţi performanţele. Or, în cadrul alegerilor din 25 februarie 2001 acordul nu li-a ajutat la

29 Moldova Suverană, 24, 12.02.2002

30 nocâaHOB – jiemie o npHOCTaHOB – jiemie Ha Tepuropini Faray3HH fleftcTBira 3 aKOH a pecnybjmKH

Ns 396-XV, KOMpar, 31 hiojih, 2001

nimic. La alegerile din 1998, când n-a existat niciun acord cu liderii găgăuzi, Partidul comuniştilor a acumulat 47.444 de voturi în regiunea găgăuză, pe când în 2001, după semnarea acordului cu liderii găgăuzi, partidul de guvernământ a acumulat doar 43.770 de voturi. Şi aceste rezultate s-au realizat pe fundalul unei participări a alegătorilor găgăuzi cu 10% sub media pe ţară. Astfel, pentru a fi corecţi liderii găgăuzi n-ar trebui să lege obţinerea majorităţii absolute de către comunişti cu suportul lor, mai cu seamă că Partidul comuniştilor a promovat în Parlament 6 deputaţi de origine găguză, ceea ce depăşeşte 1, 5 ori ponderea etnică a cetăţenilor găgăuzi. Comuniştii ar fi obţinut chiar şi majoritatea constituţională fără voturile cetăţenilor găgăuzi. Menţionarea acestor lucruri ar fi putut fi omisă dacă liderii găgăuzi nu l-ar fi invocat în adresarea lor către Preşedintele şi Parlamentul Republicii Moldova din 31 iulie 200131. Exemplele de mai sus sunt mai degrabă simple exerciţii menite să demonstreze nivelul şi fundalul pe care se construiesc relaţiilor dintre Chişinău şi Comrat. Este curios şi semnificativ că liderii găgăuzi care pe parcursul întregului an şi-au afişat parteneriatul strategic cu separatiştii de la Tiraspol, într-un moment de criză s-au adresat după ajutor Consiliului Europei, invocând necesitatea respectării cu stricteţe a normelor democratice şi Constituţiei Republicii Moldova. Ajutorul Consiliului Europei a fost prompt şi eficient.

Criza găgăuză de la începutul anului 2002 scoate în evidenţă necesitatea de a înţelege la ce serveşte o autonomie? Găgăuzii au obţinut statutul de autonomie bazându-se pe criteriul etnic. S-ar părea că acesta ar trebui să satisfacă în mod plenar aspiraţiile de renaştere

spirituală. Este adevărat că pentru realizarea drepturilor la autonomie este necesară existenţa unui potenţial economic şi în această direcţie ar trebui să şie concentrate eforturile. Nu este vina populaţiei din regiune că potenţialul economic a fost concentrat în alte regiuni ale ţării. Ar fi corect ca regiunea găgăuză să beneficieze de pe urma aplicării corecte a principiului subsidiarităţii. Dar acest lucru trebuie să se facă în baza unor reguli general recunoscute şi acceptabile. Or, liderii găgăuzi pretind la exclusivism, la un statut privilegiat. Se pare că pentru ei este absolut necesar ca să se deosebească cu orice preţ de alte regiuni ale ţării care activează în baza principiilor autonomiei locale. În acest sens sunt curioase întrebările pe care le ridică liderii găgăuzi atunci când se vorbeşte despre relaţiile economice şi financiare cu centrul – *şi atunci cu ce ne deosebim noi de un judeţ ordinar*? Deosebirile există. În primul rând autonomia găgăuză este creată pe principii etnice. În al doilea rând, potenţialul economic al regiunii găgăuze nu este mai dezvoltat decât cel al altor regiuni, cu excepţia judeţului Taraclia. Atunci, de unde pretenţii pentru un tratament privilegiat?

Evoluţiile din ultima vreme scot în evidenţă că problemele etnice pot fi reanimate din nou pentru a fi folosite în scopuri politice. Din acest punct de vedere este necesar ca experienţa ultimilor 10 ani de soluţionare a conflictelor să fie luată în consideraţie şi că această experienţă ar putea fi rezumată în felul următor:

1) Timp de 10 ani cât conflictul a fost mediat de către Federaţia Rusă nu s-a putut asigura soluţionarea lui, dimpotrivă forţe politice serioase din această ţară au acordat sprijin separatismului transnistrean;

2) Principalii mediatori Federaţia Rusă şi Ucraina s-au arătat a fi părtinitori;

3) E nevoie de a internaţionaliza şi în continuare procesul de soluţionare a conflictului. S-a făcut observată eficienţa apelării către SUA şi UE în situaţii când

31 06 pame Hne Hapo-Horo Cobpamra Taray3HH Ha 21 3 acefla Hne, Kosipar, 31 hkwih 2001

Ucraina a încercat să sprijine Transnistria prin permisiunea efectuării procedurilor vamale în baza ştampilelor anulate de către Republica Moldova în august 2001;

4) Înalte de a accepta o soluţie sau alta este nevoie de a aplica doar acele practici care şi-au arătat utilitatea în condiţii similare cu cele cu care se confruntă Republica

Moldova;

5) Abordarea soluţionării conflictelor cu caracter politic sau etnic ar trebui să se facă în contextul proceselor ce se desfăşoară în spaţiul european.

5. ROLUL COMUNITPĂŢII INTERNAŢIONALE ÎN MEDIEREA CONFLICTELOR INTERETNICE

Cercetătorii care studiază cauzele şi efectelor conflictelor etnice au căutat, de obicei, răspunsuri la trei întrebări majore: Ce condiţii politice îi determină pe oameni să recurgă la violenţă? Ce condiţii le permit oamenilor să-şi soluţioneze conflictele în mod paşnic? Care este rolul comunităţii internaţionale atunci când relaţiile dintre diferite grupuri etnice devin violente şi scapă de sub control? Cercetători, au dezvoltat teorii referitoare la conflictele etnice şi instituţiile politice care ar putea contribui la soluţionarea conflictului şi preîntâmpinarea violenţei. Au fost deduse principii din studiile privind conflictele trecute şi cele în desfăşurare. Concluziile experţilor au fost prezentate factorilor de decizie, politicienilor, sperând că principiile vor fi de un real folos în elaborarea politicilor publice şi celor privitoare la relaţiile interetnice.

În societăţile care sunt profund divizate, unde frica şi ignoranţa adesea sunt forţele motrice ale conflictului etnic, oamenii tind să se identifice ei înşişi prin grupul lor etnic, considerându-l drept o caracteristică definitorie ireductibilă a societăţii. Asemenea societăţi foarte uşor pot deveni prada violenţei etnice atunci când există inegalitate între grupuri etnice şi discriminare a uneia sau mai multora din ele, şi când discriminarea este aprobată prin politici publice. De aceea, se consideră că pentru a preveni violenţa instituţiile politice trebuie să le permită grupurilor etnice să participe la procesul politic

şi să apere drepturile omului. Numai atunci grupurile etnice nu se vor teme de viitor şi se vor simţi „în rând cu lumea" într-o asemenea societate.

Accesul cetăţenilor la funcţii publice, efectuat după formule cuvenite, poate încuraja spiritul moderat şi descuraja extremismul. Aceasta s-ar putea întemeia pe chiar interesul politicienilor. Ei vor face orice pentru a fi realeşi. Se consideră că împărţirea puterii ar putea începe ca o mişcare profundă a societăţii de înstrăinare de etnicitate ca cel mai puternic identificator. Coaliţiile se pot forma după criterii etnice la început, dar ideologia sau alţi factori pot deveni mai importanţi cu timpul decât simpla apartenenţă la un anumit grup etnic. Oamenii simpli au sentimente puternice în legătură cu ideologia sau clasa lor, dar ei, de regulă, nu sunt înclinaţi să meargă până la autosacrificare ca persoanele care manifestă extremism. De aceea este important să se ştie exact în ce condiţii împărţirea puterii poate avea succes şi comunitatea internaţională să susţină o astfel de măsură.

Atât liderii societăţilor care sunt puternic divizate după criterii etnice, cât şi comunitatea internaţională, încearcă să prevină conflictele etnice violente, însă prescripţiile universale nu sunt posibile, pentru că fiecare situaţie este deosebită. Putem vorbi doar de opţiuni şi posibilitatea aplicării lor.

Este o părere unanimă că în pofida proliferării noilor naţiuni după Războiul Rece, majoritatea grupurilor etnice care luptă pentru autodeterminare în state suverane nu-şi vor vedea visurile realizate. În mod ideal, cerinţele de autodeterminare ar trebui să fie adaptate la cadrul democratic în statele existente. O asemenea adaptare este considerată a fi un drept uman de bază. Numeroase conflicte etnice nu încep prin cereri de suveranitate teritorială în cazul în care plângerile şi doleanţele minorităţilor etnice sunt abordate cu atenţia cuvenită de la bun început. În caz contrar, ele degenerează inevitabil în mişcări de secesiune. împărţirea puterii – practici şi instituţii ce rezultă din coaliţii largi de guvernare care includ reprezentanţii tuturor grupurilor etnice majore poate contribui la menţinerea şi viabilitatea statelor polietnice oferind grupurilor etnice posibilităţi de

autodeterminare şi dezvoltare în cadrul statului respectiv.

Trebuie să menţionăm că în Republica Moldova ideea împărţirii puterii a existat de la bun început. Dar au existat şi mai există impedimente în realizarea acestei idei. Astfel, Legea organică nr. 382-XV *Cu privire la drepturile persoanelor aparţinând minorităţilor naţionale şi la statutul juridic al organizaţiilor lor* prevede distribuirea proporţională a posturilor publice pentru reprezentanţii tuturor naţionalităţilor, dar ea nu stipulează necesitatea ca toţi reprezentanţii minorităţilor să cunoască şi limba de stat. Se cunoaşte că în ultimii 10 ani reprezentanţii minorităţii găgăuze, spre exemplu, au fost promovaţi în organele de conducere în proporţie de 1, 5 – 2 mai mare decât ponderea populaţiei respective, dar în pofida acestui fapt liderii găgăuzi continuă să înainteze cereri de a fi reprezentaţi în Parlament în proporţie ce depăşeşte de 4 ori! (15 mandate) ponderea acestei etnii. Putem concluziona că în Republica Moldova problemele etnice au un caracter invers – minorităţile au *de jure* toate drepturile pentru a participa la guvernare, iar reprezentarea lor depăşeşte uneori rata proporţionalităţii, iar unicul impediment este necunoaşterea limbii de stat.

Cu toate că împărţirea puterii se bazează pe procese interne, comunitatea internaţională a promovat-o adesea ca răspuns la conflictele etnice, când cu succes, când fără. Înainte de a aplica şi promova împărţirea puterii într-o ţară anume este important să se cunoască:

1) rădăcinile conflictului etnic;

2) modalităţile de a introduce principiile democratice de guvernare într-o societate profund divizată după criterii etnice;

3) tipurile de practici de reglementare a conflictelor;

4) contribuţia împărţirii puterii la procesul de pace.

a) Conflicte etnice: abordări şi modele

Există abordări în conformitate cu care conflictul etnic este considerat fie primordial şi înnăscut, fie instrumental şi (cel puţin parţial) construit în mod social. Măsura în care analiştii percep etnicitatea ca ceva neschimbător şi înnăscut în raport cu etnicitatea

construită social sau manipulată de către lideri politici influenţează opiniile despre tipurile de instituţii şi practici care pot ameliora cel mai bine asemenea conflicte. Un factor substanţial este dacă grupurile etnice se ameninţă unele pe altele din simplul motiv că sunt diferite, sau dacă ele iau în consideraţie motive pragmatice pentru a se comporta astfel. Percepţiile diferenţelor pragmatice sunt deschise modului de soluţionare paşnică a conflictului.

Gravitatea conflictelor etnice depinde în mare parte de natura relaţiilor. De exemplu, dacă diferenţele socio-economice şi de identitate se întrepătrund. Un alt important factor care poate determina gradul de gravitate a conflictelor etnice este rolul statului însuşi: se află el deasupra conflictelor şi încearcă să le medieze şi tempereze, sau un grup anume „posedă" statul şi-i foloseşte pârghiile de putere în detrimentul altor grupuri. Acesta este, într-o oarecare măsură, şi cazul Republicii Moldova, unde situaţia este una alternantă. Ne amintim că reprezentanţilor Partidului Popular Creştin Democrat li s-a refuzat postul de ministru de stat din simplul motiv că erau bănuiţi că ar avea simpatii proromaneşti.

O caracteristică a tuturor conflictelor etnice, care trece ca un fir roşu prin ele, este rolul liderilor grupurilor etnice care se pronunţă pentru discriminare şi mobilizează membrii grupului împotriva inamicilor. Anume liderii grupurilor extremiste, de obicei, afirmă că negocierile pentru găsirea soluţiilor şi abordarea „rezonabilă" a problemei sunt o cursă şi trădare a intereselor. În acest sens, invocarea de către liderii separatişti de la Tiraspol a necesităţii păstrării independenţei regimului separatist se bazează pe presupusa eşuarea a autonomiei găgăuze, care ar fi fost subminată de autorităţile de la Chişinău.

Conflictele etnice se pot intensifica, sau diminua în intensitate în mod alternant. Escaladarea are loc atunci când condiţiile de tensiuni etnice se combină cu anumite evenimente „catalizatoare". O modalitate folositoare de conceptualizare a mişcării înspre o soluţionare paşnică a conflictului etnic este de a provoca diminuarea elementului emotiv al conflictului până la o fază când părţile sunt gata să treacă la negocieri

şi pot ajunge la un numitor comun anume prin negocieri. Este edificatoare în acest sens experienţa din autonomia găgăuză, din ianuarie 2002, când s-a reuşit ca un conflict legat de presupuse încălcări ale legislaţiei financiare a fost prezentat ca unul cu caracter etnic.

b) Democraţia şi alternativele ei în societăţile profund divizate

Democraţia este extrem de dificilă şi de conceput, şi de aplicat, în societăţile profund divizate, dar practicile democratice oferă promisiuni mai mari pentru abordarea paşnică şi de lungă durată a conflictului decât cele autoritare şi bazate pe argumentul forţei.

Simpla democraţie majoritară presupune probleme specifice pentru societăţi profund divizate după criterii etnice. De regulă, grupurile etnice minoritare nu au acces la putere prin cutia de votare şi nu este entuziasmată de competiţiile electorale desfăşurate după principiul regulii simplei majorităţi.

Practicile de împărţire a puterii oferă o alternativă formelor simple majoritare de guvernare democratică. Dar, în Republica Moldova lucrurile stau tocmai invers. Spre exemplu, autorităţile găgăuze înaintează cerinţe ca alegerile parlamentare să aibă loc în bază sistemului majoritar, în circumscripţii electorale uninominale. Sigur, acest lucru este acceptabil în condiţiile unei autonomii teritoriale. Însă efectul va fi că găgăuzii vor avea un număr constant de reprezentanţi în parlament care nu-i va depăşi ca până în prezent rata populaţiei găguze în popolaţia ţării.

c) Tipologia practicilor de reglementare a conflictelor

Practicile ce determină seturile de variabile ce se aplică în cazul tuturor abordărilor sunt după cum urmează: împărţirea teritorială a puterii, regulile privind modul în care se adoptă deciziile şi politicile publice (de exemplu, cele privind limba, învăţământul şi distribuirea resurselor) care cea ce defineşte relaţiile dintre stat şi grupurile etnice.

Există cinci practici sociale de reglementare a conflictelor:

1) acordarea de autonomie teritorială;

2) crearea unei federaţii etnice;

3) adoptarea unei reprezentări proporţionale de grup cât

privește numirile în administrație inclusiv consensul privind regulile de adoptare a deciziilor în executiv;

4) adoptarea unui sistem electoral într-o foarte mare măsură proporțional pentru alegerea Parlamentului;

5) recunoașterea drepturilor de grup sau federalismului corporativ (neteritorial).

De asemenea, au fost identificate cinci practici integraționiste de reglementare a conflictelor:

1) crearea unei structuri mixte, non-etnice, federale;

2) stabilirea unui stat unitar centralizat;

3) adoptarea unor instituții administrative, executive, legislative, neutre din punct de vedere etnic;

4) adoptarea unui sistem electoral semimajoritar sau semiproporțional care să încurajeze formarea coalițiilor preelectorale indiferent de criterii etnice;

5) elaborarea de politici publici care să nu țină seama de factorul etnic.

d) împărțirea puterii și procesul de soluționare a conflictelor

Practicile de împărțire a puterii atunci când sunt adoptate de către părțile implicate în conflict adesea evoluează ca răspuns la istoria conflictului violent. Liderii politici și publicul trebuie să fie motivați să evite înrăutățirea situației și să accepte împărțirea puterii dacă aceasta poate preîntâmpina agravarea conflictului. Dar o asemenea motivare nu există întotdeauna: gradul înalt de tensiuni nu înseamnă automat că liderii politici vor fi mai moderați și înclinați să împarte puterea.

Împărțirea puterii poate porni de la tranziții sau procese de pace în care părțile convin asupra unor acorduri și pacte de securitate pentru a reduce posibilitățile grupurilor de a-și face rău unele altora. Gradul de unitate și coerență organizațională al părților, precum și abilitatea liderilor politici de a-și convinge alegătorii să acționeze pașnic, constituie cele mai importante variabile în îmbunătățirea relațiilor interetnice. Atitudinile conciliatoare trebuie să fie și largi, și profunde.

Din acest punct de vedere soluţionarea conflictului transnistrean ar trebui să se producă gradual. O eventuală acceptare a unui statut de către liderii separatişti ar trebui să ducă la alegeri anticipate în noul organ legislativ. Poate are sens să fie examinate mai minuţios variante a unor alegeri „suplimentare" în regiunea separatistă pentru a completa Parlamentul existent. În acest sens, s-ar putea modifica Constituţia astfel ca numărul mandatelor să fie mărit cu 15%. Un astfel de model există de exemplu în Grecia unde numărul de mandate în Parlament nu este unul fix. Constituţia stabileşte doar numărul minim şi cel maxim de locuri în Parlament, iar prin lege organică se poate stabili numărul de mandate32.

6. EVOLUŢIA NAŢIUNILOR. SFIDĂRI ŞI PERSPECTIVE a) Genealogia naţiunilor

În situaţia când este declarat în mod oficial proiectul „Republica Moldova" de edificare a statului independent al naţiunii moldoveneşti – „produs istoric al tuturor naţionalităţilor conlocuitoare", merită să se facă o încercare de elucidare a noţiunii de naţie şi a rolului ei din perspectiva proceselor globaliste care se desfăşoară pe continentul European. Acest lucru merită făcut şi din alte motive. Auitorităţile moldoveneşti consideră că în cadrul proiectului se va putea atinge şi soluţionarea conflictelor cu caracter etnic. Am văzut că este foarte dificil ca în Republica Moldova să fie aplicate nişte instrumente de soluţionare a conflictelor etnice din motivul că minorităţile practic beneficiază de întreg arsenalul de drepturi. Adevărata problemă este că reprezentanţii minorităţilor nu cunosc limba populaţiei băştinaşe, majoritare. Pe de altă parte populaţia băştinaşă se confruntă cu problema autoidentificării etnice, problemă activ discutată şi de liderii minorităţilor care au anumite interese pentru ca băştinaşii să se identifice într-un anumit mod.

Este o realitate că în prezent nu există o definiţie general acceptată de către experţi a ceea ce numim – naţie (naţiune). Aici apar unşir de alte întrebări. Care este relaţia dintre naţie şi popor? Întrebarea ne readuce de fapt la cunoscuta dispută de drept internaţional – şi dispută teoretică în acelaşi timp –, şi anume: ce fel de

comunitate umană poate fi considerată popor distinct? Care este factorul determinant: convieţuirea pe un anumit teritoriu, soarta istorică comună, limba comună, comunitatea religioasă? După cum am văzut mai sus nu există un răspuns univoc la această întrebare, după cum nu există unanimitate nici la definirea comunităţii numită „naţiune". (Cercetătorii problemei naţionale afirmă că naţiunile lumii, mai exact, comunităţile recunoscute astfel, nu pot fi puse pe un singur calapod: câte naţiuni, atâtea definiţii.)

Primul punct de referinţă are un caracter politic. Putem vorbi despre un popor de sine stătător doar în cazul unei comunităţi umane ajunse la un nivel de organizare politică şi de conştiinţă de sine, datorită cărora se poate trezi la conştiinţa colectivă a comunităţii – nu doar în presimţirile unor profeţi –, cu individualitatea şi unicitatea sa colectivă de natură naţională sau teritorială sau de orice fel.

Al doilea punct de referinţă este acela că specificitatea de grup poate determina definiţia de popor doar prin invocarea apartenenţei individuale ca factor determinant. Este adevărat, nu toate trăsăturile distinctive oferă o bază suficientă pentru aceasta. În definitiv, în sânul tuturor naţiunilor existente vom găsi subdiziuni bazate pe deosebiri regionale, sociale sau culturale. Chiar şi în cazul naţiunilor considerate cele mai unitare. Populaţia unei ţări, de exemplu, este compusă din credincioşi şi necredincioşi, în cadrul credincioşilor din catolici, protestanţi, evrei etc., ceea ce nu înseamnă – şi nici nu a însemnat vreodată în istorie – că, să zicem, catolicii

sau protestanţii sau evreii alcătuiesc un „popor" distinct în cadrul naţiunii, sau o „naţiune" distinctă în cadrul statului.

Doar dacă conştiinţa individualităţii distincte precede orice diferenţă atunci aceasta contribuie în mod determinant la constituirea comunităţii ca popor. În această situaţie deosebirea poate să fie şi religioasă (un exemplu concludent este Bosnia cu cele trei comunităţi religioase), după cum poate fi lingvistică, teritorială, istorică sau altcumva, după caz. Se consideră că practic comunitatea autodeterminată mai posedă un dublu criteriu: voinţa şi puterea.

În istorie şi politică aceşti factori nu pot fi neglijaţi niciodată. De aceea, nu este suficient pentru declararea dreptului la autodeterminare ca respectiva comunitate să-şi afirme individualitatea politică distinctă, mai e nevoie s-o facă cu o anumită pondere, adică să fie în posesia unor mijloace care să dea conţinut pretenţiei de autodeterminare. Aceasta nu este doar o chestiune cantitativă, ci şi o problemă de organizare practică şi de capacitate de acţiune politică.

Să încercăm să vedem, totuşi, cum este definită „naţia". În teoria marxist-leninistă care a dominat spaţiul post-sovietic, spre exemplu, noţiunea de naţie este definită în felul următor: *naţia este o comunitate istorică de oameni care s-a constituit pe un teritoriu comun în perioada depăşirii relaţiile feudale în virtutea unor legături economice strânse*, *posedă o limbă literară*, *cultură şi caracter de comportament comune*.

O altă abordare, care exclude determinismul cronologic legat de dăinuirea formaţiunilor politico-economice, a fost propusă de savantul rus Lev Gumeliov. În opinia sa identitatea naţională este determinată de comunitatea particularităţilor psihologice şi a modalităţii de afirmare ale acestora în procesul de supravieţuire a membrilor comunităţii. O naţiune, în opinia lui Gumeliov, dăinuie atâta, cât dăinuie etnia care serveşte drept matrice pentru reproducerea naţiei respective. Această abordarea exclude astfel de factori importanţi cum ar fi limba, confesiunea, etc. Criticii lui Gumeliov scot în evidenţă că definiţia sa poate servi drept argument pentru a declara că pungaşii şi borfaşii formează o naţiune distinctă din simplul motiv că aceştia au foarte mult în comun atunci când îşi manifestă obiceiurile şi deprinderile în procesul de supravieţuire.

Abordarea de mai sus arată că atunci când se vorbeşte despre naţie de cele mai multe ori sunt confundate noţiunile de naţionalitate şi de etnicitate. Încercările de a codifica noţiunile respective au urmat două scenarii. Scenariul numit evoluţionist pretinde că are loc o evoluţie aproape liniară şi monotonă a naţiei care cuprinde: familia, grupul de familii, tribul, care evoluând se încununează cu ceea ce numim naţie. Acesta este spaţiul conceptual în care se înserează şi

noţiunea de etnie. Se presupune că această abordare a problemei are o nuanţă de gândire colonială care rezervă pentru naţie un rol de evoluţie comunitară civilizată ajunsă la o instituţionalizare juridico-etatistă. Pe când celelalte noţiuni din şirul menţionat mai sus scot în evidenţă înapoierea comunităţilor lipsite de factorul etatist şi faţă de care popoarele civilizate au misiunea de a le civiliza. Se presupune că tocmai aici este ascunsă o capcană. Abordarea evoluţionistă are potenţialul de a invita popoarele care încă nu au o construcţie statală să depună eforturi pentru a se civiliza, adică să capete forme juridico-statale. Acesta pentru că Declaraţia Naţiunilor Unite din 1946 prevede în mod expres dreptul popoarelor la autodeterminare. Problema este că de cele mai multe ori noţiunea de popor este înţeleasă ca o comunitate cu trăsături etnice distincte, ci nu ca o comunitate a cetăţenilor. Acest lucru este folosit din plin mai ales de persoanele care au ambiţia de a deveni lideri politici.

De aceea, merită ca noţiunile respective să fie elucidate mai plenar. Genealogia noţiunii de naţia se trage încă din secolul XVII. Un suveran din acele timpuri, referindu-se la „poporul său" avea în vedere totalitatea supuşilor săi, fără deosebire de apartenenţa etnică. Deci, deja atunci, noţiunea de popor avea conotaţie juridică, ci nu etnică. Monarhia era determinată ca o entitate de ordin juridic, deşi se pretindea că puterea monarhului emana de la providenţa divină. Ideea de „drept" se referea la codificarea şi observarea relaţiilor ierarhice între diferite grupări sociale şi a privilegiilor acestora. Atunci, când a fost nevoie de a face o delimitare clară între suveran şi toţi supuşii săi a apărut necesitatea de a avea o noţiune precum este – societatea.

Însă, revoluţia franceză de la sfârşitul secolului XVIII a schimbat lozincile. Puterea nu mai emană de la Dumnezeu, ci de la poporul suveran, iar legea este cea care guvernează în numele poporului. Russo şi alţi filosofi marcanţi ai timpului au avut nevoie să inventeze „contractul social" pentru a asigura liantul necesar între indivizi, subiecţi. Astfel, apare individul social, cetăţeanul, care tinde să încheie contracte cu toţi ceilalţi, formând un popor. Din această perspectivă poporul nu mai este o simplă sumă a indivizilor, ci o colectivitate

integră marcată de acordul de a observa relaţiile contractuale. Deci, apare şi un important factor moral, care impune observarea obligaţiilor contractuale asumate.

„Declaraţia drepturilor omului şi cetăţeanului" adoptată la 26 august 1789 afirmă „Suveranitatea emană de la naţie. Nicio corporaţie, niciun individ nu pot dispune de puterea care nu decurge din acest izvor". Astfel, a avut loc substituirea suveranităţii monarhului cu cea a suveranităţii poporului, naţiunii. Aici este foarte important să se înţeleagă relaţia dintre noţiunile „popor" şi „naţie". Se cunoaşte că forţa motrice a revoluţiei franceze a fost burghezia. Deputaţii burghezi s-au declarat Adunare Naţională, şi pretindea să moduleze viziunile tuturor indivizilor în conformitate cu percepţiile sale ale acestei lumi. Astfel, naţia transpare ca o viziune a clasei burgheze îndreptate spre omogenizarea şi legiferarea relaţiilor juridico-statale de pe poziţiile şi interesele sale. Naţia devine o instanţă care încarnează conştiinţa colectivă, profund marcată de percepţiile burgheze. Din acest punct de vedere, atunci când au loc referiri la noţiunea „naţie" se are în vedere, într-o măsură mai mare sau mai mică, întreg spectrul genealogic care o alimentează sau au alimentat-o în trecut: drept, societate, suveranitate, corp social, populaţie, viaţa socială, relaţii transândividuale, popor, etc. Imediat după revoluţia franceză, noţiunea de naţie nu avea o conotaţie etnică pronunţată. Dar, cu timpul elementul etnic a început să devină mai semnificativ.

Merită să fie remarcat faptul că există o diferenţă şi între noţiunile: popor şi populaţie. Populaţia este privită ca un corp cu caracteristici socio-biologice. De obicei, principalii indicatori care caracterizează populaţia sunt: natalitatea, mortalitatea, PIB pe cap de locuitor etc). Guvernanţii au de a face cu populaţia atunci când îi oferă servicii şi măsoară indicatorii socio-demografici. Se presupune că guvernanţii au de a face cu poporul atunci când îi adresează populaţiei un discurs politic. De aceea, pentru a forma din populaţie un popor este necesar că în corpul socio-biologic să fie înserat „spiritul". Acesta este diferenţa dintre explicaţia franceză şi cea germană a formării poporului. Fichte spunea că ceea ce în Franţa a făcut revoluţia în

Germania trebuie să facă educaţia. Ceea ce a obţinut Franţa relativ repede, Germania trebuia să obţină gradual, fără şocuri, prin educaţia populaţiei. Această abordare a modalităţii de formare a popoarelor moderne se resimte şi astăzi. Pentru francezi nu există vreo deosebire mare între noţiunea de naţie şi popor. Important este aspectul juridico-etatist, alte aspecte nu prea valorează. Pentru germani noţiunea de popor pare a fi o treaptă extrem de importantă între populaţie şi naţie. Este vorba despre treapta pe care păşeşte populaţia atunci când capătă ceea ce se numeşte „spirit naţional" şi care poate fi cultivat, inclusiv, şi prin programele educaţionale respective. Din acest proces nu au fost excluse şi mijloacele lui Bismark, care a folosit în acest proces „fierul şi sângele". Astfel, după cum s-a menţionat, populaţia ne apare ca un corp biologic în care a fost ziserat „spiritul naţional", adică, o nouă entitate cu corp şi suflet care se formatează şi se reproduce atât biologic cât şi spiritual prin educaţie. Fiecare individ trebuie să parcurgă calea de la înţelegere spre acceptarea voluntară de a face parte din acest organism naţional. Deci, naţiunea apare ca o proiecţie a voinţei spiritului. Tocmai, de aceea, Fichte insista ca învăţământul privat să fie înlocuit cu cel statal care, fiind codificat ar fi trebuit să asigure uniformitatea educaţiei spirituale. Din acest punct de vedere, statul şi spiritul popular se raportează după cum se raportează mijloacele şi scopurile. Statul funcţionează ca o maşină ce impune imperative la care individul poate răspunde doar „da" sau „nu". De asemenea, statul naţional se identifică cu structurile sale care discern între „adevăr" şi „fals", deci, formează „normalitatea". Doar trecând prin instituţiile respective ale statului individul obţine capacitatea identificării cuvenite şi loialitatea faţă de stat.

Vedem că asigurarea unităţii naţionale oferă un fundal solid sub regimul politic al statului. În situaţia în care suveranitatea emană de la cetăţeni acest fundal este naţiunea care se manifestă activ prin ceea ce numim, de obicei, societate civilă. Acesta fiindcă într-un stat al cetăţenilor există conducători şi conduşi, lideri de opinie, activişti etc. Deci, apare un nou tip de relaţie – a statului cu societatea civilă. Setul de valori al societăţii civile este individualismul, piaţa liberă şi

pluralismul. Dar o precondiţie a societăţii civile devine *consensul normativ* al cetăţenilor. Fiind un antimonarhist, Fichte a avut nevoie de societatea civilă pentru a substitui rolul monarhului. Atunci, când se fac apeluri la spiritul naţional se pretinde că acesta este un operator de integrare şi asigurarea a consensului menţionat. El oferă mecanismul menit să asigure indivizilor atât o retrospectivă cât şi o perspectivă relativ uniformă a percepţiei istoriei dezvoltării statului. Astfel, se obţine senzaţia că tot mersul istoriei a avut scopul instituirii statului naţional respectiv. Ceea ce este departe de adevăr. Exaltarea spiritului naţional în condiţiile eliminării societăţii civile duce inevitabil la tragedii prin care Germania a tracut în anii ’30 – 40 ai secolului trecut. Dacă ne referim la experienţa statelor post sovietice ne putem lesne da seama că în ele nu poate există o societate civilă care să asigure acel consens normativ al cetăţenilor. Se pare că pană nu va fi edificată pas cu pas societatea civilă va fi extrem de greu să se vorbească despre armonie intre-etnică. Am văzut, însă, că societatea civilă presupune liberalizarea politică pentru manifestarea individualismului şi pluralismului.

Observăm că abordarea evoluţionistă a fenomenului naţional ne sugerează că naţiunea apare pe un teren al cetăţeniei. Cel puţin, examinarea experienţe Franţei şi a

Statelor Unite ale Americii demonstrează ca în primele decenii ale secolului XIX naţiunile respective s-au manifestat drept comunităţi cetăţeneşti.

Pe de altă parte, abordarea noţiunii respective de pe poziţiile lui Fichte scoate în evidenţă un şir de probleme. În prezent, când vorbim despre identificarea naţională a unui individ avem în vedere setul valoric care-l caracterizează: stereotipurile, ideile, obiceiurile, credinţa, prejudecăţile, cultura, etc. Toate aceste lucruri au contribuit enorm la întărirea factorului etnic în perceperea noţiunii de „naţie”. Oricum, rolul naţiunii este unul de omogenizarea a acestor caracteristici. Pe de o parte matricea ideologică a naţiunii a fost fabricată la sfârşitul secolului VIII, iar atragerea indivizilor sub acoperirea naţională se produce în permanenţă, în condiţii care se

schimbă dramatic, datorită dezvoltării societăţilor, care, de asemenea, uniformizează valorile şi comportamentele cetăţenilor.

Dacă luăm în consideraţie că naţia şi identitatea naţională sunt în esenţă teleologice atunci uniformizarea percepţiilor individuale produc o ruptură în relaţia cu „trecut glorios", lucruri ce pot produce frustraţii în schemele identificatoare. Tocmai aici apare necesitatea „revenirii la origini", lucru care se produce mai ales în situaţiile de criză (vezi tipologia conflictelor etnice de mai sus). Acest lucru se întâmplă fiindcă întreg aparatul de noţiuni pe care-l foloseşte ştiinţa modernă despre stat este produsul secularizării unor noţiuni teleologice, lucru care iese în evidenţă din lozinca „Le roi est mort! Vive la nation"! Adică se pretinde că naţia are menirea să asigure unitatea oamenilor fără a apela direct la divinitate. Cum atunci? Pentru asigurarea unei unităţi a cetăţenilor era inimaginabil să se renunţe la instanţa absolută de la care emana garanţiile Adevărului, Binelui şi a Dreptăţii.

Revoluţia franceză a proclamat lozinca: Libertate, Egalitate, Fraternitate! Scopul a fost de a seculariza noţiunea „putere" care emană de la „omul" văzut prin prisma iluminiştilor francezi. Pentru această transformare este nevoie de a forma o istorie a naţiei care se identifică cu o memorie comună. Constituirea istoriei-memorie se sincronizează cu naşterea fenomenului de Patrie şi deci, patriotismul. Este curios, dar această logică a condus la refuzul de a înrola în armata republicană franceză a mercenarilor străini care n-aveau aceiaşi Identitate naţională, Memorie, deci, nu puteau fi consideraţi patrioţi. Paralel, a urmat constituirea „Limbii naţionale", care era privită ca o entitate ce depăşeşte un simplu mijloc de comunicare. Limba naţională se transformă într-un mijloc de reprezentare, a unei realităţi care relevă Adevărul, Raţiunea şi Voinţa naţiei, deci devine o expresie a esteticii sublimului.

Se consideră că este aproape inevitabil ca în perioadele de criză revenirea la origini să aibă loc în bază „naturalităţii", adică revenirea la o ordine ireductibilă a factorilor integratori a societăţii, raţiunii şi sentimentelor. În apaţiul în care se află şi Republica Moldova, de

obicei, în astfel de situaţii de criză naţiunea se rezumă la relaţia „Dumnezeu, Sânge, Pământ”. Acest gen de ordine devine aproape un imperativ categoric. Dar în diferite locuri constituirea naţiunilor a avut specificul lor. Spre exemplu există o diferenţă imensă între SUA şi Rusia, în acest sens, însă există şi spaţii izomorfe de constituirea a naţiei.

Cel mai interesant este că acest arsenal de noţiuni şi instituţii care au fost elaborate pentru a construi şi deservi Memoria, Limba şi Naţiunea în calitate de entităţi sociale, cetăţeneşti, au fost preluate ulterior şi utilizate cu succes de către comunităţile cu caracteristici arhaice, preponderent etnice. Se consideră că anume aşa a început procesul de etnizare a noţiunii de naţie. Aşa a fost acum 100 – 200 de ani în urmă. Cât de oportune sunt aceste instrumente la începutul secolului XXI?

Am arătat deja că unul din exponenţii de bază a acestei mişcări a fost filosoful german Fichte. În „Adresare către naţiunea germană” Fichte în prima decadă a secolului XIX prezintă de fapt un program-concepţie de edificare a naţiunii germane sau a naţiei în Germania, dar pe baze etnice. Aici apar cele mai spinoase probleme. Naţiunea percepută ca o entitate civilă se bazează mai mult pe principii raţionale care consolidează cetăţenii: sistem de drept, instituţii statale şi culturale, etc. Naţiunea percepută ca o entitate preponderent etnică pune accentul mai mult pe percepţii iraţionale, exploatarea unor sentimente subconştiente.

Termenul „etnie” are o istorie conceptuală şi una „colonială”. Fenomenul etnicităţii este unul foarte dificil, care nu se lasă uşor explicabil în termeni raţionali. De cele mai multe ori experţii sunt dispuşi să vorbească despre angrenajul diferitor forme de interacţiuni transândividuale. Astfel, se vorbeşte despre sentimente de solidaritate cu ai „săi” împotriva „străinilor” care conduc la stabilirea unor principii de manifestare a etnicităţii. Specific pentru astfel de manifestări este că raţionamentele se fac nu în baza unor noţiuni clare, ci a unora foarte confuze, care duc mai degrabă la simularea raţionamentelor. Cred că Republica Moldova a cunoscut astfel de experienţe33. Ne amintim cât

de dezbătute au fost aceste probleme la începutul deceniului trecut. Recent am fost martorii unor manifestaţii maraton al căror subiecte de dispută au fost limba, istoria, identitatea naţională.

Lucrurile evoluează totuşi odată cu dezvoltarea ştiinţifico-tehnică. Ernst Gheller califică societatea postindustrială ca pe o societate a creşterii permanente. Revoluţiile tehnologice influenţează schimbarea setului valoric şi conştiinţa membrilor societăţii. Astfel, apare problema crizei de identitate. Individul este nevoit să se adapteze la anumite condiţii sociale şi aceasta impune alegerea unei noi identităţi. Dar în momentele de criză, cum ar fi ruinarea sistemului colonial, dezintegrarea unor state federale, etc. problemele etnice ies în prim plan. Republica Moldova nu este o excepţie în acest sens, problema identităţii etnice ieşind în prin plan odată cu ruinarea imperiului sovietic.

Şi ştiinţa etno-sociologică modernă operează cu noţiuni precum: etnie, etnicitate, naţie. Există două curente de bază în această ştiinţă – primordialismul şi constructivismul. Primordialismul defineşte etnia ca pe o comunitate istorică care s-a constituit pe un anumit teritoriu şi posedă trăsături comune stabile din punct de vedere cultural şi psihologic. Această abordare sugerează că etnia este o realitate istorico-biologică bazată pe o afecţiune inconştientă a indivizilor pentru comunitatea din care fac parte. Adepţii aceste concepţii pretind că între etnie şi naţie nu există practic nicio diferenţă. Etnia este o ipostază a naţiunii, dar ea apare în mod natural, inconştient şi, deci, este primordială, în sensul că anticipează înţelegerea acestui lucru de către individ.

În cadrul curentului primordialist există şi abordarea istorico – evoluţionistă. Pentru acest subcurent legătura afectivă se realizează în cadrul etniei nu atât datorită

33 MapyHeBira M.B. IIpaba o raray3KOM Hapo-e, KaK o caMo6BITHOM 3THOce, H3.itatejn. CTBO „Afifib IHHHBIK", KetMpar, 1993

factorului biologic cât celui socio-istoric. Pentru primordialişti etnia reprezintă un grup social cu trăsături comune – limbă, cultură,

identificare care-i deosebeşte de alţii. Unul din părinţii curentului primordialist, Antony Smith, defineşte etnia drept o comunitate de oameni care are un nume, împărtăşeşte aceleaşi mituri despre predecesori, au o istorie şi cultură comună care se asociază cu un anumit teritoriu, şi membrii cărui manifestă un sentiment de solidaritate cu ceilalţi.

b) Constructivismul

Ideile primordialiste au dominat în ştiinţa etno-sociologică până în anii ’70 ai secolului XX şi este considerată primară faţă de curentul rival – constructivismul, care a apărut odată cu lucrarea lui Ernst Gellner „Naţii şi naţionalism” 34. În conformitate cu abordarea lui Gellner comunităţile etnice se constituie în baza diferenţierilor care conduc la formarea unor doctrine în cadrul etnoculturilor. Aceste doctrine nu sunt altceva decât elaborări ale elitelor intelectuale – scriitori, savanţi, plasticieni, politicieni capabili să enunţe în mod concis scopuri precise pentru comunitate. Adică, etnia este o construcţie intelectualistă. Această construcţie este socializată, apoi, prin tirajarea sa în mass media, alţi purtători care o fac accesibilă indivizilor cărora le este adresată. Astfel are loc mobilizarea socială a cetăţenilor, lucru atât de des exploatat de către politicieni în atingerea scopurilor lor. Afară de Gellner, adepţi remarcabili ai constructivismului sunt consideraţi Benedict Anderson şi, Eric Hobsbowm. Pentru că în interesele acestor cercetători intră mai mult examinarea societăţii postindustriale, ei examinează mai mult manifestările naţionaliste în comunităţile în care naţia este înţeleasă în sens juridico-etatist. Gellner vorbeşte despre naţie ca despre o realitate a societăţilor industriale în care principiul etatist cere ca hotarele etnice să coincidă cu cele politice.

Gellner a elaborat două criterii pentru identificarea socio-culturală a naţiei. Doi oameni aparţin aceleiaşi naţii dacă:

ei recunosc această apartenenţă la naţia respectivă; şi – îi uneşte aceiaşi cultură înţeleasă ca un sistem de idei, semne simbolice, relaţii, modalităţi de comportament, etc.

Constructiviştii descoperă o relaţie foarte strânsă între naţie şi

stat. Societatea industrială are nevoie de o creştere permanentă care poate fi obţinută doar datorită unei educaţii adecvate şi acesta devine o prioritate a statului. Aceasta este considerată diferenţa esenţială între societatea industrială şi cea agrară. Astfel, iese în evidenţă primordialiatea cetăţeniei faţă de relaţia afectivă.

c) Sistemul valoric în constructivism

Din perspectiva constructivistă devine absolut necesară orientarea valorică a noilor membri ai societăţii. Se cunoaşte că la cea mai fragedă vârstă copii sunt extrem de perceptibili la orientarea valorică fiindcă atunci se formează personalitatea lor în plan socio-cultural, profesional, etc. Într-o societatea supusă schimbărilor tehnologice permanente apar noi sfidări şi necesitatea de ale înfrunta. Aceasta crează aşa numita „predispoziţie psihologică" de a acţiona într-un anumit mod. Se presupune că predispoziţia este anterioară motivaţiei care se *bazează* pe conştientizare. Orientarea.

34 Ernest Gellner, Naţiuni şi naţionalism, Blackwell, 1983

din acest punct de vedere, ne apare ca o focalizare a predispoziţiilor care sunt bazate şi orientate asupra anumitor valori culturale. Astfel, orientarea valorică apare ca o componentă interioară a individului, care-l mobilizează să acţioneze într-o anumită direcţie, în conformitate cu anumite reguli, explicând propriile acţiuni bazându-se pe valorile şi regulile menţionate. Deci, orientarea valorică este o dominantă strategică a comportamentului.

Pentru societate în ansamblu sistemul valoric de orientare a indivizilor semnifică orientarea strategică a societăţii, adică a ceea ce numim aşteptări de dezvoltarea a societăţii. Poate că această explicaţie ne apropie cel mai mult de înţelegerea faptului de ce se caută cu atâta insistenţă o idee naţională în Republica Moldova.

d) Structurizarea etnică

Teoria structuralizării elaborată de Antony Giddens contestă atât abordarea naturalistă, cât şi cea evoluţionistă. Giddens consideră că sunt elemente raţionale în ambele abordări însă păcatul lor esenţial este pretenţia că au fost găsite legităţi universale de constituire a naţiilor35. Ca urmarea există riscul ca toate fenomenele legate de

manifestarea naţiilor să fie interpretate în conformitate cu teoriile respective, chiar şi atunci când realităţile vin în contradicţie vădită cu principiile teoretice. El presupune că nu există legităţi absolute care să explice fenomenele sociale. Toate conceptele teoretice sunt doar modalităţi de a înţelege o realitate. Schimbarea semnificativă a realităţii atrage după sine necesitatea revizuirii teoretice şi adaptarea aparatului teoretic pentru descrierea adecvată a fenomenelor. Adică, realitatea schimbă şi formează capacitatea de reflecţie. Al doilea postulat al lui Giddens se referă la faptul că este inadmisibil ca în ştiinţele sociale subiectul să fie contrapus structurii pe care o examinează. Subiectul intră în contact cu structura pe care o examinează pentru a utiliza resursele ei, dar şi cu scopul de a o reproduce într-o nouă ipostază.

Baza structurii sociale se constituie din reguli şi resurse. Regulile sunt izvoarele care dau naştere procedurilor, algoritmilor ai acţiunilor. Ele determină comportamentul. Resursele sunt forţa motrice a acţiunilor, ele sunt izvorul puterii. În sfârşit, puterea este modalitatea de a acţiona în conformitate cu regulile, mobilizând în acest sens întreaga structură. Este evident că regulile şi resursele suferă modificări în tendinţa lor de adaptare maximă la condiţiile externe. Astfel, structura este folosită de individul activ în cunoştinţă de cauză, în spaţiu şi timp, reproducându-se prin activitatea individului.

Resursele le asigură posesorilor o supremaţie, regulile le oferă legitimitate prin instaurarea unui set de simboluri. Toate aceste luate împreună constituie ceea ce Giddens numeşte – sistem. Teoria lui Giddens încearcă să definească şi noţiunea de instituţie socială, care este privită ca un sistem de interacţiuni ce durează în timp şi se desfăşoară spaţiu.

Toate aceste noţiuni au fost elaborate pentru a găsi o explicaţie referitoare la formarea identităţii. Giddens ilustrează funcţionarea teoriei sale în felul următor:

35 Giddens A. The constirtution of society, Oxford, Policy Press, 1997

Individul se naşte în familie, el este înconjurat de obiecte care au o valoare pentru reprezentanţii etniei din care fac parte părinţii săi, el are acces la aceste valori şi învaţă anumite lucruri despre univers, însuşeşte noţiuni şi percepe fenomene care sunt articulate folosind limba etniei respective. Devenind matur, individul observă cum câmpul valoric se extinde cuprinzând noi instituţii care pretind că au un rol de socializare (şcoala, biserica, armata, biserica etc). Acesta vrea să spună ca anume instituţiile promovează valorile care formează baza normativă pentru identitatea etnică. Nu toţi indivizii acceptă acest gen de socializare şi atunci apare înstrăinarea. Ulterior această înstrăinare poate duce la conflicte legate de problema identificării, inclusiv celei etnice. Din acest punct de vedere etnicitatea este considerată drept o identificare colectivă formată în limitele unei anumite culturi. În relaţiile sale cu structurile etnice indivizii trebuie să conştientizeze că aceste structuri există *a priori*, de aceea, intenţia de a modifica ceva în ea se va ciocni de fidelitatea altor indivizi faţă de structura respectivă, adică de conservatismul lor.

Aici merită să revenim din nou la conceptele: primordialist şi constructivist de explicare a fenomenului naţiei şi etnicităţii. Giddens ajunge la concluzia că etnicitatea are natură dublă – primordială şi constructivistă. El crede că naţia modernă este o *primordialitate construită*. Astfel, intelectualul constructor al etnicităţii vine în mediu etnic în mod natural, acceptând simbolurile şi valorile etniei respective. Apoi, în procesul de producere a noilor valori el modifică conţinutul valorilor, atribuind dimensiuni noi câmpului valoric al etnicităţii.

Aceste abordări teoretice au meritat atenţie în virtutea faptului că începând cu 9 ianuarie 2002 în Republica Moldova s-au desfăşurat timp de mai bine de 3 luni acţiuni de protest (la momentul scrierii acestui studiu manifestările nu erau încă terminate) subiectul cărora ţine de identitate naţională, limbă, istorie, etc. Arsenalul de argumente folosite atât de protestatari, cât şi de reprezentanţii şi susţinătorii autorităţilor se înscriu relativ bine în cel descris mai sus. Din acest punct de vedere observăm că autorităţile s-au înarmat cu tot arsenalul

modern necesar pentru construirea naţiunii moldoveneşti. În primul rând, observăm că problema edificării naţiunii moldoveneşti emană de la o structură statală – preşedinţia ţării. În al doilea rând, preşedintele se adresează după asistenţă unei personalităţi faimoase din domeniul culturii cum este scriitorul Ion Druţă, invocând necesitatea desfăşurării unor acţiuni de natură să facă ca idee naţională moldovenească „să încolţească, în primul rând, în sufletele intelectualilor" 36. Drept răspuns la apelul preşedintelui ţării, un alt grup de intelectuali au ţinut să scoată în evidenţă riscurile pe care le provoacă însoţesc mesajul prezidenţial37. Pe de altă parte, am văzut că cetăţenii protestatarii veneau tocmai din „structurile reproductive ale etnicităţii", cum este şcoala38, biserica (Mitropolia Basarabiei), televiziunea, etc.

Cert este că în confruntarea structurilor respective asistenţa intelectualilor va fi determinantă. Acea grupare care va oferi o perspectivă a dezvoltării setului valoric va deveni învingătoare, dacă în general pot exista învingători în astfel de cazuri. În primul rând, forţele implicate în conflict dispun de resurse diferite. Autorităţile beneficiază de resursele statului şi susţinerea unui important masiv electoral pe care în

36 Moldova Suverană, e, 19 ianuarie 2002

37 Constantin Tănase, Antiromanismul nu este o idee integratoare pentru R. Moldova, Timpul, 4, 25

Ianuarie, 2002

38 Constantin Tănase, Un loc liber pentru Domnul învăţător, Timpul, 9, 1 martie, 2002

virtutea anumitor parametri demografici (vârsta) nu-i prea interesează problemele limbii, istoriei, identificări, cât îi interesează problema supravieţuirii fizice. Este vorba despre cei 730.000 de pensionari. Ar fi o greşeală să se presupună că toţi ei nu sunt preocupaţi de problemele identităţii etnice, totuşi cea mai mare parte a acestui masiv este uşor manipulabil prin promisiuni de ordin material. În plus, se pare că 25% din cetăţenii care fac parte din minorităţile naţionale ai căror Patrii de origine sunt ţările care sunt

declarate parteneri strategici ai Republicii Moldova şi văd Moldova într-o comunitate cu Rusia şi Ucraina. Pe de altă parte, opozanţii actualelor autorităţi nu pot propune alte seturi de valori decât cele ce pot apropia Republica Moldova de comunitatea europeană, oferindu-i o şansă pentru integrarea în Uniunea Europeană.

7. IDEEA INTEGRATOARE

Am arătat mai sus cât de importantă poate fi o idee integratopare pentru o naţiune. Procesul de căutarea a unei idei integratoare pentru societatea moldovenească are deja o istorie. În 1993, vicepreşedintele Parlamentului, Victor Puşcaş, a fost primul înalt demnitar care a lansat propunerea de a formula o idee integratore pentru societatea moldovenească. Acest lucru s-a întâmplat în perioada crizei parlamentare care s-a soldat cu dizolvarea Parlamentului de legislatura a XIII-a şi pregătirea alegerilor parlamentare anticipate. Se poate afirma că acel apel a avut o finalitate – organizarea la 4 februarie 1994, în preajma alegerilor parlamentare anticipate, a congresului „Casa noastră – Republica Moldova". Ideea a fost susţinută de unul dintre cei mai talentaţi scriitori moldoveni, Ion Druţă. Scopul congresului a fost de a oferi în calitatea de platformă pentru o conciliere interetnică ideea identităţii moldoveneşti (moldovenismul). Aceasta a fost ideea cu care Partidul Democrat Agrar (PDA), pe listele căruia au candidat preşedintele Parlamentului, Petru Lucinschi şi prim-ministru Andrei Sangheli, a câştigat majoritatea absolută a mandatelor (56 din 104). La alegrile parlamentare din 27 februarie 1994. Ideea congresului a fost susţinută de către preşedintele ţării, Mircea Snegur. Peste două săptămâni după alegerile parlamentare a fost organizat un sondaj naţional în cadrul căruia peste 80% din cetăţeni s-au pronunţat în favoarea edificării unui stat moldovenesc independent. Evident, acel sondaj urmărea anumite scopuri. După cum am arătat stabilitatea relativă a statului moldovenesc a fost asigurată mai mult de conjunctura politică internaţională, cât de dorinţa cetăţenilor de a trăi într-o comunitate cu parametrii unui stat independent.

Apropierea alegerilor prezidenţiale, programate pentru

decembrie 1996 a acutizat luptele intestine din cadrul PDA. În consecinţă PDA a suferit câteva sciziuni în urma cărora fruntaşi cu opţiuni reformatoare ai partidului s-au divizat în grupări politice ce gravitau, pe de o parte, în jurul preşedintelui ţării, Mircea Snegur, iar pe de altă parte, în jurul preşedintelui Parlamentului, Petru Lucinschi. Aripa conservatoare a PDA s-a consolidat în jurul figurii primului ministru, Andrei Sangheli. Petru Lucinschi a învins în alegerile prezidenţiale din 1996 cu sloganul „Stabilitatea, Ordine, Bunăstare", care poate fi interpretat drept o continuitatea a sloganului din 1994 referitor la edificarea statului moldovenesc independent. La acea vreme Republica Moldova devenise deja şi membru al Consiliului Europei (1995).

În preajma alegerilor parlamentare din 1998, preşedintele Parlamentului şi liderul formal al PDA, Dumitru Moptan, a lansat din nou propunerea identificării unei „ideologii de stat". De această dată iniţiativă a fost criticată de oponenţii politici pentru formularea nereuşită. Esenţa criticilor se rezuma la faptul că în conformitatea cu prevederile articolului 5 din Constituţie „nicio ideologie nu poate fi instituită în calitate de ideologie a statului". Contextul politic în care Dumitru Moptan lansase propunerea privind necesitatea formulării unei „ideologii de stat" se deosebea de cel din 1993 – 1994. Problema independenţei Republicii Moldova nu mai era actuală. În prim plan ieşise problema dispersării forţelor politice de centru şi lipsa unei strategii coerente în ceea ce priveşte prelungirea reformelor economice.

În 1999, în a doua perioadă a exercitării mandatului său prezidenţial, obţinut în decembrie 1996 sub sloganul „Stabilitate, Ordine, Bunăstare", preşedintele ţării Petru Lucinschi a ajuns la concluzia că promisiunile sale electorale nu pot fi onorate din cauza sistemului constituţional inadecvat care nu-i permite şefului statului să coordoneze mai eficient activitatea Guvernului. Acesta o spunea un om despre care se ştia că a fost direct responsabil pentru reforma constituţională din 1993. După organizarea în mai 1999 a referendumului consultativ privind necesitatea schimbării sistemului

de guvernământ din unul semiprezidenţial în unul prezidenţial, Petru Lucinschi s-a referit cu diferite ocazii la necesitatea introducerii sistemului prezidenţial, care ar fi putut contribui mai lesne la promovarea reformelor în scopul integrării ţării în structurile europene. În luările sale de cuvânt el promova ideea integrării europene ca una mobilizatoare pentru societate. Trebuie să se menţioneze că şi liderii partidelor democratice extraparlamentare au vehiculat ideea integrării europene, dar în cazul dat este interesant să observăm cum a fost promovată această idee de către oamenii politici cu cele mai înalte funcţii în stat.

În 2000, cu câteva luni înainte de alegerile prezidenţiale ce urmai să aibă loc în conformitate cu noile prevederi constituţionale, primul ministru, Dumitru Braghiş, s-a adresat ziariştilor cu propunerea ca aceştia să se încadreze în procesul de formulare a unei idei care ar putea fi consolidatoare pentru societatea moldovenească. Această propunerea a fostului premier Braghiş a fost sugerată de contextul politic foarte contradictoriu. Se intuia uşor că dispersarea forţelor politice se va manifesta în incapacitatea de a alege preşedintele ţării în decembrie 2000 (după modificarea Constituţiei alegerea preşedintelui urma să aibă loc în Parlament). De fapt, Dumitru Bragiş a reformulat în termeni acceptabili propunerea lui Dumitru Moptan.

În sfârşit, după victoria Partidului comuniştilor (PC) la alegerile parlamentare din 25 februarie 2001, problema identificării unei „ideii integratoare pentru întreaga noastră naţiune" a fost preluată de către noul preşedintele al ţării, Vladimir Voronin, care i-a adresat, pe 17 ianuarie 2002, o scrisoare deschisă scriitorului poporului, academicianului, Ion Druţă, şi în care a expus motivele necesităţii ideii integratoare. Din scrisoarea preşedintelui Voronin se vede foarte clar că ideea integratoare urmează să aibă şi o foarte însemnată componentă menită să contribuie la o conciliere etnică.

Vedem că problema identificării unei idei naţionale, sau integratoare îi preocupă pe politicienii de prim rang în permanenţă. Este semnificativ că pe parcursul a aproximativ 10 ani de când se

vehiculează, ea a revenit la punctul iniţial, cel al relaţiilor etnice şi interetnice. De asemenea, este semnificativ că, practic, ori de câte ori a fost ridicată problema identificării unei idei integratoare, acest lucru s-a produs într-un context electoral, fie că era vorba despre alegeri parlamentare, prezidenţiale sau de organizarea a unui referendum. S-ar părea că ultima iniţiativa a preşedintelui Voronin reiese dintr-un context postelectoral, legat de obligaţia îndeplinirii promisiunilor electorale. Dar aşa s-a întâmplat că scrisoarea adresată lui Ion Druţă a fost publicată cu doar trei săptămâni înainte de demararea campaniei electorale pentru alegerile locale generale anticipate (ulterior Curţii Constituţional a declarat organizarea alegerilor locale anticipate la 7 aprilie 2002 drept un act neconstituţional) însă este important să fie remarcat faptul că intenţia organizării alegerilor locale anticipate a fost o consecinţă a reconsiderării sistemului de administraţie publică locală, care la rândul său a fost consecinţă a campanie partidului de guvernământ privind „construirea verticalei puterii de stat". Din acest punct de vedere se poate afirma că şi ultima iniţiativă privind identificarea ideii integratoare a purtat un caracter preelectoral. O abordare mai atentă a contextului politic arată că lansarea iniţiativei prezidenţiale cu accentele pe soluţionarea problemelor etnice nu prea are alt suport decât cel electoral menţionat mai sus. Într-adevăr:

1) ideea a fost lansat doar la un an după victoria PC în alegerile parlamentare din

2001, în urma cărora PC a abţinut o majoritate constituţională în parlament (71 de mandate din 101);

2) principalul oponent al PC, Partidul Popular Creştin Democrat (PPCD) a exclus din programul său politic încă în decembrie 1999 opţiunea unirii cu România, înlocuind-o cu opţiunea integrării europene;

3) personalităţile marcante ale PPCD au contribuit pe parcursul ultimilor 8 ani la imprimarea unei imagini democratice acestui partid, renunţând la vehicularea ideii statului naţional şi recunoscând că Republica Moldova este un stat multietnic în care este nevoie să se evite tensiunile interetnice39.

4) problema: moldoveni versus români a pierdut din intensitate, căutându-se o formulă de compromis bazată pe evidenţierea atât a particularităţilor, cât şi a trăsăturilor comune şi punându-se accentul pe drepturile indivizilor la autoidentificare40.

5) în 2001 preşedintele Vladimir Voronin a semnat documentele de aderare a republicii Moldova la Pactul de Stabilitatea pentru Europa de Sud Est, care este considerată o „anticameră a Uniunii Europene", lucru susţinut de către opoziţie;

6) la 10 ianuarie 2002 Guvernul Republicii Moldova a publicat Concepţia de dezvoltare a Republicii Moldova pe termen mediu în care se stipulează că scopul este pregătirea Republicii Moldova pentru aderarea într-o perspectivă mai îndepărtată la Uniunea Europeană, lucru care nu poate să nu convină opoziţiei.

Din cele expuse mai sus se vede că nu existau niciun fel de motive pentru ca problemele legate de identificarea idei naţionale şi identificării naţionale şi lingvistice ale băştinaşilor să apară. Totuşi, de ce au fost ridicate aceste probleme de către autorităţi?

Primul răspuns care se întrevede este că autorităţile comuniste au fost ghidate de sentimentul revanşard. În folosul acestei versiuni ne vorbeşte setul de articole

39 Petru Bogatu, Un megapartid al moldovenilor, ca prejudecată politică, Ţara e 13, 5 februarie 2002

40 Constantin Tănase, Nenorocirea lor şi nenorociarea noastră, Timpul, 2, 11 ianuarie 2002

apărute în presa comunistă imediat după alegeri. Spre exemplu: „Problema lingvistică în cele două ipostaze ale sale (moldovenească şi rusă) e o problemă politică, etnopolitică şi geopolitică". Sau: „Limba moldovenească să se asemenea ea de trei ori cu cea română sau să fie de trei ori identică cu ea, trebuie să-şi păstreze glotonimul său" 41. Aceste lucruri se afirmă pentru a justifica din punct de vedere „geopolitic" promisiunea comuniştilor de a promova aderarea Republicii Moldova la Uniunea Rusia – Belarusi.

Mai târziu s-a dovedit că este vorba despre o strategie de constituire a „verticalei puterii" care să permită controlul puterii

centrale asupra celei locale. S-a creat impresia că autorităţile au readus în prim plan problema „ideii integratoare”, văzută prin prisma relaţiilor interetnice pentru a avea temei să impună anumite soluţii în ceea ce priveşte construirea „verticalei puterii”, deşi după cum am arătat situaţia era de aşa natură că practic nimeni nu contesta statalitatea Republicii Moldova.

Dacă urmărim cum s-a produs acest lucru observăm că la 10 august în săptămânalul „Săptămâna” apare un articol semnat de consilierul prezidenţial, Anatol Dubrovschi, care afirmă următoarele: „Chestiunea oportunităţii statalităţii moldoveneşti, de la 27 august 1991, a încetat a mai fi o problemă politică sau ştiinţifică. Prin urmare, nu mai poate fi temă de dezbateri politice sau ştiinţifice, fapt care merită a fi legiferat în Constituţie. În mod obiectiv, orice discuţie la această temă poate fi calificată drept un act de subminare a statului, a relansării lui economice şi a păcii civice” 42

După apariţia articolului consilierului prezidenţial a urmat cuvântarea preşedintelui Republicii Moldova, Vladimir Voronin, adresată cetăţenilor cu ocazia celei de a 10 aniversări a independenţei în care au fost reiterate principalele teze din articolul consilierului referitoare la subiecte actualitatea cărora a părea demult depăşită: „Atunci, în 1991, mulţi erau împotriva celor care au cerut independenţa. Ei nu protestau împotriva ideii de independenţă ca atare, ci mai degrabă împotriva sensului pe care îl atribuiau acestei idei politicienii de atunci. Exclusivism naţional, romantism economic agresiv, dezbinare în „în ai noştri” şi „venetici” – iată ce propuneau liderii aşa-numitei eliberări naţionale, când vorbeau despre independenţă. Nimeni din ei nu vedea atunci viitoarea statalitate moldovenească ca pe o strategie pentru decenii. Suveranitatea trebuia să joace doar un rol distructiv în raport cu statul unional, ca mai apoi să se autolichideze în perspectiva unei alte uniri.

Unii nu vedeau locul reprezentanţilor populaţiei nebăştinaşe în viitorul stat moldovenesc suveran şi le arătau acestora, cu îndărătnicire, uşa, alţii nu suportau să audă vorbă moldovenească pe străzile Chişinăului, confundând şovinismul „velocoderjavnic” cu

prietenia popoarelor.

Au trebuit să treacă ani pentru ca în societate să se formeze o altă atitudine faţă de independenţa statului moldovenesc, o atitudine mai pragmatică şi mai responsabilă.

41 Comunistul, e 15, 13.04.02

42 Anatol Dubrovschi, Afirmarea statalităţii – idee integratoare pentru naţiune, Săptămâna, 10 august

2001

Astăzi, devine evident pentru toţi că o adevărată independenţă presupune, în primul rând, bunăstarea cetăţenilor, pacea şi dorinţa cetăţenilor de a trăi pe acest pământ, grija statului pentru cetăţenii lui, triumful legii şi dreptăţii. Adevărată independenţă presupune mândria cetăţenilor cu Patria lor, încrederea în viitorul ei.

Sunt posibile oare toate aceste într-o ţară dezbinată în separatişti şi unionişti, în băştinaşi şi străini, „în români buni" şi „moldoveni răi", sau invers „în români răi" şi „moldoveni buni"?

Puterea trebuie în sfârşit să propună societăţii un proiect concret de dezvoltarea suverană durabilă ţării, spre binele tuturor cetăţenilor indiferent de naţionalitate şi de starea socială. Avem nevoie de un proiect care să se bazeze pe bogata moştenire a plaiului nostru, pe istoria seculară a statului moldovenesc, pe optimismul înnăscut al populaţiei noastre polilingve, precum şi pe valorile epocii contemporane.

Întreaga societate va decide cum trebuie să fie acest proiect. Dar există principii la care nu putem renunţa. Mai întâi trebuie să conştientizăm că avem Patrie. Se ştie că în ultimii ani, în Moldova, nu numai ucrainenii, ruşii, găgăuzii şi bulgarii s-au simţit un fel de paria, dar şi moldovenii. Tot mai des se fac încercări de a coborî statutul ţării noastre până la nivelul unui teritoriu litigios, care nu are şi nici nu poate avea istoria sa.

Timp de milenii aici s-a dezvoltat dialogul dintre civilizaţiile Occidentului şi Orientului, Europei Centrale şi Balcanilor. Tocmai de aceea, Moldova este astăzi apropiată şi înţeleasă atât vecinilor ei – Ucrainei şi României, cât şi Rusiei şi Turciei, Bulgariei şi Armeniei.

Nicicând în Moldova n-au existat contradicţii de ordin religios şi rasial. Ce excepţia ultimului deceniu, aici niciodată oamenii nu s-au divizat în băştinaşi şi venetici.

A regăsi Patria înseamnă a găsi în ea perspective, care trebuie să fie egale pentru toţi cetăţenii ţării noastre" 43.

Au urmat o serie de articole44 semnate de consilierii prezidenţiali şi adepţi ai aşa numitului curent moldovenist45, care s-au referit la identificarea etnică46 a populaţiei băştinaşe şi istoria Republicii Moldova47. Pare să fie evident că această serie de articole a făcut parte dintr-o anumită strategie care trebuie să însoţească procedura de implementare a hotărârii privind introducerea limbii ruse în calitate de cea de a doua limbă de stat, precum şi schimbarea cursului de „Istorie a românilor" cu cel de „Istoria a Moldovei".

Vedem cum intenţiile bune ale puterii pot regenera conflicte care părea că s-au consumat. Dacă în Republica Moldova ar fi existat o societate civilă dezvoltată ar fi

43 Moldova Suverană, e 184, 29 august 2001

44 Bmerop flopani, Heăab HCHMaa MojiflOBA, N°, 7 ceirnibp5 i, 2001

45 Vasile Stati, Identitatea naţională a moldovenilor în contextul sud-estic polietnic european, Moldova

Suverană, 29 ianuarie 2002

46 Valentin Beniuc, Dimensiunea securităţii naţionale sub aspectul consolidării statului moldovenesc.

Moldova Suverană e.

47 Alexandru Buruian, Are Moldova istoria sa? (!), Moldova Suverană, 9 februarie 2002

existat şi consensul normativ al cetăţenilor şi nu s-ar fi ajuns la protestele împotriva modului în care au fost impuse unele hotărâri în domenii atât de delicate cum sunt cele legate de limbă, istorie, etc.

8. ABORDAREA PROBLEMEI DREPTURILOR MINORITĂŢILOR NAŢIONALE PRIN PRISMA DREPTULUI INTERNAŢIONAL

Autodeterminarea

Atât liderii găgăuzi cât şi cei transnistreni au invocat dreptul

popoarelor găgăuz şi respectiv „transnistrean" la autodeterminare atunci când au declarat independenţa regiunilor respective în 1990. Ulterior în legea privind statutul Gagauz-Yeri a fost legiferat principiul dreptului la autodeterminare a unităţii respective în cazul schimbării statutului Republicii Moldova. Se presupune a proceda la fel şi în cazul soluţionării conflictului transnistrean. Din acest punct de vedere merită ca modalitatea aplicării principiul autodeterminării să fie examinată foarte atent.

În opinia publică a prins rădăcini percepţia că autodeterminarea are legătură cu independenţa. Se crede că în Carta Naţiunilor Unite autodeterminarea este tratată drept un pas decisiv spre independenţă. Dar, de fapt, aceasta nu corespunde adevărului. În primul rând, când a fost adoptată Carta Naţiunilor Unite, existau cincizeci şi unu de membri, toţi independenţi. În al doilea rând, motivul pentru abordarea drepturilor popoarelor care încă nu erau independente era legat de recunoaşterea faptului că puterile coloniale aveau îndatoriri faţă de popoarele guvernate. De aceea, problema acordării independenţei fostelor colonii era considerată una foarte delicată. Presupunerea frecventă după care Carta Naţiunilor Unite menţionează autodeterminarea în sensul curent al termenului este considerată drept o tentativă de rescriere retrospectivă a istoriei. În continuare vov examina diferite etape ale procesului de autodeterminare. Prima fază: autodeterminarea şi independenţa de sub dominaţia colonială

Principalul scop al Naţiunilor Unite a fost „de a dezvolta relaţiile de prietenie între naţiuni, bazate pe respectarea principiului drepturilor egale şi al autodeterminării popoarelor". Şi alte documente asupra cooperării economice şi sociale Naţiunile Unite se angajau să asigure respectarea universală a drepturilor omului cu scopul de a crea condiţiile necesare relaţiilor paşnice şi prieteneşti dintre naţiuni „bazate pe egalitatea în drepturi şi autodeterminare". Este important contextul în care sunt plasate aceste articole. Atât în articolul 1 (2) cât şi în alte articole, este vorba despre dreptului popoarelor unui stat de a fi apărat de amestecul altui stat sau guvern. Conceptul de autodeterminare nu se referea atunci la dreptul la independenţă al

popoarelor dependente.

Autodeterminarea avea iniţial un înţeles relativ limitat şi se referea doar la state. Începând din anii ’50 ea a ajuns o problemă morală odată cu creşterea numărului de membri afro-asiatici în deceniul şase. Autodeterminarea a devenit din ce în ce mai des invocată ca un drept al popoarelor dependente. La început, multe din puterile coloniale s-au împotrivit ideii că ar exista un drept legal la autodeterminare.

Este evident că evoluţia conceptului de autodeterminare este legată istoric de decolonizare, de acordul din ce în ce mai general asupra obligativităţii asigurării independenţei popoarelor dependente, dacă au optat astfel. Deşi autodeterminarea a început să fie acceptată ca un drept legal în contextul decolonizării, ea nu a fost niciodată restrânsă la opţiunea pentru independenţă. Opţiunea poporului dintr-un teritoriu de a se uni cu un alt stat, sau de a rămâne în relaţii constituţionale cu vechea putere colonială, erau egal acceptabile. De obicei opţiunea a fost în favoarea independenţei. Foarte des Naţiunile Unite au jucat un rol activ în exercitarea acestei opţiuni, prin faptul că au organizat ele însele un referendum sau un plebiscit, sau prin monitorizarea exercitării lor.

Cea de a doua fază: autodeterminarea dincolo de colonialism şi drepturile omului

Următoarea fază în evoluţia juridică a fost stabilirea unei legături între autodeterminare ca o obligaţie legală în procesul decolonizării şi autodeterminare drept al omului. Două rezoluţii ale Adunării Generale, adoptate la un interval de douăzeci şi patru de ore una de cealaltă, vorbesc despre drepturile popoarelor la autodeterminare: Rezoluţia 1514 (XV) a Adunării Generale şi Rezoluţia 1541 (XV) a Adunării Generale. Rezoluţia 1541 (XV) a clarificat faptul că această exercitare a autodeterminării poate avea ca rezultat soluţii diferite, şi stipula că procesul cerea garanţii că opţiunea va fi făcută în mod liber, voluntar şi în cunoştinţă de cauză. Dar, la şase ani de la adoptarea acestor rezoluţii cheie asupra decolonizării, dreptul popoarelor la autodeterminare a ajuns să fie văzut ca un precept de

sine stătător, depăşind limitele practicilor normative din domeniul decolonizării.

În 1966, au fost terminate zece texte ale Pactului asupra Drepturilor Civile şi Politice şi ale Pactului asupra Drepturilor Economice, Sociale şi Culturale. Articolul 1, comun, prevedea: „Toate popoarele au dreptul la autodeterminare. În virtutea acestui drept ele îşi determină liber statutul lor politic şi îşi urmează propria dezvoltare economică, socială şi culturală".

Începând din acest moment se observă referiri repetate la autodeterminare în termeni de drepturi ale omului. Actul Final de la Helsinki se construieşte pe vechiul limbaj al Cartei ONU, făcând însă în acelaşi timp clar faptul că autodeterminarea este un drept al *popoarelor*. El vorbeşte despre „principiul drepturilor egale şi al autodeterminării popoarelor" în virtutea căruia „toate popoarele au întotdeauna dreptul de a-şi decide, în deplină libertate, când şi cum doresc, statutul politic intern şi extern, fără amestec din afară, şi de a-şi urma, în conformitate cu voinţa lor, propria dezvoltare politică, economică, socială şi culturală" 7. Deşi autodeterminarea a evoluat de la începuturile sale modeste din Carta Naţiunilor Unite de la o îndreptăţire legală la decolonizare la un drept uman de sine stătător, rămân totuşi foarte multe întrebări care trebuie să îşi găsească răspuns.

Evoluţia principiului autodeterminării a făcut să se accepte că dreptul la autodeterminare era aplicabil nu numai popoarelor aflate sub dominaţie colonială, ci tuturor popoarelor supuse unei dominaţii străine. Acest lucru a fost exprimat în Declaraţia Naţiunilor Unite asupra Relaţiilor de Prietenie din 1970, care a fost deseori invocată în legătură cu acest subiect, deşi Declaraţia este mai curând o rezoluţie a Adunării Generale decât un instrument cu caracter obligatoriu şi, deşi cele două Pacte nu menţionează această circumstanţă, Declaraţia vorbeşte despre autodeterminare ca fiind o posibilitate în situaţiile de colonialism şi pentru „popoarele supuse subjugării, dominaţiei sau exploatării străine". Cei care au susţinut această clauză au avut în mod clar în minte două circumstanţe diferite. Prima dintre acestea privea

Africa de Sud, un stat independent, dar considerat de mulţi ca fiind supus „dominaţiei străine”, şi având sprijin extern pentru dominaţia minorităţii. A doua a fost o chestiune de o natură foarte diferită: statutul teritoriilor ocupate după terminarea sau suspendarea operaţiunilor militare. Se simţea nevoia ca poziţia popoarelor din aceste teritorii să fie apărată nu numai prin dreptul umanitar, ci şi prin insistarea asupra dreptului lor la autodeterminare. În orice caz, au existat multe rezoluţii ale Naţiunilor Unite referitoare la dreptul la autodeterminare în circumstanţele ocupaţiei străine.

Pentru o perioadă de timp considerabilă a existat o rezistenţă serioasă la sugestia că autodeterminarea ar putea avea vreo aplicare în afara contextului colonial. Această rezistenţă a fost împărtăşită de statele din estul Europei şi de noile teritorii. Fenomenul era acceptabil numai în cazul decolonizării. Iar multe dintre noile state au considerat autodeterminarea ca o problemă dintre ele şi foştii lor stăpâni coloniali şi nu una dintre ele şi propria lor populaţie.

Parţial, statele din lumea a treia se temeau că autodeterminarea post-colonială va avea ca rezultat necesar fragmentarea noilor state naţionale, grupurile etnice dintr-o ţară căutând să recurgă la secesiune şi să se unească cu timpul de aceeaşi etnie din altă ţară. Dar ideea că autodeterminarea are o aplicabilitate generală a fost susţinută masiv de Comitetul pentru Drepturile Omului, acţionând conform Pactului asupra Drepturilor Civile şi Politice, iar această idee a cunoscut, fără putinţă de tăgadă, o influenţă generală18. Comitetul pentru Drepturile Omului, la examinarea raportului unui stat membru al Pactului, pune întrebări nu numai asupra oricărui teritoriu dependent faţă de care acest stat are responsabilităţi (autodeterminare externă) dar, de asemenea, şi asupra posibilităţii de care dispune propria sa populaţie de a-şi decide propriul sistem politic şi economic (autodeterminare internă). În realitate niciun stat nu refuză să răspundă la comentariile probatorii şi la întrebările despre autodeterminarea internă, iar Comitetul nu a fost avizat că un astfel de drept nu există. Mai curând se acceptă că dreptul există, iar dezbaterea cea mai frecventă se poartă în legătură cu formele pe care le poate lua.

Această realitate este foarte îndepărtată de poziţia anumitor autori care consideră că autodeterminarea nu se referă decât la independenţă, că independenţa este obţinută prin sfârşitul colonialismului, şi că această independenţă nu poate fi obţinută decât prin secesiune. Din cauză că ei cred că nu există niciun drept legal la secesiune acolo unde există guvern reprezentativ, ei ajung la concluzia că în aceste împrejurări autodeterminarea nu poate fi permisă. O mare parte din aceste dezbateri s-a centrat în jurul Rezoluţiei numărul 2625 (XXV) a Adunării Generale a Naţiunilor Unite. După câteva paragrafe care autorizează autodeterminarea, penultimul paragraf asupra autodeterminării prevede: „Nimic din ceea ce este cuprins în paragrafele anterioare nu poate fi interpretat ca autorizând sau încurajând orice acţiune care ar dezmembra sau diviza, în totalitate sau parţial, integritatea teritorială sau unitatea politică a statelor suverane sau independente care se comportă în conformitate cu principiul autodeterminării şi deci posedă un guvern reprezentând întregul popor aparţinând acelui teritoriu, fără deosebire de rasă, credinţă religioasă sau culoare".

Unii autori au adoptat concepţia după care autodeterminarea se aplică numai popoarelor care trăiesc sub regimuri rasiste şi afirmă că textul acestei rezoluţii interzice autodeterminarea acolo unde există un guvern reprezentativ nerasist.20

Rezoluţia numărul 1541 (XV) a Adunării Generale vorbea cu multă vreme în urmă despre autodeterminare ca fiind exercitată „prin independenţă, asociere liberă, integrare într-un stat independent sau prin adoptarea oricărui alt statut politic ales în mod liber de popor". Popoarele din Ciprul dependent au studiat *enosis-ul* (integrarea în Grecia) ca pe o opţiune posibilă chiar înainte de a se hotărî asupra obţinerii independenţei ca stat suveran separat. Poporul Gibraltarului a decis prin referendum22 să îşi păstreze relaţiile constituţionale din prezent cu Marea Britanie. A fost un act de autodeterminare hotărârea liberă de a delega Marii Britanii puterile suverane de bază, iar anumite puteri rămânând în seama autorităţilor locale. Iar poporul din Porto Rico a luat, în urma unor alegeri succesive în care candidaţii erau în

favoarea „independenţei", sau „asocierii" sau a intrării în componenţa SUA ca al 51-lea stat, propria sa decizie. În prezent el doreşte să rămână la un statut de asociere cu Statele Unite, nefiind nici al 51-lea stat, şi niciun stat suveran şi independent.

Autodeterminarea nu a însemnat niciodată pur şi simplu independenţă. Ea a însemnat opţiunea liberă a popoarelor. În era colonialismului, această alegere s-a concentrat asupra posibilităţii independenţei sau a altui statut post-colonial.

Autodeterminarea şi minorităţile

Am văzut că state aflate sub conducerea nedemocratică a unui partid unic sunt predispuse spre dezintegrare. Părţi componente ale Uniunii Sovietice şi ale Iugoslaviei şi-au proclamat independenţa ca state separate. Cei care constituie majoritatea în cadrul noilor graniţe au fost minorităţi în cadrul vechilor state sau structuri federale, ulterior ei au pretins că, în calitate de minorităţi, au dreptul la autodeterminare. Cât adevăr există în afirmaţiile diferitor facţiuni naţionaliste, că minorităţile sunt îndreptăţite la autodeterminare, şi că autodeterminarea atrage după sine secesiunea?

Deci, la întrebarea „cine anume are dreptul la autodeterminare" nu se poate răspunde fără a înţelege mai întâi relaţia dintre autodeterminare şi unitate naţională. Normele consacrate despre autodeterminare cuprindeau – incontestabil şi consecvent – refrenul că autodeterminarea trebuie să contribuie la păstrarea unităţii teritoriale şi nu să fie un duşman al ei. Atât Rezoluţia numărul 1514 (XV) a Adunării Generale a Naţiunilor Unite asupra Acordării Independenţei popoarelor coloniale, Rezoluţia numărul 2625 (XXV), cât şi Declaraţia de principii asupra Relaţiilor de Prietenie – fiecare dintre ele punând accentul pe autodeterminare – avertizează asupra tuturor interpretărilor care ar viola integritatea teritorială. În rezolutia 1514 se prevede ca „orice încercare îndreptată spre distrugerea totală sau parţială a unităţii naţionale şi a integrităţii teritoriale a unei ţări este incompatibilă cu scopurile şi principiile Cartei Naţiunilor Unite". În rezoluţia 2625 (XXV), se prevede că „nimic din ceea ce este cuprins în paragrafele anterioare nu poate fi interpretat ca autorizând sau

încurajând orice acţiune care ar putea dezmembra sau diviza, în totalitate sau parţial, integrilatea teritorială sau unitatea politică a statelor suverane sau independente…"

Aceasta este o formulă standard, şi ea poate fi găsită aproape invariabil în instrumente care afirmă dreptul la autodeterminare, ca pentru a limita acest drept sau cel puţin pentru a-i asigura o contragreutate. Această contrapunere a fost cea care i-a făcut pe unii autori să tragă concluzia că autodeterminarea poate fi din acest motiv aplicată numai la momentul obţinerii independenţei.

Autodeterminarea poate fi exercitată în multe feluri, inclusiv printr-un proces politic deschis şi pluralist, şi că acest lucru este compatibil în întregime cu clauzele cuprinse în instrumentele relevante care cheamă la protejarea integrităţii teritoriale. Ce limite pune exercitării contemporane a autodeterminării exigenţa de a respecta integritatea teritorială? înseamnă ea într-adevăr că acest drept este limitat la exercitarea drepturilor politice ale popoarelor considerate ca întreg? Statele care apăreau după dominaţia colonială au înţeles întotdeauna că vor exista probleme legate de faptul că graniţele lor au fost stabilite de către puterile coloniale, pe baza unor interese politice care nu coincideau în mod necesar cu ale lor. În cazul noilor state problema graniţelor moştenite a fost deosebit de acută, iar triburile, deseori scindate de noile frontiere, nu au încetat să se simtă o unitate. Dar graniţele moştenite au fost acceptate de către statele nou apărute, în deplină cunoştinţă de cauză. Importanţa stabilităţii şi a caracterului definitiv al graniţelor a fost văzută ca fiind considerentul cel mai important. Rezoluţiile numărul 1514 (XV) şi 1541 (XV) ale Adunării Generale a Naţiunilor Unite, echilibrează cu grijă referirile la autodeterminare cu importanţa unităţii naţionale şi a integrităţii teritoriale. Aceasta impune cu necesitate consecinţa că ele înţeleg ca graniţele coloniale să aibă funcţia de graniţe între statele nou apărute. Acest principiu a fost considerat ca necesar şi în cazul Africii şi al Americii Latine, deoarece scopurile politice de bază pe care le slujeşte sunt aceleaşi.

Se consideră că după cum dorinţa indivizilor de a-şi exercita

dreptul de a părăsi ţara este mai puternică atunci când drepturile lor sunt violate, tot la fel, dorinţa de secesiune a grupurilor etnice este cea mai puternică atunci când ele sunt oprimate. Să vedem unde ne duce acest lucru în cazul întrebării dacă minorităţile au sau nu dreptul la autodeterminare? Sau cine anume este îndreptăţit la autodeterminare? Din documentele menţionate mai sus rezultă că „toate popoarele" au dreptul la autodeterminare. Dar cum trebuie să înţelegem acest lucru? Există două posibilităţi: aceea că „popoare" înseamnă întreaga populaţie a unui stat, şi aceea că prin „popoare" trebuie să înţelegem toate persoanele aparţinând diferitelor grupuri rasiale, etnice şi, probabil, religioase.

Accentul pus în toate instrumentele relevante şi în practica statelor (prin care înţeleg afirmaţii, declaraţii, luări de poziţie) asupra importanţei integrităţii teritoriale, semnifică faptul că „popoarele" trebuie înţeles ca *totalitate* a popoarelor unui teritoriu. Desigur, toţi membrii unui grup minoritar distinct sunt parte a popoarelor unui teritoriu. În acest sens ei sunt, ca indivizi, posesori ai dreptului la autodeterminare. Dar minorităţile *ca atare* nu au dreptul la autodeterminare. Aceasta înseamnă, într-adevăr, că ei nu au nici dreptul la secesiune, la independenţă sau de a se uni cu un grup similar dintr-un alt stat.

Totuşi, printre liderii politici este la modă invocarea dreptului legal la autodeterminare. Există, de asemenea, şi o preocupare sinceră pentru drepturile minorităţilor. Dar această retorică este destul de confuză. Se pare că multe guverne au parcurs calea de la insistenţa din anii ’50 că autodeterminarea nu este un drept legal

(viziunea occidentală), sau de la ideea că ea nu are nicio aplicabilitate dincolo de momentul decolonizării (concepţia Lumii a Treia), până la opinia, cel puţin a multor lideri europeni, că autodeterminarea este un drept care autorizează minorităţile să se despartă de stalul în care trăiesc.

Minorităţile trebuie să fie protejate, prin garantarea drepturilor umane la care este îndreptăţit fiecare individ (inclusiv nediscriminarea) şi, în special, prin prevederea de drepturi ale

minorităţilor. Aceste drepturi, incluse deja în tratatele interbelice asupra minorităţilor şi în verdictele şi opiniile Curţii Permanente de Justiţie Internaţională, îşi găsesc formularea contemporană în articolul 27 din Pactul Internaţional asupra Drepturilor Civile şi Politice. Acesta prevede că: „În statele în care există minorităţi etnice, religioase sau lingvistice, persoanele aparţinând acestor minorităţi nu le poate fi refuzat dreptul de a se bucura în comun cu ceilalţi membri ai grupului lor, propria lor viaţă culturală, de a profesa şi practica propria lor religie sau de a folosi propria lor limbă".

S-ar putea ca într-un stat să existe o zonă în care o anumită minoritate să predomine la nivel regional. Dacă se simte persecutată, ea s-ar putea să vrea să se despartă de acel stat. Dar în această regiune s-ar putea să existe o altă populaţie care să constituie o minoritate faţă de minoritatea predominantă – probabil persoane aparţinând majorităţii naţionale sau unui alt grup minoritar. Recunoaştem această situaţie în unele dintre fostele republici ale Uniunii Sovietice sau în unele dintre provinciile din Iugoslavia. Virtual fiecare minoritate îşi are propria ei minoritate, iar teama de persecuţii poate face ca piramida să se năruie în continuare. Lecţia care trebuie însuşită este că dreptul la autodeterminare se conectează cu protecţia adecvată a drepturilor minorităţilor. Dar, această concepţie asupra autodeterminării nu înseamnă că nu vor fi recunoscute niciodată noi frontiere. Chiar dacă, contrar opiniilor politice contemporane, autodeterminarea nu reprezintă o *autorizaţie* pentru secesiune acordată minorităţilor, nu există în dreptul internaţional nimic care să *interzică* secesiunea sau formarea de noi state. Cazul Iugoslaviei este relevant în acest sens.

Dacă „popoarele" au dreptul la autodeterminare ca totalitate a popoarelor unui stat, atunci nu mai este necesar să răspundem la întrebarea dificilă dacă un grup minoritar particular, de exemplu nagas în India, bascii în Franţa sau indienii în Canada – sunt „popoare" cu drept la autodeterminare în sensul articolului 1 din Pact. Dar, desigur, va rămâne în continuare întrebarea dacă fiecare astfel de grup constituie o minoritate în sensul articolului 27 (articolul care tratează

drepturile minorităţilor). Dacă autodeterminarea este privită ca un drept care se află la îndemâna unor anumite grupuri şi nu a poporului ca întreg, atunci apare o dublă problemă: în primul rând ce constituie o minoritate şi, în al doilea rând, sunt toate minorităţile „popoare" din perspectiva autodeterminării?

Comitetul pentru Drepturile Omului pe baza Pactului asupra Drepturilor Civile şi Politice nu a hotărât că anumite grupuri nu sunt „popoare" în sensul dreptului la autodeterminare. Concepţia lui asupra autodeterminării drept al *tuturor* popoarelor a eliminat de fapt necesitatea unei asemenea hotărâri.

Mai rămâne de menţionat încă o problemă legată de autodeterminare. Ea decurge din principiul integrităţii teritoriale. Deseori autodeterminarea este parte a retorice în dispute care au loc referitor la dreptul asupra unui teritoriu. Această problemă este ilustrată atât de cazul Insulelor Faulkland, cât şi de cel al Gibraltarului. Dreptul asupra Gibraltarului este disputat de Marea Britanie şi Spania. Dreptul asupra Insulelor Faulkland – Malvine este disputat de Marea Britanie şi Argentina. Din perspectiva Marii Britanii, autodeterminarea are un rol pertinent de jucat. Acestea sunt teritorii dependente, popoarelor cărora li s-a dat posibilitatea de a decide dacă să rămână la *status quo* sau nu. Din punctul de vedere britanic, este important ca dorinţa popoarelor din aceste teritorii să fie ascultată şi luată în considerare. Dar din punctul de vedere al argentinienilor şi al spaniolilor, aceste dorinţe sunt nerelevante. Dacă teritoriul în cauză aparţine Argentinei sau Spaniei, atunci locuitorii lui nu au dreptul la autodeterminare. În orice caz nu mai mult decât îl au argentinienii sau spaniolii care locuiesc din întâmplare în Marea Britanie. Până când nu se determină cine are suveranitatea asupra teritoriului, este imposibil să se stabilească dacă locuitorii lui au sau nu dreptul la autodeterminare.

Aspectele teritoriale ale autodeterminării

Istoriografiile naţionale urmăresc cu predilecţie istoria conştiinţei naţionale cu multe secole în urmă, dar în realitate ipoteza unei astfel de continuităţi poate fi înşelătoare. Este adevărat că

majoritatea popoarelor constitutive de stat – ungurii, polonezii, francezii etc. – posedau conştiinţa apartenenţei culturale, respectiv politice comune, încă de la începuturile epocii moderne, dar conştiinţa putea exista pentru că existau şi cadrele statale. Iar ideea acestora era legată de realitatea politică sau chiar mistica a regatelor sau principatelor respective. Dreptul asupra unui teritoriu nu aparţinea poporului respectiv, ci sfintei coroane. Până la finele veacului al XVIII-lea stăpânirea teritoriilor se făcea pe baza dreptului monarhic-dinastic.

Astfel, atâta timp cât a dominat epoca dreptului dinastic, puteau exista şi diferite schimburi teritoriale, fără să se ceară acordul popoarelor interesate. Pentru loialitatea popoarelor era suficient ca puterea principelui să corespundă criteriului legitimităţii dinastic-monarhice. Şi tocmai acest lucru s-a schimbat în mod radical odată cu Revoluţia Franceză. Din moment ce suveranitatea a trecut de la domnitor asupra poporului, însăşi chestiunea stăpânirii unui anumit teritoriu a apărut într-o lumină nouă. Comunitatea ridicată la conştiinţa unei existenţe politice independente poate să facă contestaţie împotriva faptului că de teritoriul său dispune un cadru statal independent de ea şi superior ei, fie el regat, imperiu, republică.

Iar dacă înaintăm de la un conţinut mai general al autodeterminării spre evoluţii contemporane mai speciale, atunci trebuie să analizăm mai îndeaproape ceea ce semnifică principiul autodeterminării pentru comunităţile care nu dispun de teritoriu statal independent. În acest sens, principiul autodeterminării poate fi descompus în două principii negative:

— Nimeni afară de noi nu poate decide în absenţa noastră. Reformulat într-o revendicare minimală cu conţinut pozitiv, acest principiu presupune o reprezentare adecvată în organismele decizionale legitime ale statului şi administraţiei publice.

— În caz de nemulţumire faţă de cadrul statal dat să fie considerată legitimă aspiraţia realizării propriului stat naţional. În principiu, din această nemulţumire nu rezultă în mod necesar respingerea radicală a status quo-ului teritorial, adică o tendinţă de

separare. Pot fi imaginate şi alte variante, ca de exemplu:

a) o autoadministrare mai deplină în cadrul unei unităţi statale mai mari (autonomie teritorială);

b) o mai amplă posibilitate de a dispune în chestiunile legate de valorile culturale şi economice;

c) cererea de drepturi suplimentare, în cazul obţinerii cărora comunitatea respectivă acceptă cadrul statal dat, sau nu.

La o analiză mai minuţioasă a acestei problematici trebuie să distingem trei cazuri fundamentale. Deoarece dacă plecăm de la o unitate teritorială – pe care o putem numi pentru simplificare, regiune, aplicarea principiului autodeterminării se va deosebi după cum populaţia care se pronunţă în numele ei, o locuieşte în mod exclusiv, majoritar sau mixt. Exclusivitatea se mai numeşte şi omogenitate etnică. În realitate se întâmplă foarte rar ca o regiune să fie locuită în exclusivitate de o populaţie anume. Pentru a se putea pronunţa în numele ei este suficient să formeze o majoritate covârşitoare. Conştiinţa solidarităţii politice a populaţiei regiunii poate fi împărtăşită şi de cei care după criterii strict etnice nu aparţin acestei comunităţi, în schimb poate fi perturbantă prezenţa unei minorităţi în aplicarea principiului autodeterminării în cazurile în care realitatea unităţii etnice este indiscutabilă. Un exemplu elocvent este Irlanda de Nord, unde adepţii şi adversarii rămânerii în cadrul Regatului Unit sunt divizaţi nu prin etnie, ci prin religie (protestanţii sunt împotriva separării, catolicii pentru).

Dreptul la autodeterminare are limite

Se consideră că există trei astfel de tipuri de limite:

a) drepturile, aspiraţiile culturale şi interesele vitale ale celorlalte populaţii care convieţuiesc în regiunea în cauză;

b) interesele comunităţilor (statelor) învecinate;

c) drepturile şi pretenţiile invocabile de statul care stăpânise până atunci teritoriul.

Este de menţionat că aceste limite nu sunt doar pragmatice, recunoaşterea lor nu este justificată doar de considerente de promovarea a politicii realiste, ci pot fi opuse principial aspiraţiilor de

autodeterminare ale unor populaţii. Ignorarea lor poate duce la conflicte grave, care pot fi soluţionate doar dacă alături de dreptul la autodeterminare sunt luate în considerare şi amintitele limitări exterioare48.

Modalitatea de aplicare a dreptului la autodeterminare

Dacă scopul autodeterminării este extinderea domeniului drepturilor omului şi afirmarea mai deplină a regulilor democraţiei, atunci nu poate fi indiferentă modalitatea de aplicare a principiului. Într-un anumit sens, toate problemele democraţiei sunt şi probleme procedurale.

Dacă chestiunea se abordează din acest unghi, este evident că un proces de autodeterminare trebuie să coreleze în mod ideal trei puncte de vedere:

48 Pierre Kende, Autodeterminarea în Europa de Est, Altera 1, Anul I. 1995

a) procedura decizională trebuie să decurgă în aşa fel încât să poată fi exprimată în mod liber, fără nicio presiune din afară, voinţa reală a majorităţii numerice de pe teritoriul vizat;

b) pe de altă parte, trebuie să fie prezent în decizie şi interesul celorlalte părţi vizate (minorităţi, vecini etc.). Această cerinţă constituie de fapt problema limitelor;

c) procedeul să nu aducă atingere, pe cât posibil, drepturilor universale ale omului şi cetăţeanului, ci, din contră, să le întărească.

În practică se întâmplă rar ca punctele de vedere amintite să se sincronizeze de la sine sau să ajungă la armonie pur şi simplu prin negocierile părţilor afectate. Datorită acestui fapt, aplicarea principiului autodeterminării ridică aproape în mod automat problema unei instanţe nepărtinitoare, dar eficiente.

În legătură cu problema aplicării principiului autodeterminării şi a stabilirii frontierelor, conţinutul sentinţei unei instanţe ar consta în tranşarea următoarelor probleme:

1) Când principiul autodeterminării ar putea însemna dreptul unui întreg popor la existenţă statală independentă, şi când dreptul populaţiei unui anumit teritoriu de aderare la un stat deja existent?

2) Cum se poate şti dacă în spatele unei aspiraţii sau mişcări de constituire statală independentă se află o reală dorinţă de devenire şi separare naţională, o reală capacitate de devenire naţională?

3) Cum poate fi pus în slujba măririi stabilităţii internaţionale evenimentul de excepţie al modificării de frontiere, cu deosebită atenţie asupra proceselor de formare a naţiunilor?

4) Cum se poate realiza voinţa unei populaţii?

5) Când poate fi presupusă o voinţă populară, deductibilă din fapte incontestabile sau din apartenenţă naţională, şi când trebuie chestionată populaţia în mod formal, prin referendum?

6) După ce criterii se poate afla voinţa populară fără a o chestionare?

7) Unde şi când trebuie aplicat criteriul frontierelor stabilite istoric pentru separarea naţiunilor, eventual unde şi când criteriul hotarelor etnice sau lingvistice, şi unde şi când, eventual, alt criteriu?

8) În cazul chestionării, al referendumului, cum ar trebui puse întrebările în mod real, just şi practic?

9) Cum trebuie interpretate răspunsurile intervievaţilor, dacă acestea ridică probleme? Dacă voinţa populaţiei în cauză – fie ea voinţă presupusă sau exprimată

— Este divizată teritorial, care voinţă să se realizeze, adică, care să fie soluţia în cazul teritoriilor cu populaţie mixtă şi voinţă opusă?

10) Ce drepturi oferă sau poate oferi autodeterminarea pentru minorităţi, ce fel de teritorii pot sau trebuie considerate ca unităţi indivizibile şi despre soarta cărora se decide prin majoritate, şi care să fie teritoriile despre divizarea cărora trebuie decis pe baza anumitor criterii sau prin referendum? Adică, când se referă voinţa populară la întregul teritoriu controversat şi când doar la apartenenţa habitatului nemijlocit?

11) Care este soluţia atunci când populaţia, în mod voluntar sau silit, şi-a schimbat domiciliul sau s-a transferat? Ce fel de drepturi la autodeterminare au populaţiile mutate relativ de curând pe un anumit teritoriu, dar integrate deja într-o oarecare măsură?

12) În ce situaţii se poate admite transferul sau schimbul de

populaţie, şi în ce condiţii?

Toate acestea sunt întrebări a căror forţă nu este diminuată de numeroasele experienţe de acest fel furnizate în secolul XX49.

9. INSTRUMENTE PRACTICE DE PROTECŢI POZITIVĂ A GRUPURILOR ETNICE

a) Problema naţionalităţilor în Europa

Europa a moştenit încă din secolul XIX problema naţionalităţilor ca o chestiune nerezolvată pe care două războaie mondiale n-au reuşit să o soluţioneze. După evenimentele anilor 1989 – 1991, problema naţionalităţilor a devenit brusc acută: trei state multinaţionale (URSS, Iugoslavia, Cehoslovacia) s-au dezmembrat şi din ele s-au format 22 de state noi. Acest lucru a modificat harta politică a Europei şi Asiei Centrale mai mult decât au fost în stare s-o facă două războaie mondiale.

Diversitatea etnică şi culturală a Europei constă în existenţa a aproximativ 70 de limbi şi a tot atâtor etnii. Se consideră că ideea statului naţional nu putea ţine cont de această complexitate. Totuşi, ea a marcat profund istoria politică a Europei, începând cu a doua jumătate a secolului XIX şi până în zilele noastre: aproximativ 750 milioane de europeni s-au împărţit în 36 de state, din care 31, deci o majoritate covârşitoare, s-au format ca state naţionale şi numai 5 ca state multinaţionale. Din acestea unul, Bosnia-Herţegovina, este permanent sub pericolul descompunerii, altul, Iugoslavia, nu mai este multinaţional decât cu numele, fiind în realitate un stat naţional sârbesc, în timp ce al treilea, Federaţia Rusă, trebuie să lupte mereu cu încercări de destabilizare secesioniste. Doar Belgia şi Elveţia s-au dovedit până în prezent rezistente la principiul stalului naţional. Astfel, se consideră că ideea statului naţional a reuşit să se impună în mare măsură, dar n-a soluţionat problema naţionalităţilor, ci din contră, a potenţat-o, căci crearea fiecărui stat naţional a dat naştere unei multitudini de minorităţi.

Rezultatul procesului de creare a statelor naţionale, care reprezintă totodată punctul de plecare pentru edificarea „Noii Europe", este următorul:

1. Circa jumătate din popoarele Europei, de regulă cele mai mari, cu mai mult de 4 milioane de membri, au realizat principiul statului naţional prin crearea unui stat naţional propriu denumit după denumirea populaţiei majoritare. Cealaltă jumătate a popoarelor Europei, de regulă cele mai mici (sub 4 milioane de membri) nu au reuşit să profite de principiul statului naţional: nu au un stat propriu, nu pot fi majoritari în statul ai cărui cetăţeni sunt şi deci trebuie să se mulţumească cu statutul de minoritari, pentru a nu duce la dezmembrarea Europei prin apariţia a şi mai multor mini-state;

2. Europenii se pot împărţi în două categorii: aproximativ 650 din totalul celor circa 750 milioane (deci 7/8) alcătuiesc 33 de majorităţi naţionale5, în timp ce aproximativ 100 milioane de europeni (cca. 1/8) aparţin la 200 de grupuri etnice care în 33 de state formează categoria „minorităţilor naţionale" – cu excepţia Belgiei şi

Elveţiei, unde ele sunt constitutive de stat;

1.

49

Pierre Kende, Autodeterminarea în Europa de Est, Altera 1, Anul I. 1995

3. În medie, în fiecare stat european există cel puţin 5 limbi şi culturi tradiţionale. Cu puţine excepţii, cum ar fi Belgia, Finlanda sau Elveţia, din aceste limbi şi culturi numai una, cea a majorităţii naţionale, este recunoscută oficial ca naţională, în timp ce se consideră că celelalte, în medie 4, limbi şi culturi nu pot supravieţui în general decât în sfera privată şi sunt supuse unei permanente presiuni asimilatorii;

4. Din cele circa 70 de limbi europene, numai 31 posedă statutul de limbă naţională, dar în acelaşi timp toate limbile europene, inclusiv cele naţionale privilegiate (cu excepţia englezei, spaniolei şi norvegienei) se găsesc de cel puţin câteva ori în situaţii minoritare (de exemplu germana de mai mult de 12 ori, maghiara de 7 ori, poloneza şi româna de câte 6 ori, ş.a.m.d.).

b) Standarde europene minime pentru protecţia grupurilor etnice

Uniunea Federală a Comunităţilor Etnice Europene (UFCEE) s-a implicat activ începând din anul 1991 în străduinţele internaţionale pentru asigurarea legislaţiei europene a grupurilor etnice, demarate la mijlocul anului 1990 şi crescând continuu în intensitate.

La sfârşitul lunii mai 1992, UFCEE a prezentat un proiect de convenţie referitor la drepturile de bază ale grupurilor etnice europene în concordanţă cu punctele de vedere ale grupurilor etnice pe care le reprezintă. În acest mod s-a încercat să se pună faţă în faţă aşteptările şi solicitările multor grupuri etnice europene cu rezultatul discuţiilor internaţionale, bazate mai ales pe raţiuni de stat, în speranţa canalizării divergentelor dintre acestea spre un dialog fructuos.

În cadrul întâlnirii la vârf a Consiliului Europei din 9 octombrie 1993 de la Viena, s-a decis elaborarea a doua instrumente juridice pentru protecţia drepturilor grupurilor etnice – o Convenţie-cadru şi un Protocol adiţional la CEDO. Astfel s-au stabilit definitiv direcţiile pentru elaborarea unei legislaţii unitare europene privind grupurile etnice.

Decizia de la Viena reprezintă un compromis. S-a aşteptat o decizie în favoarea unei Convenţii speciale în locul Convenţiei-cadru. Acest lucru nu s-a realizat, dar trebuie menţionat că din punct de vedere politic s-a deschis astfel calea spre elaborarea unui protocol adiţional la CEDO, chiar dacă este vorba despre unul limitat la domeniul cultural.

Protocolul adiţional ar putea fi un instrument cu două avantaje indiscutabile: primul, că ar introduce protecţia grupurilor etnice în sistemul european de protecţie a drepturilor omului, şi al doilea, că faţă de drepturile specificate în el se va putea apela direct la Consiliul Europei.

S-a arătat deja că aproape în toate cazurile există temeri ale statelor că autonomia ar fi primul pas spre secesiune, cu toate că s-a dovedit că o autonomie acordată la timp este modul cel mai eficient de prevenire a tendinţelor secesioniste.9

Tema autonomiei influenţează direct relaţia tensionată dintre

principiile fundamentale de drept la autodeterminare al naţionalităţilor şi integritatea teritorială a statelor. După dezintegrarea URSS, a Cehoslovaciei şi Iugoslaviei această reglementare abia a mai putut asigura crearea a 19 state suplimentare, dar spaţiul de manevră pentru apariţia a noi state pe baza dreptului extern la autodeterminare este practic epuizat. Formarea de noi state în Europa nu poate fi continuată mai departe, fără distrugerea completă a acesteia. Invers, tendinţa considerării autonomiei ca parte integrantă a dreptului la autodeterminare (autodeterminare internă) este singura cale viabilă, deoarece în acest mod se păstrează integritatea teritorială a statului.

Astfel, cu toate că tema autonomiei conţine o oarecare cantitate de explozibil politic, ea este totuşi capabilă să diminueze tensiuni potenţiale – deoarece realmente nu lezează integritatea teritorială a statelor. Acesta este motivul pentru care ridicarea problemei autonomiei este necesară pentru a fi discutată în toată Europa, obţinându-se urgent toate clarificările de care este nevoie.

În proiectul de propuneri al UFCEE, autonomia este definită ca instrumentul de protecţie a grupurilor etnice care asigură maximum de autodeterminare internă cu un minimum de determinare externă din partea populaţiei majoritare şi cu păstrarea integrităţii teritoriale a statului.

Aşadar, scopul autonomiei este:

să protejeze un grup etnic contra deciziilor majorităţii, inacceptabile atât din punct de vedere ai drepturilor omului cât şi al politicii democratice;

să asigure libertăţile de bază şi drepturile omului pentru minorităţi, fără a leza integritatea teritorială a statelor contractante.

c) Forme de autonomie

În prezent în funcţie de condiţiile iniţiale, se pot prevedea trei forme de autonomie:

1) autonomia teritorială, pentru cazurile în care grupul etnic este majoritar în zona în care trăieşte

2) autonomia culturală, pentru cazurile în care grupul etnic nu este majoritar în zona în care trăieşte;

3) autoadministrarea locală (autonomie locală), pentru cazurile în care membrii grupurilor etnice locuiesc în zone izolate, dispersate şi nu sunt majoritari decât în unităţi administrative mai mici, regiuni, comune sau părţi ale unor comune.

Problema crucială a tuturor formelor de autonomie constă în delimitarea exactă a domeniilor lor de acţiune faţă de cele ale statului. Orientativ, proiectul UFCEE foloseşte în acest scop standardele stabilite în conferinţele internaţionale de pace de către organisme interstatale ca ONU şi Uniunea Europeană.10

d) Realizarea autonomiei teritoriale

Prin autonomia teritorială se înţelege un statut special acordat unei zone teritoriale care permite locuitorilor acesteia să-şi rezolve singuri problemele proprii prin legislaţie, guvernare, administrare şi jurisdicţie proprie. Acest lucru nu implică pretenţii la suveranitate, iar caracteristicile autonome trebuie delimitate exact în legislaţia statului respectiv.

În principiu, autonomia teritorială trebuie să cuprindă domeniile de autoritate necesare pentru rezolvarea problemelor proprii conform părerii grupurilor etnice respective, ca de exemplu:

folosirea de însemne proprii;

dreptul de a-şi spune cuvântul la reglementarea problemei dublei cetăţenii;

Învăţământul, inclusiv cel superior, în funcţie de valorile şi necesităţile grupului etnic respectiv;

Instituţiile şi programele culturale;

radioteleviziunea;

dreptul de a exercita profesii sau de a face afaceri;

utilizarea resurselor naturale, cum ar fi agricultura, silvicultura, vânătoarea, pescuitul, mineritul;

protecţia socială şi ocrotirea sănătăţii;

căile de transport – drumuri locale şi aeroporturi;

producţia de energie;

controlul băncilor, caselor de economii şi al altor instituţii financiare;

poliţia;

Impozitele pentru scopuri regionale.

Comparativ cu unele cazuri de autonomie reală, ca de exemplu Tirolul de Sud, aceste standarde sunt de nivel ridicat, ceea ce poate surprinde la prima vedere. Dar trebuie să se ţină cont că minimul de autonomie este dimensiunea care asigură doar supravieţuirea şi păstrarea identităţii naţionale a unui grup etnic, în timp ce optimul asigură un grad înalt de autonomie, fără a periclita integritatea teritorială a statului. Se consuderă că între valoarea standardelor internaţionale, după care se orientează proiectul UFCEE, şi acest optim există un spaţiu de manevră suficient!

Bineînţeles, în cazul unei autonomii teritoriale trebuie să se ţină seama de exigenţa ca naţionalităţile care în zona autonomă devin minorităţi, să nu fie private de drepturile lor de bază şi drepturile omului general recunoscute.

e) Autonomia culturală

În cazul autonomiei culturale, spre deosebire de autonomia teritorială, statutul special necesar administrării problemelor proprii nu se acordă unei unităţi teritoriale, ci unui grup de persoane reunit într-o formă de asociere adecvată. Această formă de autonomie este utilă atunci când grupurile etnice nu sunt majoritare în zonele în care locuiesc sau dacă acestea nu consideră necesară solicitarea autonomiei teritoriale, indiferent din ce motiv.

Important este faptul ca acea comunitate care primeşte autonomia culturală, în orice formă de asociere ar fi ea, să cuprindă o parte semnificativă a grupului etnic respectiv, pentru ca organele de conducere care iau decizii în cadrul autonomiei să fie alese în mod democratic şi liber.

Autonomia culturală trebuie să cuprindă toate domeniile care, conform părerii grupurilor etnice, sunt esenţiale pentru păstrarea, protecţia şi dezvoltarea identităţii lor, domenii semnificative cum ar fi:

cultura;

Învăţământul;

Informarea, inclusiv radio şi tv;

utilizarea de însemne proprii;

dreptul de a lua parte la discuţii referitoare la o eventuală dublă cetăţenie;

alte domenii utile păstrării şi exercitării drepturilor de protecţie proprie necesară.

Autonomia culturală mai cuprinde şi dreptul de a crea şi a întreţine instituţii, mai ales în domeniile:

Învăţământ;

mediile scrise şi electronice;

păstrarea tradiţiilor;

cultura;

activităţi economice.

f) Autoadministrarea locală

Formele de autonomie teritorială şi culturală acoperă un spectru larg din necesarul grupurilor etnice privind autoadministrarea problemelor proprii, dar lasă deschise o serie de cazuri care nu pot accede în niciun caz la autonomia teritorială şi numai parţial la cea culturală, ca de exemplu: atunci când membrii unor grupuri etnice trăiesc în diasporă, izolaţi, dar totuşi reprezintă majoritatea în unele mici unităţi administrative, cum ar fi regiunile, comunele sau părţi din comune. Pentru asemenea cazuri se va prevedea autoadminstrarea locală (autonomia locală).

g) Protecţia juridică

Controlul legalităţii actelor juridice emise de uniunile autonome se exercită numai prin tribunale supreme independente. Pentru protecţia juridică internaţională ar trebui să fie competente organele de control ale Consiliului Europei, iar drept instrumente să fie:

Convenţia Europeană pentru Drepturile Omului, pentru reclamaţii individuale sau ale statelor;

rapoartele statelor (sistemul ONU);

sistemul OSCE pentru reglementarea paşnică a conflictelor.

Din cele 36 de state europene cu peste 500 milioane de locuitori se consideră că numai unul, Portugalia, nu are momentan probleme cu minorităţile naţionale. Din cele 35 de state rămase, 5

(Bosnia-Herzegovina, Iugoslavia, Croaţia, Rusia şi Turcia) înregistrează conflicte etnice, până nu demult chiar violente. Alte 5 din cele 30 restante au de soluţionat conflicte cu caracter etnic cu state vecine (Albania, Bulgaria, Grecia, Letonia, Ucraina). În alte 6 state din cele 25 rămase se observă zone de tensiuni interetnice (Marea Britanie, Macedonia, Moldova, România, Slovacia.

Spania). Finalmente rămân 19 state, deci doar jumătate, în care problema naţionalităţilor nu produce tensiuni, violenţe sau conflicte cu vecinii50.

Se consideră că autonomia acordată la timp va fi totdeauna cea mai potrivită cale de prevenire a secesiunii. Cât priveşte Republica Moldova s-a mers pe calea oferirii autonomiei teritoriale populaţiei găgăuze şi cele bulgare. Şi pentru regiunea transnistreană se prevede acordarea unei autonomii teritoriale. Dar aceste instrumente ale autonomiei teritoriale pare să nu-i satisfacă pe liderii de la Tiraspol şi Comrat. Ei cer tot mai insistent formarea unui stat confederal alcătuit din 3 subiecţi cu drepturi egale. În continuare va fi examinată problema federalizării prin prisma experienţei internaţionale. În orice caz practicile elucidate mai sus pot oferi Republicii Moldova posibilitatea de a alegea varianta adecvată situaţiei din această ţară.

10. O SOLUŢIE PENTRU REBUBLICA MOLDOVA – DESCENTRALIZAREA SAU FEDERALIZAREA?

Căutând o soluţie pentru problemele etnice din Republicii Moldova trebuie să se înţeleagă că obiectivul principal este de a edifica o structură durabilă în cadrul căreia drepturile individuale şi cele colective ale minorităţilor să fie satisfăcute plenar în conformitate cu standardele internaţionale. De asemenea, în condiţiile în care se pretinde că obiectivul integrării în Uniunea Europeană este unul prioritar experienţa pe care au acumulat-o ţările respective trebuie valorificată şi implementată în măsură posibilităţilor anticipându-se pregătire pentru anumite transformări care vor trebui să aibă loc. Din acest punct de vedere merită să fie analizate posibilităţile de soluţionare a problemelor prin descentralizarea, regionalizarea statului unitar sau federalizarea lui. O astfel de abordare a fost

încercată în 1994 care s-a soldat cu un rezultat relativ satisfăcător51. Pentru că Republica Moldova este în conformitate cu Constituţia un stat unitar, dar se discută pe larg schimbarea acestor prevederi, este important să se evalueze dacă principiile pe care se bazează statul unitar epuizează posibilitatea aplanării conflictelor cu care se confruntă ţara şi dacă o eventuală federalizare a ţării ar aduce mai multă stabilitate. Experienţa altor state pare să fie extrem de utilă în acest sens.

I. Experienţa descentralizarea regională în statul unitar

Experienţa Franţei în acest sens este extrem de edificatoare. În Franţa regiunile au fost transformate în colectivităţi teritoriale în 1982. Această reformă se înscria în cadrul unei reforme de ansamblu a sistemului francez de administraţie teritorială. Problema acelei reforme viza schimbări radicale în chiar natura statului. Se punea în discuţie trecerea de la o Republică unitară mai mult sau mai puţin descentralizată, la un stat regional sau federal, punându-se astfel în discuţie o moştenire esenţială a dreptului public revoluţionar şi a celei de-a III-a Republici.

Parlamentarii francezi fiind aproape toţi aleşi în circumscripţii locale, nu doreau ca regiunile să fie transformate în colectivităţi teritoriale şi astfel să fie reduse puterile comunelor şi departamentelor, ceea ce excludea transformarea regiunilor în colectivităţi superioare altora.

50 Christoph Pan, Dreptul la autonomie, Altera 1, Anul I. 1995

51 Descentralizare, Autonomie, Federalism, Helsinki Citizen Assembly, Chşinău, 1995

Astfel, regiunile franceze s-au constituit într-o instituţie originală care se înscrie în principiile şi continuitatea Republicii unitare. Experienţa descentralizării începută în anul 1982 a demonstrat că ea a modificat în mod profund funcţionarea sistemului politico-administrativ francez în timp ce federalismul şi regionalismul rămân incompatibile cu Constituţia franceză. Regiunile au dobândit un rol important într-un anume număr de domenii strategice cum ar fi:

1. Învăţământul secundar şi superior.

2. amenajarea teritoriului.

3. autonomie de decizie la nivel regional.

4. autonomie financiară relativa a politicilor publice.

Din acest punct de vedere descentralizarea regională franceză apare azi ca un nou model, alternativ la federalism şi regionalism. Pentru a putea aprecia specificitatea regiunilor franceze, este bine să reamintim cadrul constituţional în care ele se înscriu, şi care garantează în acelaşi timp indivizibilitatea Republicii şi principiul liberei administraţii a colectivităţilor teritoriale. Este ceea ce determină, pe de o parte refuzul federalismului şi al regionalismului, iar pe de altă parte defineşte locul regionalizării în descentralizare.

a) Refuzul federalismului şi regionalismului

Originea regiunilor franceze explică faptul că ele s-au putut integra atât de uşor în cadrul statului unitar, ocupând aici un rol important. Transformarea lor în colectivităţi teritoriale a fost însoţită de invocarea principiului indivizibilităţii Republicii. Nu se pune în discuţie unitatea legii căreia regiunile se supun ca şi celelalte colectivităţi teritoriale. Acestea sunt cele două principii care exclud federalismul şi regionalismul, dar ele nu au constituit un obstacol pentru luarea în considerare a anumitor particularităţi regionale atunci când puterea politică a avut voinţa de a o face. În fine, descentralizarea şi rolul lărgit acordat prefectului regiunii permit statului să adapteze exerciţiul misiunilor sale condiţiilor locale şi regionale.

b) Originea regiunilor franceze

Regiunile franceze s-au născut din nevoile funcţionale ale politicii de administrare a teritoriului statului. În niciuna din ţările Europei, formarea naţiunii nu este atât de strâns legată de formarea statului ca în Franţa. Prima expresie administrativă a regiunii a constituit-o instituţia prefectului regiunii introdusă printr-un decret din 14 martie 1964, sprijinit de misiunea economică regională şi de conferinţa administrativă regională, compusă din şefii serviciilor externe şi din prefecţii numiţi în regiune, şi dintr-o instanţă consultativă alcătuită din reprezentanţii colectivităţilor locale şi din

organizaţii profesionale. Se instituia astfel un nou eşalon descentralizat al administraţiei statului a cărui vocaţie era să asigure executarea planului şi politicii economice, cât şi a politicii de amenajare a teritoriului.

Singura modificare adusă ca urmare a acestei împărţiri a regiunilor a fost separarea Corsicii de regiunea Provence – Coasta de Azur. Instituţionalizarea regiunii s-a realizat în cadre teritoriale care, în majoritatea cazurilor, aveau puţină legătură cu regiunile tradiţionale, cele care serviseră altă dată drept referinţă curentelor regionaliste. Reforma din 1982 a consacrat această substituire acordând acestor regiuni funcţionale instituţii reprezentative fondate pe sufragiul universal şi independente de stat deoarece prefectul înceta să mai fie executivul regiunii, calitate transferată preşedintelui ales al consiliului regional, fiindu-i rezervată exclusiv calitatea de reprezentant al statului.

Caracterul artificial al acestei împărţiri regionale nu a dăunat succesului reformei din 1982; Astfel se spune că „*regionalizarea a omorât regionalismul*", în măsura în care spaţiul funcţional pare să aibă în mod definitiv mai multă audienţă decât spaţiul identitar al regionaliştilor – cu excepţia regiunilor în care spaţiul funcţional s-a suprapus spaţiului identitar (în Bretania sau în Alsacia).

În conformitate cu reforma din 1982 „Regiunile sunt colectivităţi teritoriale. Ele sunt administrate de un consiliu regional ales prin vot universal direct". Această schimbare de statut s-a produs la prima reuniune a consiliilor regionale alese prin vot universal direct, la începutul lunii aprilie 1986. Regiunile reprezintă astfel noi colectivităţi teritoriale create prin lege pe baza art. 72 din Constituţie. Existenţa regiunilor nu e garantată direct prin Constituţie aşa cum este cea a comunelor sau a departamentelor o lege era suficientă deci pentru a suprima regiunile. Deşi înscrierea regiunilor în Constituţie n-a avut loc, ele au căpătat o asemenea importanţă în instituţii, încât suprimarea lor nu poate fi câtuşi de puţin avută în vedere.

Astfel, modelelor federalismului şi regionalismului, ale căror exemple cele mai caracteristice sunt, în Europa, Germania şi Spania,

Franţa le-a opus pe cel al descentralizării regionale, care se poate defini ca extinderea la nivel regional a descentralizării teritoriale în cadrul statului unitar. Regimul descentralizării teritoriale a fost el însuşi profund modificat într-un sens favorabil autonomiei locale, prin reforma din 1982. În prezent regiunile dispun de o competenţă materială largă, însă de o competenţă normativă redusă. Luate global, bugetele lor sunt reduse în raport cu cele ale comunelor şi departamentelor, dar regiunile au o mare stăpânire a resurselor lor şi o largă libertate în folosirea acestora, mai ales pentru că natura competenţelor lor le lasă o destul de mare marjă de manevră financiară şi le permite să disponibilizeze o capacitate de investiţii importantă. Regiunile au devenit astfel actori politici autonomi. Chiar dacă ele pot suferi arbitraje guvernamentale contrarii dorinţei lor; ele sunt capabile să formuleze şi să pună în aplicare politici publice.

c) Indivitibilitatea Republicii

Articolul 2 al Constituţiei franceze din 4 octombrie 1958 proclamă că *„Franţa este o Republică indivizibilă"*. Principiul indivizibilităţii Republicii este de origine revoluţionară. El figura chiar şi în constituţia din 1791, precedând astfel proclamarea Republicii. Indivizibilitatea Republicii se aplică subiectului suveranităţii. Din acest punct de vedere trebuie luat în consideraţie articolul 3 conform căruia *„suveranitatea naţională aparţine poporului"* (alin. 1) şi *„nicio parte a poporului sau individ nu îşi poate atribui exerciţiul acesteia"*. Acest lucru înseamnă că numai poporul francez în totalitatea sa este subiectul suveranităţii. Cetăţenii unei colectivităţi teritoriale a Republicii luaţi separat nu pot deci niciodată *„să îşi atribuie exerciţiul* suveranităţii. Dimpotrivă, într-un stat federal, suveranitatea poporului se poate exercită în cadrul statelor federate.

Sensul principiului indivizibilităţii rezultă şi mai clar din aplicarea lui în decizia din 9 mai 1991 cu privire la cel de-al doilea statut al Corsicii. Primul articol al legii făcea referinţă la *„poporul corsican, componentă a poporului francez"*, căruia Republica îi recunoaşte *„drepturile la păstrarea identităţii sale culturale şi la apărarea intereselor sale economice şi sociale specifice"*. Era precizat că

aceste drepturi se exersau „în respectul unităţii naţionale”. Totuşi, Consiliul constituţional recunoştea „*conceptul juridic de «popor francez» valoare constituţională* şi declara, referindu-se la articolul 2 al Constituţiei, că „*menţiunea făcută de legislator cu referire la «poporul corsican, component al poporului francez» este contrar Constituţiei, care nu recunoaşte decât poporul francez, compus din toţi cetăţenii francezi fără deosebire de origine, de rasă sau de religie*”. În timp, ce legea votată de Parlament se referea în mod formal la respectul unităţii naţionale, refuzul de către Consiliul Constituţional ca legislatorul să poată recunoaşte componente în sânul poporului francez şi să le atribuie în mod colectiv drepturi proprii interzice, în lipsa unei revizuiri formale a Constituţiei, orice evoluţie a Republicii franceze spre o formă de Stat compusă, cu structură regională sau federală, în care „*componentele*” poporului francez ar putea deveni subiecte politice autonome.

În 1992 a fost consacrat caracterul dual al administraţiei teritoriale franceze, hotărând că ea „*este asigurată de colectivităţile teritoriale şi de serviciile descentralizate ale statului*”, şi că ea „*este organizata în respectul principiului liberei administraţii a colectivităţilor teritoriale*”. Descentralizarea misiunilor administrative ale statului a devenit un principiu de drept comun. Administraţiile centrale nu ar trebui astfel să păstreze decât misiunile al cărui exerciţiu nu ar putea fi descentralizat.

În acest cadru regiunea este o circumscripţie de servicii descentralizate a statului. Prefectul regiunii, al cărui rol în fruntea serviciilor statului în regiune fusese confirmat şi îşi vedea misiunea precizată şi lărgită prin *Carta descentralizării* din 1992. Nu numai că el exercită controlul prevăzut prin lege asupra autorităţilor regionale, şi poate singur hotărî în regiune, dar el pune în aplicare şi politicile naţionale şi comunitare privind dezvoltarea economică şi socială şi amenajarea teritoriului. În aceste ultime domenii prefecţii departamentelor trebuie să se conformeze orientărilor fixate de către prefectul regiunii în deciziile pe care le iau. În plus, el „*animează şi coordonează în regiune politicile statului în materie culturală, de mediu înconjurător, cât şi cele cu privire la spaţiul urban şi la cel rural*”.

d) Modalităţi de funcţionare şi instituţii

Cele două inovaţii majore au constat în introducerea alegerii consiliului regional prin vot universal direct şi în acordarea executivului regional preşedintelui consiliului regional. Dar în acelaşi timp cu redefinirea regimului descentralizării, a fost nevoie de a armoniza instituţiile şi regulile de funcţionare a tuturor colectivităţilor teritoriale. Principiile esenţiale privind instituţiile sunt comune regiunii, comunei sau departamentului: un consiliu ales, un executiv unipersonal ales de consiliu pe durata mandatului său (6 ani) şi pe care consiliul nu-l poate revoca. Preşedintele consiliului regional este astfel singurul titular al puterii executive. Asemenea preşedintelui consiliului general dar, spre deosebire de primar, el nu exercită nicio funcţie în sarcina statului. Consiliul regional alege în aceeaşi măsură vicepreşedinţi dar aceştia nu-şi deţin puterile cu titlu executiv, decât funcţii pentru care preşedintele consiliului regional îi deleagă sub propria supraveghere şi responsabilitate, şi pe care le poate oricând retrage. Preşedintele şi vicepreşedinţii nu pot fi demişi din mandat de către consiliului regional. În cazul unui conflict care face imposibilă funcţionarea consiliului regional, acesta poate fi dizolvat prin decret şi au loc noi alegeri.

Consiliul general şi consiliul regional se deosebesc în schimb de comună în ceea ce priveşte delegarea puterii deliberative. La nivel comunal, consiliul municipal poate atribui anumite puteri ale sale primarului. În schimb consiliul regional şi consiliul general formează în sânul lor o comisie permanentă, care este alcătuită din preşedintele consiliului, vicepreşedinţi şi eventual din alţi membri, şi care exercită, în intervalele dintre întrunirile consiliului, puterile deliberative ale acestuia în domeniile în care i-au fost acordate. Comisia permanentă este astfel un organ deliberaţiv restrâns, dominat de executiv, dar al cărui mod de desemnare asigură reprezentarea opoziţiei, fie în urma unui acord între grupurile politice în ceea ce priveşte repartiţia posturilor, fie în urma unei alegeri cu reprezentare proporţională, însă în acest caz preşedintele şi vicepreşedinţii fiind aleşi prin vot majoritar. Regulile care guvernează reuniunea şi deliberările

consiliului regional sunt identice cu cele ale consiliului general.

De fapt, singurul element de originalitate a instituţiilor regionale constă în existenţa unui consiliu economic şi social consultativ. Rezultantă a unui organ care exista deja sub regimul de instituire regională, rolul său n-a încetat să crească, fără însă a-şi schimba natura. Compusă din reprezentanţi ai întreprinderilor şi ai organizaţiilor cu activităţilor nesalarizate, desemnaţi de camerele de comerţ şi industrie, camerele de agricultură şi alte organisme profesionale, de reprezentanţi ai organizaţiilor sindicale ale salariaţilor desemnate de acestea, de reprezentanţi ai organismelor care participă la „*viaţa colectivă a regiunii*", şi personalităţi care „contribuie la dezvoltarea regiunii". Consiliul economic şi social regional este obligatoriu consultat înaintea deliberărilor consiliului regional atât asupra proiectului de plan al regiunii, cât şi asupra tuturor documentelor de planificare şi proiecte care interesează regiunea, asupra documentelor bugetare şi asupra orientărilor generale din toate domeniile asupra cărora consiliul regional este chemat să delibereze, în virtutea titlului unei competenţe atribuite prin lege regiunii. Consiliul economic şi social regional atribuie un centru instituţional reţelei de relaţii pe care regiunea le stabileşte cu mediul regional.

e) Principiul liberei administraţii

Fiind o colectivitate teritorială ca şi comuna şi departamentul, regiunea beneficiază de principiul liberei administraţii garantat de art. 72 din Constituţie. Autonomia regională este garantată prin acest principiu într-o manieră foarte restrânsă, semnificaţia i se poate defini astfel:

1) legea este singura care poate impune noi obligaţii colectivităţilor teritoriale;

2) judecătorul controlează respectarea principiului liberei administraţii de către legislator, şi în particular acele obligaţii care trebuie definite cu precizie, ele netrebuind să încalce „competenţa proprie" a colectivităţilor teritoriale (ceea ce sugerează existenţa unui „nucleu" de competenţă căruia legea nu-i poate aduce atingere);

3) regulile stabilite de lege nu ar trebui să aibă ca efect restrângerea resurselor fiscale ale colectivităţilor teritoriale până la punctul de a le împiedica libera administrare, şi o resursă fiscală importantă nu ar putea fi suprimată fără compensare.

Prin urmare, principiul liberei administrări implică autonomia deciziei, existenţa unei

1)

sfere proprii de competenţă şi autonomia financiară garantată prin resurse fiscale suficiente. Regiunile trebuie să beneficieze de aceste garanţii juridice.

f) Autonomia financiară

Dispunând de o marjă de manevrare importantă în folosirea resurselor lor, regiunile stăpânesc de asemenea o mare parte din aceste resurse. Ele îşi obţin 56% din resurse din încasări fiscale, din care jumătate este produsul a patru impozite directe care alimentează bugetele locale (taxe profesionale, taxe de locuinţă, taxe funciare asupra proprietăţilor funciare construite şi asupra proprietăţilor funciare neconstruite) şi cărora ele le fixează în mod liber procentele în virtutea unor reguli în dependenţă de evoluţia acestora.

Modelul descentralizării regionale este foarte diferit de modelul statului federal sau de modelul statului regional, în variantele sale spaniolă sau italiană. Niciunul din aceste modele nu poate pretinde că ar reprezenta o normă sau un model pentru celelalte ţări ale Uniunii Europene, şi cu atât mai puţin pentru cele care n-au în vedere regionalizarea. Totuşi, modelul francez de descentralizare regională are anumite implicaţii în ceea ce priveşte devenirea Uniunii Europene. El exclude orice evoluţie spre o „Europă a regiunilor", incompatibilă cu principiul unităţii Republicii, pe care se bazează concepţia franceză a statului-naţiune. În particular, transformarea comitetului regiunilor în organ deliberaţiv care ar fi avut, într-un fel sau altul, un drept de co-decizie în anumite treburi comunitare, ar fi împotriva Constituţiei. Modelul francez de descentralizare regională susţine deci o Uniune Europeană, care ar rămâne o asociaţie de state. În acest sens, el constituie şi un factor de stabilitate în Europa (în unele ţări din

Uniunea Europeană există o necesitate de contraponderea faţă de tendinţele centrifuge, care le afectează, şi la frontiera Uniunii Europene există state chemate să adere la UE, şi care sunt în căutarea unor căi pentru o descentralizare necesară, care însă garantează unitatea statului). Acestora din urmă modelul francez de descentralizare regională le arată că e posibil să se instituie un regim care acordă regiunilor o largă autonomie de decizie şi de acţiunea, fără să comporte riscurile care s-ar putea naşte din federalism sau regionalism52.

II. Experienţa federalismul

Liderii separatişti de la Tiraspol, precum şi autorităţile din autonomia găgăuză au invocat de nenumărate ori soluţia federalistă/confederalistă a reformării constituţionale a Republicii Moldova. Este inutil să se menţioneze despre lipsa unei experienţe federaliste pozitive în spaţiul post comunist, cu atât mai mult în spaţiul post-sovietic. URSS, deşi, a fost considerată o federaţie n-a fost *de facto* niciodată o federaţie. În Federaţia Rusă până în prezent se discută problemele legate de fenomenul federalismului şi care ar trebui să fie relaţiile dintre centrul federal şi subiecţii federaţiei.

Se cunoaşte că eşecurile federaţiilor nu e ceva nou în practica mondială, dar cu toate acestea soluţia federalistă pare a fi foarte ademenitoare uneori. Şi în Europa şi Africa şi Asia s-au prăbuşit total sau parţial un şir de sate – federaţii, confederaţii sau uniuni: URSS, Iugoslavia, Cehoslovacia, Federaţia Mali, Rhodesia, Republica Arabă Unită, după cum s-au prăbuşit mai multe proiecte de uniuni ale statelor arabe (în speţă

52 Gerard Marcou, Descentralizarea regională în statul unitar, Altera, Anul IV, 1998

Libia), sau federaţia formală din Malaezia şi Singapore. Exemplul, Camerunului federal a arătat că alternativa dezintegrării a fost evoluţia spre un stat unitar.

Alte uniuni sau federaţii, ca de pildă India, Nigeria sau Canada, care sunt organizate şi guvernate în mod foarte diferit, au cunoscut şi ele, în aceste ultime trei decenii, tensiuni serioase, tentative de

secesiune, conflicte grave şi chiar violenţă. Această experienţă îi face pe foarte mulţi experţi şi lideri politici să creadă că federalismul este o organizare imperfectă în sine, mai ales în ceea ce priveşte gestiunea diferenţelor intercomunitare şi dezvoltarea în ansambluri plurinaţionale, plurietnice şi/sau pluriculturale. De aceea, performanţele şi longevitatea federalismului sunt uneori considerate inferioare centralismului şi unităţii. Acestea sunt probleme la care ar trebui să găsească răspuns şi clasa politică moldovenească înainte de a accepta vreo variantă de federalizare a Republicii Moldova. Trebuie de menţionat că acestea nu sunt exerciţii teoretice, şi că există sugestii ale reprezentanţilor ţărilor garante ale procesului de negocieri privind soluţionarea conflictului transnistrean. Din această perspectivă merită să fie examinate în primul rând cazurile şi factorii care au contribuit la edificarea unor state federale puternice şi prospere, precum şi cele care au dus la formarea unor federaţii slabe, care ulterior s-au dezintegrat, provocând probleme şi victime omeneşti.

a) Experienţa pozitivă a federalismul. Cazurile SUA şi Elveţiei

Fără îndoială există exemple care arată că federaţiile pot funcţiona bine, derpt exemplu se poate începe cu cea mai veche democraţie modernă în forma instituţională actuală – Statele Unite ale Americii.

Este adevărat că printre federaţiile stabile găsim puţine state plurinaţionale, multilingve şi pluriculturale. Totuşi, cea de-a doua federaţie din lume ca vechime, Elveţia – numită oficial Confederaţia Helvetică – este dovada clară că federalismul poate fi o rezolvare fericită, chiar şi pentru societăţile eterogene din punct de vedere etnic, lingvistic, religios şi cultural. Dezvoltarea comunităţii europene, pornind de la un bun sistem de cooperare economică şi tinzând spre o confederaţie de state, interesează acum mulţi europeni.

Pe de altă parte, unele state europene, în mod tradiţional centraliste şi unitare ca Franţa, Italia şi Spania au crezut necesar să stopeze nemulţumirile şi tendinţele centrifuge de la periferie delegând regiunilor anumite puteri care reveniseră până atunci birocraţiei centrale. Într-adevăr, uneori unitarismul şi centralismul pot fi, şi chiar

sunt, o sursă de instabilitate nu numai la periferie, ci şi la centru. Acesta a fost cazul Belgiei. Soluţia care a permis să se detensioneze, dacă nu chiar să se rezolve serioasele tensiuni cauzate de un exces de centralism în societăţi pluriculturale a fost căutată, mai ales în statele foarte unitare, în delegarea puterii centrale, fie sub forma regionalismului, a federalismului (Franţa, Italia, Spania, Belgia), fie transformând o federaţie centralizată într-o federaţie/confederaţie asimetrică (Canada).

Se consideră în general că niciun regim politic (chiar înscris pe axa unitarism-confederalism) nu poate garanta stabilitatea şi longevitatea unui stat. Au avut loc destule destrămări în toate cele trei subclase în care sunt clasificate de obicei statele – unitare, federale şi confederale.

Prin esenţă, confederaţiile s-au dovedit a fi soluţii de tranziţie, chiar dacă aceasta contrazicea definiţia lor. Ele au în cele din urmă ca rezultat unul sau mai multe state unitare, sau un stat federal. Totuşi, trecerea de la o confederaţie spre aceste soluţii s-a putut face, cel puţin în trecut, destul de încet, mult mai încet de exemplu decât timpul de supravieţuire al unora dintre federaţii sau state unitare.

În societăţile plurinaţionale şi pluriculturale, federaţia/confederaţia reprezintă soluţii delicate datorită naturii lor sincretice, de compromis între diversitate şi unitate. Pentru a transforma acest amestec contradictoriu într-o organizare viabilă şi relativ stabilă e nevoie de un mare efort, de clarviziunea elitelor politice, de sprijinul populaţiei şi de un climat intern şi extern favorabil. Datorită dinamicilor sociale, economice şi politice diferite în părţile constitutive ale societăţilor eterogene, trebuie să se exercite în fiecare sistem federal o abordare echilibrată, asigurând stabilitatea prin flexibilitate.

Cele două exemple principale de federaţii moderne, Statele Unite ale Americii şi Elveţia, au fost construite în urma multor secole de cooperare pragmatică şi de compromis, mai ales în sânul elitelor. Totuşi, chiar şi aceste două state au trecut prin perioade de destrămare totală şi de războaie civile. Ele au supravieţuit, iar

rezultatul a fost o integrare mai puternică şi o centralizare a puterii.

Federalismul american nu a putut tolera ca în cadrul aceluiaşi stat federal să existe două sisteme economico-sociale. Confederaţia Helvetică s-a prăbuşit de două ori – o dată din cauza invaziei străine şi a ideologiei Revoluţiei Franceze, şi a doua oară din pricina conflictelor religioase şi ideologice interne.

Totuşi, fiecare dintre aceste două confederaţii de state mici sau relativ mici, a devenit ulterior o *ţară* în care marea majoritate a cetăţenilor acceptă în mod liber instituţiile unificatoare şi simbolurile lor ca absolut legitime. Fiecare dintre aceste două confederaţii/ federaţii au profitat în cursul procesului de elaborare, de formare a statului de un număr de avantaje datorate situaţiei lor.

Pentru Statele Unite, acestea erau:

1) distanţa geografică faţă de puterile epocii;

2) experienţa unui război unificator împotriva unei puteri coloniale (urmat de o lungă perioadă de securitate externă);

3) omogenitatea culturală, lingvistică şi – destul de multă vreme – religioasă a elitelor la putere;

4) distribuirea relativ omogenă a elementelor etnice eterogene;

5) în fine, bogatele resurse naturale.

În ciuda dezavantajului reprezentat de eterogenitatea lingvistică şi de origine, ca şi a unei anumite diversităţi culturale şi religioase, elveţienii, la adăpost de diferenţele de natură rasială şi de civilizaţie, s-au angajat vreme de 700 de ani în construcţia instituţională. Ea s-a făcut încet, în mod pragmatic şi contractual, bazându-se pe:

1) securitatea comună şi.

2) interesele economice şi politice ale cantoanelor.

1)

Elveţienii şi americanii au dezvoltat instituţii ale democraţiei directe şi reprezentative, economii de piaţă eficiente şi devize naţionale puternice reprezentând şi ele interese unificatoare (francul şi dolarul). În cele două confederaţii/federaţii au interacţionat numeroase legături sociale, politice, religioase, ideologice, economice,

profesionale, corporative, care au depăşit frontierele statale şi cantonale şi au cimentat integrarea crescândă în sânul celor două federaţii.

c) Pericolele federalizării. Cazul Iugoslaviei.

Destrămarea Iugoslaviei, în ultimul deceniu al secolului trecut cere o examinarea foarte minuţioasă a viabilităţii unui anume model de organizare statală a ansamblurilor multietnice. Deşi propaganda comunistă pretindea că federaţiile sub regimurile comuniste ar avea o superioritate evidentă faţă de regimurile federale burgheze, Federaţia Iugoslavă constituită în 1945 s-a destrămat la fel ca şi Uniunea Sovietică (1922) şi Republica Federală Cehoslovacă (1968).

Iugoslavia a existat în cadrul frontierelor stabilite în 1945 cu toate republicile fondatoare vreme de numai 46 de ani. Cauzele destrămării Iugoslaviei sunt ascunse în moştenirea experienţei negative a trecutului legată de asimilarea forţată, discriminarea naţională şi asuprirea colonială. În „prima Iugoslavie" aceste politici erau înfăptuite de birocraţia care aparţinea în special celui mai mare grup etnic – sârbii. Această experienţă negativă n-a fost uitată în pofida existenţei şi a unei experienţe comune pozitive a războiului naţional de eliberare din 1941 – 45 şi a propagandei asidue promovate de oficialităţi cu privire la „unitatea şi fraternitatea" dintre naţiunile iugoslave.

Privilegiile de care se bucura noua pătură conducătoare a celei de-a doua Iugoslavii au alimentat şi mai mult acest resentiment. Vechile conflicte, inclusiv acelea cu o conotaţie clar interetnică, au reapărut de îndată ce, în procesul de democratizare a Iugoslaviei, a fost involuntar acordată libertatea cuvântului şi a presei de către un regim comunist tot mai puţin sigur de el. Democratizarea a accelerat destabilizarea Iugoslaviei. Odată cu agravarea crizei aceste conflicte au degenerat într-o puternică animozitate de masă în sânul mai multor grupuri naţionale/religioase. Nu poate fi ignorat faptul că prezenţa în Balcani a mai multor civilizaţii şi mari religii este la originea acestor diferenţe seculare.

Trebuie să se ia în calcul că factorul destabilizator al moştenirii

coloniale a jucat în Iugoslavia un rol mai puţin important decât în Uniunea Sovietică (dar mai important decât în Cehoslovacia). Iugoslavia nu s-a născut din cucerirea colonială a grupului naţional slav dominant. Ea a fost din contră întemeiată aproape prin asociere voluntară de către un număr de popoare slave mici pe ruinele a trei imperii coloniale guvernate de non-slavi (Austro-Ungaria, Sublima Poartă şi Imperiu Italian).

Această asociere s-a făcut în circumstanţe foarte speciale, respectiv după primul şi al doilea război mondial. De exemplu, în regiunea Voivodina, anexată de către Serbia, sârbii nu reprezentau în acea vreme decât un sfert din populaţie. Această problemă era deja foarte acută în prima Iugoslavie şi ea a contribuit la prăbuşirea rapidă a ţării în aprilie 1941. Grupurile naţionale aparţinând popoarelor non-slave altă dată dominante (germanii-austrieci, maghiari, turci şi italieni) au scăzut considerabil, dispărând practic din cauza politicilor discriminatorii de asimilare sau chiar a genocidurilor înfăptuite de către regimurile primei şi celei de-a doua Iugoslavii.

O altă problemă, moştenită totuşi din colonialism, dar nu mai puţin importantă azi, este cea a puternicei creşteri demografice a populaţiilor colonizate. Cu puţin înainte de a deveni „statul comun al sârbilor, croaţilor şi slovenilor" (prima denumire oficială a Iugoslaviei), Serbia, componenta cea mai importantă a statului, devenise o putere balcanică mini-imperialistă şi agresivă. Fostă colonie şi aflată în dependenţă faţă de Imperiul Otoman vreme de mai mult de cinci sute de ani, ea a subjugat, cu ajutorul puterilor europene creştine, aproape 40% din populaţia albaneză, în cea mai mare parte musulmană (şi de asemenea şi alte minorităţi non-sârbe, ca de pildă slavi musulmani, macedoneni, ţigani şi turci). Albanezii au reuşit în două rânduri să se elibereze de sub stăpânirea sârbă (în amândouă rândurile printr-o alianţă nefericită), dar au fost constrânşi în ambele cazuri să revină în Iugoslavia prin cucerire militară.

Ultima deşteptare naţională a albanezilor din 1981 şi represiunea sârbă care a urmat, au afectat dramatic relaţiile, deja încordate, între cele trei popoare slave din Iugoslavia. A izbucnit,

iniţial între conducerile sârbă şi slovenă, un conflict politic în ceea ce priveşte revendicările sârbe în Kosovo. Sârbii voiau ca slovenii să sprijine în continuare, politic şi militar (prin poliţişti sloveni în Kosovo), politica colonialistă sârbă, care dusese la violări masive şi grosolane ale drepturilor omului. Conducerea slovenă a refuzat datorită unor motive nu numai etice, ci şi politico-economice. Această poziţie a fost puternic susţinută de către opinia publică din Slovenia. Conducerea sârbă, susţinută de mulţi sârbi (şi macedoneni) a răspuns printr-o campanie mass media de propagandă antistovenă, prin întreruperea legăturilor comerciale, prin refuzul de a efectua anumite plăţi, prin confiscarea proprietăţilor slovene din Serbia, lezând astfel interesele slovene prin acţiunea autorităţilor federale etc.

Conflictul dintre sârbi şi sloveni în privinţa regiunii Kosovo şi problema insuficienţei subvenţiilor federale acordate zonelor subdezvoltate a afectat negativ şi relaţiile între cele două principale naţiuni slave din Iugoslavia, sârbii şi croaţii. Abolirea autonomiei politice a regiunii Kosovo de către Serbia a fost prima violare grosolană a ordinii constituţionale Iugoslave şi a dus în cele din urmă la distrugerea sa în 1991. Această violare a perturbat echilibrul interetnic în Iugoslavia. Între altele, a dus la un control direct al Serbiei asupra unui procentaj triplu sau chiar cvadruplu de locuri în parlament, de voturi şi de funcţii în toate instituţiile politice federale (Prezidiul, Consiliul Executiv Federal, Curtea Constituţională etc.), întrucât Serbia se folosea şi de procentajele atribuite regiunilor Kosovo şi Voivodina, putând totodată conta şi pe docilitatea Muntenegrului. Represiunea din Kosovo a făcut să reapară, în cele două republici nord-vestice, dar şi în altă parte, vechile temeri şi amintirile neplăcute ale primei Iugoslavii. Intelectuali sârbi şi cetăţenii sârbi din Kosovo au fost la originea puternicului val de naţionalism sârb – alimentat de un orgoliu naţional evident rănit – care a fost exploatat de către un reprezentant al partidului comunist, Slobodan Milosevici, aflat în căutarea întăririi puterii personale. Prin aceasta Milosević şi adepţii săi au dezvoltat o platformă politică ce poate fi considerată ca fiind naţionalistă. Acest val a provocat la rândul său o

reacţie puternică, dând frâu liber sentimentelor naţionale, altă dată reprimate, şi naţionalismului şi în alte părţi ale Iugoslaviei. Eforturile pentru emanciparea naţională albaneză şi puternicele presiuni pentru inevitabila decolonizare au fost catalizatorul care a avut o contribuţie însemnată la prăbuşirea Iugoslaviei.

11. NAŢIUNEA ŞI STATUL NAŢIONAL DIN PERSPECTIVA UNIUNII EUROPENE

Revoluţia tehnologică, dezvoltarea economică pe care ea a provocat-o şi universalizarea culturii prin noile tehnologii de comunicare provoacă în mod necesar o reconstrucţie a bazelor actualei ordini politice mondiale, precum şi o restructurare profundă a actualelor structuri şi instituţii politice. Începând cu 1945 a devenit evident că această ordine politică clasică nu mai corespunde profundelor transformări sociale, economice etc., ce au avut loc în acest răstimp. Această inadecvare s-a manifestat în mod clar în timpul ultimelor trei decenii, mai ales în Europa. În ciuda acestei constatări, se observă o rezistenţă clară din partea structurilor şi instituţiilor politice clasice în faţa a tot ce presupune schimbare sau modificare.

a) Declinul statelor-naţiune

Actualele state-naţiuni europene sunt supuse unei duble contestări. *Prima*, exterioară, rezultat al interdependenţei tot mai mari din toate domeniile: social, economic, politic, militar etc., se reflectă în apariţia structurilor, instituţiilor, organismelor etc., supranaţionale. *A doua*, contestarea internă, exprimată prin revendicările anumitor colectivităţi care încearcă să-şi afirme în faţa statului naţional o identitate politică şi culturală proprie prin intermediul revendicării unei puteri politice proprii, revendicare a cărei intensitate şi al cărei conţinut variază vizibil în funcţie de împrejurările şi cazurile concrete.

Această contestare e provocată, cel puţin în Europa, de un proces de slăbire vizibilă a statului-naţiune, având drept consecinţă o criză de legitimitate şi, nu de puţine ori, o slăbire reală a capacităţii de conducere politică, economică, ca urmare a cedării unei părţi din competenţele sale, fie în favoarea organismelor supranaţionale, fie în favoarea organelor şi entităţilor înfrânaţionale.

Statul naţional e afectat direct de acest proces de internaţionalizare. Astfel, în domeniul economic se produce o diminuare clară a capacităţii lui de a lua decizii economice autonome, după cum o arată nu numai pierderea puterii regulatoare în politica fiscală şi monetară, ci şi a multor altor instrumente economice şi politice. Pierderea identităţii statului-naţiune apare şi în domeniul politicii, dat fiind transferul competenţelor fundamentale din partea statului către instituţiile comune ale Comunităţii Europene sau către alte structuri supranaţionale.

Diminuarea sau limitarea suveranităţii se manifestă în mod dramatic în domeniul politicii militare şi de apărare care constituie, după cum se ştie, una din raţiunile cele mai importante, dacă nu chiar raţiunea fundamentală pe care şi-o acordă sieşi statul naţional, justificarea istorică a propriei existenţe. În cazul Europei Occidentale, Alianţa Atlantică reprezintă o organizaţie supranaţională sub conducerea unui comandament militar integrat în timp de pace, cazul cel mai tipic de autodizolvare a raţiunii de a fi a statelor naţionale. Triplul fundament pe care se bazează statul naţional: teritoriu, populaţie, suveranitate, nu mai are niciun sens, fiindcă se deznaţionalizează armata; în interior, statele naţionale se transformă în regiuni militare şi armata nu mai îndeplineşte obiectivul istoric al apărării statului naţional53.

Rolul statelor de mediator între regiunile economice şi centrele de putere supranaţionali şi capacitatea de a-şi exercita un control adecvat şi efectiv asupra comportamentelor oligopolurilor devin mereu tot mai restrânse. Se vorbeşte tot mai des de procese de dezvoltare regională care depăşesc limitele teritoriale stricte între state. De aceea, pare inevitabilă reorganizarea puterii la scară suprastatală.

Criza statului naţional nu se manifestă numai în domeniul supranaţionalului, ci şi în interior, unde statele naţionale au tendinţa de a evolua spre un control tot mai accentuat şi spre centralizarea juridico-politică, spre diminuarea autonomiei individului şi a societăţii civile în general. Înlocuirea statelor naţionale cu structuri integratoare

de nivel superior, fără o corespunzătoare transformare internă a acestora, ar presupune înlocuirea unui anume număr de state naţionale cu un macrostat naţional, care nu ar face decât să reproducă, agravându-le până la proporţii nebănuite, toate defectele actualelor state naţionale.

De aceea, statul-naţiune va suferi o importantă transformare care poate duce chiar la dispariţia lui prin integrarea sau depăşirea lui de către o serie de structuri suprastatale. Când se vorbeşte de dispariţia statelor naţionale, nu se are în vedere dispariţia statului înţeles ca abstracţie a unei puteri politice supreme, ci la dispariţia unei forme anume prin care s-a exercitat puterea politică în ultimele două secole. Simbioza între revoluţia industrială şi statul naţional va ceda locul unei noi simbioze între revoluţia tehnologică şi un nou tip de stat pe care încă nu-l putem defini, dar care ar putea fi denumit provizoriu stat comunitate. Înlocuirea statelor naţionale va duce la transformări importante în principiile de bază ale actualei ordini politice între care trebuie să menţionăm în primul rând principiul suveranităţii. Este ceea ce se întâmplă de fapt în procesul unificării europene. Până acum, statul şi dreptul au fost strâns legate. Dreptul, în sensul clasic a constituit întotdeauna o emanaţie a suveranităţii statale. Nu se recunoaşte alt drept decât cel generat de propriul stat: dreptul internaţional e acceptat doar în măsura în care statul îl legitimează. De aceea, în procesul unificării europene sunt depăşite limitele clasice ale suveranităţii; mai ales trei dintre ele: supremaţia, indivizibilitatea şi unitatea statului. Pe lângă legile statului, există legi sau norme comunitare, există legi sau norme regionale sau autonome, spre exemplu, pacte sau acorduri juridice valabile între entităţi interregionale, transfrontaliere etc.

În formarea statelor naţionale s-a produs un fenomen destul de nociv. Practic toate formaţiunile sociale şi teritoriale premoderne au fost supuse unei omogenizări, diversitatea culturală, subsumându-se totul unei unice culturi naţional-statale. Această eroare a avut consecinţe istorice importante. Unele dintre ele apar şi astăzi, uneori chiar cu o mai mare intensitate şi gravitate, după cum arată explozia

naţionalismului în întreaga Europă, declanşată de diversele naţionalităţi şi regiuni care în vremea statelor naţionale n-au putut să se constituie în state naţionale proprii.

53 Gurutz Jáuregui, Naţiunea şi statul naţional în perspectiva Uniunii Europene, Altera 9, Anul IV, 1998

Criza statului-naţiune ca formă de organizare juridico-politică generală şi universală, şi înlocuirea lui cu structuri supranaţionale poate să ne ducă la aceeaşi greşeală, chiar mai gravă decât aceea comisă acum două secole. Trebuie să constituim o Europă supranaţională. Dar această Europă nu se poate constitui împotriva naţiunilor şi regiunilor, nici la marginea lor, ci trebuie să fie rezultatul acestei varietăţi, al bogatei şi complexei interdependenţe sociale şi culturale dintre diferitele colectivităţi care compun societatea europeană.

De aceea, reorganizarea macroputerii implică o reorganizare profundă a microputerilor la scară înfrânaţională. Ceea ce punem în discuţie nu e unul sau altul dintre statele naţiune concrete, ci statul naţiune în sine, ca mod specific de organizare a societăţilor moderne.

Internaţionalizarea activităţii politice şi instituţionalizarea corespunzătoare vor permite ca statul naţiune să nu mai fie punctul central pe care se *bazează* actualele sisteme politice şi vor produce, în consecinţă, efecte importante în conţinutul şi atitudinea faţă de conceptul de naţiune, concept care, ca şi acela de stat naţiune, nu va mai fi axa fundamentală a sistemului politic. Este evident că dacă statul naţional nu va mai avea sens, cu atât mai mult nu vor avea sens revendicările naţionaliste ce-şi propun crearea unui stat naţional propriu şi independent.

În epoca noastră nu mai pare logică, cum se întâmplă în statele naţionale constituite, apărarea statului naţiune ca o unitate sacră şi de neatins. La fel, nu mai pare adecvată, cum se mai întâmplă în cazul unor mişcări naţionaliste, punerea în discuţie a existenţei anumitor state naţionale fără a pune în discuţie în acelaşi timp propriul stat naţional considerat în sine.

Dialectica stat naţional – stat federal din perspectiva Uniunii

Europene

Revendicările naţionaliste s-au bazat în secolul trecut pe principiul naţionalităţilor. Atât datorită influenţei, imediat după primul război mondial, a doctrinei wilsoniene, cât şi a tezelor leniniste, principiul naţionalităţilor a fost înlocuit în primul pătrar al veacului nostru cu principiul autodeterminării popoarelor. Acest principiu se afirmă începând cu acea epocă ca un drept cu caracter general, având de aceea un conţinut univoc în sensul recunoaşterii capacităţii de autodeterminare a popoarelor în a-şi alege propriul viitor. Sub protecţia lui, s-au pus revendicări politice foarte variate şi care, concret, cuprind formule diverse ca unirea cu un stat deja constituit, integrarea într-o instanţă superioară prin formule de autonomie, federaţie sau confederaţie sau constituirea unui stat naţional propriu şi suveran. Până acum, majoritatea revendicărilor naţionale istorice s-au concretizat în exigenţa constituirii statelor naţionale suverane. Fără îndoială nu e întâmplător că, cu mici excepţii, actualul val naţionalist din Europa Occidentală prezintă conotaţii specifice care-l diferenţiază de alte valuri naţionaliste din trecut, în măsura în care revendicările sale nu sunt îndreptate direct spre exigenţa creării unui stat naţional propriu.

În perfectă consonanţă cu criza statului naţional, actualul val naţionalist apare configurat ca o anumită formă de dezintegrare care permite simultan o formă de integrare mai amplă pe drumul spre o nouă ordine politică, toate acestea ca o consecinţă a unui dublu proces centrifug şi centripet, simultan şi complementar care tinde să restructureze entităţile socio-politice cu caracter centripet compatibile cu entităţile economice-normative cu caracter centrifug.

Tocmai în cadrul acestei duble tendinţe trebuie să fie luat în considerare astăzi dreptul la autodeterminare şi nu prin utilizarea unor scheme sau criterii din secolul trecut, nici datorită diferenţelor insurmontabile – prin relaţie mimetică cu procesul decolonizării lumii a treia.

Cum am menţionat deja, statul-naţiune, condiţionat de transformările sociale, economice, politice, militare, tehnologice şi

culturale etc., nu pare un instrument potrivit pentru a organiza şi structura noua societate tehnologică. Statul naţional începe să fie tot mai puţin sinonim cu independenţa. De aceea atât statele naţionale constituite, cât şi cele care doresc să se constituie şi-au pierdut sensul, cel puţin în lumea civilizată şi, mai ales, în Europa.

De aceea, problema naţională în Europa nu mai e sinonimă probabil cu problema creării de noi state naţionale, ci cu depăşirea sau dispariţia celor existente. Devine necesară o redesenare a hărţii europene, în acord cu mişcarea centrifugă şi centripetă deja menţionată. Care vor fi entităţile rezultate din aceste mişcări nu se poate preciza dinainte. În opinia experţilor Europa constituie în prezent o realitate foarte complexă care se exprimă la trei nivele globale:

1. statele naţionale care, în ciuda faptului că sunt încă în forma dominantă de stat, trec printr-o criză gravă;

2. diverse organizaţii suprastatale de integrare, încă slabe, dar care arată în mod clar dorinţa de a se transforma în realităţi imposibil de neglijat;

3. reapariţia sau consolidarea unor formaţiuni sociale care-şi proclamă puterea politică proprie.

În acord cu concepţia clasică despre suveranitate, statele naţionale au tins în trecut spre autosuficienţă. Probabil că expresia cea mai explicită a unei asemenea autosuficienţe apare reflectată în concepţia tradiţională despre frontieră ca o linie rigidă de separaţie ce delimitează perimetrul în care îşi exercită suveranitatea fiecare stat. Dar intensificarea schimburilor reciproce de bunuri şi produse, mobilitatea persoanelor ca urmare a bunăstării economice, şi uşurinţa comunicării, apropierea progresivă în plan cultural, datorată dezvoltării şi schimburilor reciproce de bunuri materiale de cultură şi în domeniul mass-mediei, într-un cuvânt internaţionalizarea absolută în toate domeniile vieţii golesc repede de sens această concepţie învechită asupra frontierei, înlocuind-o cu un nou concept înţeles ca o zonă privilegiată de întâlnire pentru dezvoltarea cooperării internaţionale, pulverizând astfel conceptul clasic de suveranitate.

Toate statele, dar mai ales cele europene sunt în mod irevocabil de acord asupra necesităţii întăririi legăturilor de cooperare şi asupra renunţării la părţi fundamentale ale suveranităţii lor, atât în aspecte teritoriale, cât şi în cele sectoriale. Exercitarea puterii de către stat nu mai are un caracter exclusiv. Ea se *bazează* pe criterii alternative, de împărţire şi concurenţă. Relaţiile inter-europene bazate până recent pe antagonismele între diferite state naţionale se bazează acum tot mai mult pe o fructuoasă şi pozitivă relaţie de cooperare, care se extinde dincolo de nivelele şi structurile strict statale. Exercitarea relaţiilor internaţionale nu mai e un drept exclusiv al statelor, ci şi al entităţilor şi instituţiilor regionale tot mai prezente în viaţa internaţională (acordul de cooperare transfrontalieră, conferinţe ale autorităţilor locale şi regionale, înfrăţiri de localităţi etc.) mergând până la entităţi private cu caracter comercial, profesional, cultural.

Elementul naţional şi regional în perspectiva Uniunii Europene

Până recent, regiunile nu au avut în sânul Comunităţii Europene o existenţă oficială. A trebuit să se aştepte aprobarea Tratatului de la Maastricht pentru ca regiunile să primească pentru prima oară un rang instituţional. După cum se ştie, numitul tratat prevede în art. 198 alin. A, B, C, crearea unui Comitet al Regiunilor cu caracter consultativ.

E evident că soluţia problemei naţionaliste în Europa apare legată de forma care se va finaliza dezvoltarea instituţională a comunităţii, dar acordarea unui rol important, în calitate de subiect activ, regiunilor nu depinde doar de construcţia europeană, ci şi de recunoaşterea explicită a faptului naţional şi regional de către diferitele state europene.

De fapt, lipsa recunoaşterii faptului naţional sau regional de către comunitate nu a împiedicat păstrarea prezenţei mai mult sau mai puţin intense a unor regiuni în plan comunitar. Şi această prezenţă nu a fost determinată sau favorizată de instituţiile comunitare, ci de structura federală sau regională internă a statelor de care aparţineau (este cazul landurilor germane, al comunităţilor autonome spaniole şi în mai mică măsură al unor regiuni italiene).

De aceea, în momentul abordării problemei regionalizării

europene e necesar să ţinem cont de o dublă perspectivă: cea statală, a fiecărui stat membru, şi cea comunitară, considerată în ea însăşi. Din perspectiva statului, experienţa unor state descentralizate, în special experienţa Republicii Federale Germane arată că prezenţa regională în Europa se *bazează* pe patru caracteristici:

1. Implicarea directă a regiunilor în acele probleme care afectează interesele sau competenţele specifice lor în două moduri: a) printr-un birou sau o delegaţie la sediul instituţiilor comunitare, fără putere de decizie, dar cu o mare capacitate de informare şi gestiune, şi b) prin organele centrale ale statului în baza negocierii şi elaborării normelor comunitare dacă aceasta le afectează competenţele.

2. Punerea în practică de către regiuni a deciziilor comunitare în toate chestiunile care se înscriu în atribuţiile şi competenţele lor.

3. Exercitarea de către regiuni a unui rol larg şi bine conturat în aşa numitele

„Relaţii transnaţionale", adică toate acele activităţi externe destinate să le favorizeze dezvoltarea economică, socială şi culturală. Aşa de pildă, vizite ale delegaţiilor regionale în străinătate, invitarea reprezentanţilor ţărilor străine, participarea la manifestări comerciale sau turistice sau organizarea de întâlniri de studiu sau chiar încheierea de acorduri informale cu alte regiuni europene sau cu state străine.

4. În sfârşit, în acele regiuni care se află situate în zone de frontieră, e absolut necesară întărirea cooperării transfrontaliere de interes comun între diferitele regiuni, în acest sens, o interpretare deschisă art. 8 din Actul Unic European care stipulează formarea unei pieţe interioare printr-un spaţiu fără frontiere interne ar putea uşura foarte mult dezvoltarea regiunilor de frontieră, făcând posibilă crearea unor centre regionale suprastatale, rezolvând astfel contenciosul istoric.

Din mai multe motive e mult mai dificilă abordarea procesului de regionalizare din perspectiva instituţiilor comunitare. În primul rând, pentru că abia se discută planul aproximativ referitor la tipul de organizare politică ce va structura Uniunea Europeană. În al doilea rând, pentru că realitatea regională europeană este extrem de diversă

şi de complicată. În al treilea rând, pentru că regiunile devin cu greu recunoscute din punct de vedere instituţional.

Cât priveşte problema instituţionalizării politice definitive a Uniunii Europene, orice presupunere care poate fi formulată aici nu va fi decât o speculaţie. Trebuie să se vadă ce vor aduce încercările actuale de a elabora o Constituţie Europeană. Se pot imagina totuşi trei posibilităţi teoretice: o Confederaţie, o Federaţie sau se va prefera menţinerea unui simplu condominiu bazat pe înlăturarea barierelor la schimbul de mărfuri, servicii, capitaluri şi persoane, prin menţinerea unor organe specifice care să regleze condiţiile acestor schimburi. Este posibilă şi o soluţie intermediară. Ceea ce este clar e că, în orice caz, indiferent ce formulă va fi utilizată, conţinutul şi reglarea puterii politice şi suveranitatea vor fi total diferite de cele clasice. Pe lângă clasica diviziune funcţională a puterii pare inevitabilă o divizare teritorială a puterii, care va trebui să fie cel puţin dublă (între state şi între unităţi substatale care pot primi pe teritoriile diferitelor state entităţi transfrontaliere).

Dar pe lângă aceste realităţi instituţionale şi teritoriale, este previzibilă prezenţa instituţională a multor altor protagonişti. Astfel, anumite unităţi locale, ca marile oraşe sau asociaţiile de municipii sau grupurile şi corporaţiile cu caracter economic, social, cultural, religios etc. Pe de altă parte, trebuie să se ţină cont de faptul că relaţia generată dintre toate aceste colective nu va fi doar verticală – în direcţia instituţiilor europene centrale şi viceversa, ci şi orizontală, dat fiind că se vor stabili multiple relaţii perfect instituţionalizate între grupuri, entităţi intermediare, localităţi înfrăţite, conferinţe regionale etc., cu toate consecinţele pe care le va aduce, după cum am spus, acest fapt în domeniul suveranităţii.

Referitor la instituţionalizarea regională s-a vorbit de stabilirea unei structuri federale cu două nivele în care să fie reprezentate nu numai statele, ci şi regiunile printr-un Consiliu sau Senat al Regiunilor, cu competenţe legislative proprii şi cu o capacitate de decizie politică proprie în problemele ce ţin de propria sa competenţă. Problemele legate de aceasta sunt imense.

În prezent se discută în mod foarte sumar dacă un Senat regional constituie organismul cel mai adecvat pentru reprezentarea regiunilor. Într-un moment când parlamentele şi-au pierdut nu numai o bună parte din capacitatea de a exercita o putere politică proprie ci chiar de a controla puterea guvernului şi administraţiei, cât de bine poate garanta o cameră legislativă prezenţa efectivă a regiunilor în sânul Uniunii Europene? Înainte de a prezenta un model de structurare a puterii regionale este absolut necesar să se ajungă la definiţii clare a ceea ce înseamnă regiune, lucru foarte complicat dacă se ia în vedere că procesul de regionalizare care are loc în Europa Comunitară e într-adevăr complex şi greu descifrabil. Diversitatea situaţiilor e extraordinară şi cuprinde aspecte importante ca diferenţele de organizare politică între state, diferenţele de natură juridică şi, mai ales nivelul diferit de regionalizare. Această complexitate de diversitate apare mai ales datorită existenţei unor tradiţii istorice diferite în cadrul diferitelor ţări europene.

Trebuie să se ia în calcul că în Europa Occidentală au existat trei mari modele de organizare teritorială ale statelor. Primul dintre ele, modelul napoleonian în mod clar centralizat, după care împărţirea teritorială a statului are un caracter pur funcţional. Obiectul unei asemenea diviziuni nu e de a reflecta, de a respecta, de a întări particularităţile diferitelor colectivităţi teritoriale, ci el ascultă doar de necesitatea exclusivă de a face mai eficientă funcţionarea statului.

Al doilea model istoric apare în ţările germanice. În ele, colectivităţile teritoriale şi-au menţinut în mod tradiţional o însemnată capacitate de decizie în propriile lor probleme, atât în domeniul administrativ, cât şi în cel politic. E vorba de o descentralizare având o clară componentă politică structurată prin intermediul existenţei unui stat federal.

În fine, al treilea model, cel anglo-saxon este şi el un model descentralizat, dar e vorba de o descentralizare pur administrativă şi situată mai degrabă la nivel local decât regional în ultima vreme sistemul administrativ britanic a suferit un marcat proces devolutiv. Regiunile britanice s-au bucurat de un înalt nivel de autonomie, însă

această autonomie nu are un caracter politic.

Atât modelul germanic, cât şi cel britanic se menţin în viaţă în momentul actual, deşi cel de-al doilea a fost şi continuă să fie obiectul unei importante contestări în măsura în care, împreună cu autonomia locală se cere o autonomie politică cu caracter regional. Situaţia e diferită în cazul modelului iacobino-napoleonian a cărui legitimitate a suferit în ultimii ani o depreciere însemnată.

Rezultatele acestei crize variază în funcţie de ţară. Spania, Italia sau Belgia au optat pentru asumarea în mare măsură a modelului germanic. Ele nu s-au structurat ca state federale, dar au recunoscut diferitelor regiuni o largă autonomie. Altele, ca Portugalia sau Danemarca, deşi şi-au păstrat în general structura iacobină, au acordat o largă autonomie anumitor regiuni specifice. Un al treilea grup în care este inclusă Franţa, a început un proces de descentralizare pur administrativă. În ciuda faptului că un atare proces include crearea de regiuni, coloana vertebrală a diviziunii teritoriale continuă să fie constituită de vechile departamente care au câştigat o mai largă autonomie administrativă faţă de situaţia anterioară. Există în fine al patrulea grup, în ţări ca Grecia sau Irlanda, în care modelul iacobin se menţine, cu toate excesele sale. Cum se pot traduce aceste tradiţii şi aceste diferenţe într-un model regional unic pe scară europeană rămâne a se vedea.

Instituţionalizarea regională în interiorul unui număr semnificativ de state membre s-a realizat prin intermediul unui proces divers care poartă amprenta diferitelor condiţii geografice, economice, sociale, politice etc. Naţiuni, regiuni şi teritorii istorice sunt realităţi vii care nu pot fi ignorate, iar factorii istorici, politici, instituţionali, culturali etc.

În primul rând, trebuie să se înţeleagă că în statele europene există două categorii de regiuni: Regiuni Autonome sau politice şi regiuni administrative care au puţine lucruri sau nimic în comun unele cu altele. În al doilea rând, în interiorul regiunilor politice apare o eterogenitate în aspecte importante ca nivelul de competenţă, sistemul de distribuţie material şi funcţional sau de asemenea competenţe,

formula de participare la organismele politice ale statului, relaţiile de colaborare între stat şi regiunile autonome, controalele stabilite şi sistemul financiar corespunzător.

În ciuda acestor fapte, în cadrul fiecăreia din cele trei categorii, regiuni autonome sau politice, regiuni administrative şi provincii, apar anumite trăsături care ne permit să stabilim o tipologie generală comună pentru fiecare dintre ele, însă e necesar să luăm în calcul că o asemenea tipologie are un caracter foarte aproximativ, neinfluenţând în mod amănunţit nuanţele, de multe ori foarte vizibile care pot separa entităţi situate la acelaşi nivel.

Diferenţele dintre categorii apar atât în domeniul material cât şi în cel funcţional. Din punct de vedere material, în ciuda enormelor diferenţe de nivel de competenţă se observă că există un nucleu material de bază comun practic tuturor regiunilor politice, administrative sau provincii. Acest nucleu material de bază cuprinde în general următoarele domenii: sector primar în general, bunăstare şi asistenţă socială, educaţie (cu multe limite), cultură şi activităţi recreative, amenajarea teritoriului, locuinţe, transporturi, şosele, mediul înconjurător şi planificarea regională şi provincială. Alt grup de competenţă destul de frecvent întâlnit, dar numai în ţările cu o mare tradiţie descentralizatoare e cel referitor la ordinea publică.

Diferenţele sunt mult mai substanţiale în privinţa capacităţii de punere în practică şi a limitelor de exercitare a acestor competenţe ca şi sistemul de conducere stabilit. Ţinând cont de toţi aceşti factori s-a încercat propunerea altei tipologie generică. În ceea ce priveşte regiunile politice sau autonome trebuie să se facă distincţia între două nivele diferite. În primul rând, este vorba despre landurile germane, comunităţile autonome spaniole, regiunile şi comunităţile belgiene, regiunile autonome Azore şi Madeira în Portugalia şi regiunile cu statut special în Italia. În al doilea rând, putem vorbi despre regiunile italiene. Între regiunile din primul nivel există diferenţe însemnate, detaşându-se mai ales landurile. Importanţa lor nu derivă atât din mai mult sau mai puţin extinsul domeniu material sau funcţional cât mai ales din sistemul specific de participare la decizia statului, stabilit de

Constituţia germană care stipulează că nu pot fi adoptate decizii care să afecteze landurile fără consimţământul prealabil al acestora.

În ceea ce priveşte regiunile administrative, în unele ţări ca Portugalia şi Marea Britanie, ele sunt pure abstracţii. În cazul Franţei activitatea regiunilor rămâne limitată la clarificarea activităţii regionale, dar fără capacitatea politică şi financiară de a face apoi efectivă această clarificare. Se consideră că experienţa descentralizării franceze indică asupra necesităţii de a se acorda o autentică putere politică şi legislativă regiunilor dacă se vrea într-adevăr o descentralizare efectivă.

Astfel putem conchide că astăzi conceptul de „regiune" este utilizat într-un sens larg pentru a defini o serie de colectivităţi teritoriale care au sau aspiră la o identitate şi o prezenţa proprie în sânul Comunităţii Europene în formă complementară sau alternativă faţă de prezenţa Statelor Europene. De aceea, în acest concept larg de regiune trebuie incluse realităţi foarte diferite între ele, care merg de la naţiuni fără un stat propriu până la simple unităţi administrative descentralizate.

12. ABORDAREA PROBLEMELOR MINORITĂŢILOR NAŢIONALE ÎN ŢĂRILE UNIUNII EUROPENE (anexe ale unor studii de caz).

a) Minorităţi naţionale în Olanda54

Olanda este o democraţie parlamentară şi o monarhie constituţională. Populaţia Olandei este de 15 milioane de cetăţeni. Limba oficială este olandeza. Religia: catolică (o treime), biserici protestante (o treime), altele sau fără afilieri religioase (o treime). Minorităţi: frizii, „noi minorităţi" formate din surinamezi, antilezi, indonezieni (inclusiv molukani), marocani, turci, greci, spanioli, portughezi, iugoslavi).

Populaţia Olandei este formată dintr-o mulţime de grupuri minoritare. În comparaţie cu alte societăţi pluraliste, este de remarcat faptul că aceste minorităţi nu sunt de origine etnică sau naţională, cu singura excepţie a frizilor din nord. Legitimitatea autorităţilor centrale nu a fost pusă niciodată sub semnul întrebării de diferitele grupuri etnice, religioase, regionale sau culturale ale ţării.

Fundalul istoric. La origine, minorităţile s-au bazat pe denominaţiile religioase. O latură etnică a pătruns în societatea olandeză destul de recent odată cu sosirea muncitorilor străini din fostele colonii olandeze, descrişi adesea prin termenul de „minorităţi noi". Aceştia din urmă au venit în Olanda în cursul ultimilor 20 de ani în căutare de muncă, la început cu intenţia de a rămâne doar pentru o perioadă scurtă. Primul astfel de grup aparţinând minorităţilor noi a venit din bazinul mediteranean (în principal din Spania, Portugalia, Turcia şi Maroc) şi nu avea cetăţenia olandeză. Al doilea val a s-a lansat în jurul anilor '70 din fostele colonii olandeze din America Latină şi Centrală (din Surinam şi din India Olandeză de Vest); acestea aveau cetăţenie olandeză. împreună, membrii grupurilor aparţinând „noilor minorităţi" (NM) formează astăzi peste 6, 5 procente din populaţia Olandei. „Vechile minorităţi" pot fi împărţite, în mare, în catolici (38 procente), localizaţi în principal în provinciile din sudul Olandei şi protestanţi (31 procente), împărţiţi în membrii bisericilor calviniste şi alte confesiuni protestante mai liberale. Deşi distincţiile de acest fel provin din apartenenţa la diferite grupuri religioase, implicaţiile acestei apartenenţe s-au extins mult dincolo de problemele legate de biserică şi au jucat un rol important în politica şi în societatea olandeză în general. Drept rezultat al coexistenţei paşnice a grupurilor minoritare, Olanda a dobândit reputaţia de a fi o societate relativ tolerantă. Din cauza acestei tradiţii, alte grupuri, cum ar fi hughenoţii şi evreii, au ales la rândul lor să se stabilească aici. După o anumită perioadă, libertatea religioasă şi drepturile egale le-au fost acordate şi acestora. a fost această reputaţie de toleranţă o expresie a solidarităţii cu alte minorităţi, sau a fost doar reflectarea unei atitudini de indiferenţă? Nu trebuie uitat că doar aproape 20 de procente din populaţia evreiască din Olanda antebelică a supravieţuit celui de-al Doilea Război Mondial. În nicio altă ţară occidentală ocupată de germani pierderile de vieţi în rândurile evreilor nu au fost atât de mari precum cele din Olanda. Astfel, există o îndoială asupra măsurii în care coexistenţa paşnică din societăţile pluraliste rezistă la testul situaţiilor limită atunci când o societate este ocupată sau ameninţată.

„Vechile" grupuri minoritare şi politica de compromis. Timp de decenii – până la mijlocul anilor '60 – viaţa politică, socială şi culturală din Olanda a fost descrisă prin termenul „pilonizare". Un alt termen pentru o astfel de segregare denominaţională este „columnizare". Un „pilon" constă dintr-un conglomerat de populaţie aparţinând tuturor păturilor sociale, care sunt unite printr-un complex de organizaţii şi instituţii sociale înrădăcinate în aceeaşi religie sau ideologie. Întrebarea cheie este cât de unite erau aceste grupuri de populaţie şi în ce fel s-a ajuns la forma de unitate politică naţională prin care a putut fi atins consensul. Principalii trei „piloni" erau cel catolic, cel protestant şi cel socialist: fiecare dintre aceştia reuneau partide politice, sindicate, ziare şi organizaţii de radio şi televiziune. Catolicii şi protestanţii conduceau, de asemenea, majoritatea şcolilor din Olanda, care sunt subvenţionate în totalitate de guvern. Liberalii şi conservatorii nu şi-au construit niciodată proprii lor „piloni", deşi au avut legături strânse cu organizaţiile salariaţilor şi, într-o măsură mai slabă, cu ziarele şi companiile de radio şi televiziune.

După al Doilea Război Mondial socialiştii nu au urmărit formarea propriului lor „pilon", ci au sperat să realizeze o breşă prin atragerea membrilor diferitelor denominaţii religioase. Totuşi, în mare măsură aceste eforturi au eşuat din cauza faptului că grupările confesionale tradiţionale au opus o rezistenţă încăpăţânată; de pildă, în 1954 episcopii catolici au ordonat membrilor bisericii catolice să asculte postul de radio VARA sau să citească ziarul socialist. În consecinţă, solidaritatea din interiorul „pilonilor" a rămas puternică, iar contactele între diferitele grupuri au fost minime – în mod sigur la nivelul membrilor obişnuiţi, deşi în rândul elitei existau mai multe contacte între membrii diferiţilor „piloni". Existau, de exemplu, un anumit număr de organizaţii „umbrelă" (de pildă, în domeniul economic) în care erau reprezentaţi toţi „pilonii". Acestea au jucat un important rol consultativ pentru guvern, iar astfel de structuri erau necesare pentru a contracara tendinţele centrifuge ale „pilonizării". Niciunul dintre partidele politice ale vreunui „pilon" nu a obţinut

majoritatea voturilor în alegeri, diferitele partide politice fiind din acest motiv obligate să coopereze în guverne de coaliţie. Rolul liderilor politici a trebuit cu necesitate să fie îndreptat către o politică de compromis. În acest fel ei puteau să îşi menţină poziţiile de putere în interiorul propriilor lor grupuri şi să ţină grupurile separate ca să evite conflictele dintre ele. Cu alte cuvinte, opţiunile politice dinamice trebuiau să facă loc distribuţiei proporţionale a puterii şi resurselor pentru ca „fiecare să poată fi stăpân în propria lui casă cât timp casa este plătită din punga publică". Este posibil să identificăm câteva caracteristici ale acestei politici a compromisului: a) era o politică pragmatică, întreprinzătoare, orientată spre rezultate concrete; b) în acceptarea sau tolerarea pragmatică a celorlalţi „piloni" s-a ajuns la un fel de „acceptare a dezacordului": majoritatea a ţinut cont de sentimentele diferitelor minorităţi şi nu a adoptat o politică prin care ar fi putut contrazice principalele convingeri ideologice ale acestor minorităţi, deciziile sensibile fiind luate numai după consultări cu aceste minorităţi; c) întâlniri cheie între liderii „pilonilor" au avut loc de fiecare dată când intervenea o criză; d) a existat o distribuire „dreaptă" a puterii şi a banilor; e) s-a dezvoltat o tendinţă spre depolitizare, prezentând problemele politice sensibile ca fiind mai curând complicaţii tehnice; f) a apărut de asemenea o tendinţă de păstrare a secretului, pentru ca elita să poată căuta şi găsi compromisurile acceptabile fără să fie deranjată de intervenţia populară; g) guvernul a ajuns să fie perceput ca fiind negru, deşi investit în acelaşi timp cu o mare autoritate.

Pentru această formă de politică a avut o importanţă centrală faptul că alegătorii au avut încredere şi şi-au stimat liderii, fiind de acord cu această politică de compromis pentru a rezolva problemele într-un mod armonios. Totuşi, această atitudine a luat sfârşit, din mai multe motive, la mijlocul anilor '60.

Frizii. Frizii sunt singura minoritate lingvistică indigenă din Olanda. Ei se află în principal în provincia Friesland din nord-vestul Olandei, care cuprinde şi câteva insule. Din cei 550.000 de locuitori, aproape 400.000 sunt frizi şi există probabil alţi aproape 300.000 care

locuiesc în afara provinciei. Mulţi locuitori ai oraşelor vorbesc „friza citadină", un dialect frizo-olandez datând din sec. al XVII-lea. Atât limba, cât şi cultura friză, au fost revigorate şi nutrite de mişcarea frizilor, care a cunoscut apogeul la începutul sec. al XX-lea. Friesland este unică între cele 11 provincii olandeze prin faptul că locuitorii au dreptul să vorbească şi să scrie în limba lor maternă, considerată a doua limbă oficială alături de limba olandeză. Friza a fost, de asemenea, recunoscută din 1955 ca limbă de predare, iar din 1975 guvernul olandez a acceptat propunerea ca ea să fie folosită în şcolile primare şi să constituie un obiect de studiu obligatoriu. Limba este studiată, de asemenea, şi în colegii şi universităţi din alte regiuni ale Olandei. Frizii au un puternic ataşament faţă de casa regală de Orania, şi din acest motiv nu au organizat niciodată o mişcare separatistă, ci au rămas loiali Regatului Olandez. Autonomia lor culturală a fost salvgardată. Frizii au propriul lor partid politic prin care să îşi apere interesele, care a câştigat totuşi numai 6, 09 procente din voturile frizilor în alegerile pentru Consiliul Provincial Frizian din 1991. Ţelul principal al acestui partid a fost păstrarea autonomiei culturale şi nu a dovedit nicio altă ambiţie politică care să depăşească acest scop.

Noile minorităţi. În martie 1991, existau în Olanda 703.597 de străini înregistraţi (4, 68 procente din totalul populaţiei). Cea mai importantă creştere a numărului lor a avut loc după 1960; această evoluţie a fost rezultatul sosirii muncitorilor străini – în special turci şi marocani – împreună cu familiile lor. Imigrarea muncitorilor străini a încetat acum, dar aparţinătorii celor aflaţi deja în ţară au încă permisiunea de a se mută în Olanda. Într-adevăr, în condiţiile declinului economic actual, stabilirea în Olanda este permisă numai în scopul reunificării familiilor.

Rata medie a fertilităţii femeilor non-olandeze este de peste două ori mai mare decât cea a femeilor olandeze: o medie de 5, 1 copii pentru marocani, 3, 2 pentru turci şi 1, 5 pentru olandezi. Mai mult, drept rezultat al structurii de vârstă relativ tânără a grupului, rata mortalităţii rezidenţilor de altă naţionalitate este uneori de trei ori mai mică decât cea a olandezilor. La începutul lui 1984, aproape 60

procente dintre străini trăiau în Olanda de mai mult de cinci ani. Aceşti rezidenţi de altă naţionalitate au avut pentru prima oară dreptul să participe la alegerile municipale în 1986, atât ca alegători, cât şi în postura de candidaţi. Spre deosebire de acest grup, aproximativ 280.000 de persoane din Surinam şi din alţi caraibieni (1, 86 procente din populaţie) locuiesc în Olanda, ridicând astfel procentul NM la 6, 54 procente. Ăână la obţinerea independenţei de către Surinam în 1975, surinamezii erau cetăţeni olandezi şi puteau să se deplaseze liberi dintr-o regiune în cealaltă. Acei surinamezi care locuiau în Olanda în momentul obţinerii independenţei au rămas cetăţeni olandezi. În practică această distincţie nu a fost atât de rigidă precum pare, iar cetăţenii surinamezi au putut în continuare să intre în Olanda, deşi cu unele restricţii, în timp ce reunificarea familiei şi strămutarea sunt relativ uşoare.

Este de aşteptat o creştere a numărului de oameni aparţinând acestor grupuri în viitor. De exemplu, în 1951, când au sosit în Olanda, sud-molukanii numărau 13.000 de persoane, acest număr crescând în 1981 la 40.000 de persoane. Mai mult, ei tind să se concentreze în anumite zone, cum este Amsterdamul, unde în 1991, 9, 7 procente din totalul populaţiei erau formate din surinamezi şi caraibieni, iar 8, 7 procente avea o ascendenţă turcă sau mediteraneană, aceste grupuri constituind 38, 13 procente din populaţia în vârstă de până la 17 ani a Amsterdamului.

Când au sosit primii muncitori străini, se credea că ei vor rămâne pe o perioadă scurtă. Cu toate acestea, la începutul anilor ’80, a devenit clar că nu acesta era cazul. Natura permanentă a stabilirii acestora a transformat Olanda într-o societate multiculturală. Drept răspuns, guvernul Olandei a stabilit următoarea politică: scopul oficial este de a-i integra pe străini în societatea olandeză simultan cu asigurarea posibilităţii de a-şi păstra identitatea. În acelaşi timp a fost recunoscut faptul că asemănările dintre grupurile minoritare erau mai mari decât diferenţele dintre ele. Aceste asemănări au fost identificate ca fiind de structură, fiind cauzate de poziţia lor în societatea olandeză. Nivelul lor educaţional este scăzut, asigurarea cu locuinţe este precară,

iar arăta şomajului în rândul lor este cel puţin de două ori mai mare decât cea a altor locuitori ai Olandei.

La mijlocul anului 1987, rata şomajului pentru diferitele grupuri era următoarea: olandezi 13 procente; surinamezi 27 procente; antilezi 23 procente; turci 44 procente; marocani 42 procente. Mai mult, în comparaţie cu situaţia din 1983, poziţia NM s-a înrăutăţit. Folosind 100 ca indice pentru 1983, rata şomajului pentru olandezi a scăzut la 88 în timp ce pentru celelalte grupuri ea a crescut: la antilezi la 138, la surinamezi la 137, la turci la 114, iar la marocani la 126.

În ciuda obiectivului declarat al politicii de ajutorare a minorităţilor, realitatea este că poziţia lor se înrăutăţeşte, după cum demonstrează rata şomajului în Amsterdam, unde este evident că minoritarii de vârste cuprins cântre 18 şi 64 de ani sunt afectaţi de şomaj mult mai puternic decât olandezii.

Reorganizarea industriei olandeze în anii ’80 a cauzat în principal pierderea slujbelor celor care aveau un nivel educaţional scăzut. Aproximativ 75 procente dintre membrii NM au absolvit numai şcoala primară, în timp ce acest lucru este adevărat pentru numai 14 procente din populaţia olandeză de sex masculin. Există o nevoie urgentă pentru un efort de mobilizare în vederea şcolarizării şi calificării pentru a depăşi problemele alarmante ale NM.

Câteva concluzii. Cercetări cuprinzătoare au arătat că discriminare rasială sistematică nu există şi nu a existat niciodată în Olanda, deşi a fost identificată o creştere a numărului de incidente rasiale. Nu mai puţin, însă, există un larg consens în societatea olandeză asupra faptului că discriminarea este cu totul inacceptabilă.

O explicaţie posibilă a acestui consens poate fi cultura politică a societăţii olandeze. Din cauza vechii despărţiri în „piloni”, în care suveranitatea internă a fiecărei părţi a societăţii era acceptată („stăpâni în propria casă”), NM nu le-a fost impusă cu forţa asimilarea. Nu a fost socotit ca ele să-şi abandoneze identitatea pentru a se integra în societatea olandeză, o societate în care sentimentele naţionale puternice au fost absente.

b) Minoritatea naţională din Val d’Aosta (Italia) 55

Un şir de piscuri montane – printre cele mai înalte din Alpi – formate prin mişcări orogenetice pe verticală, o vale centrală aproape plată şi în jurul ei alte văi: aceasta este Val d'Aosta, o regiune intramontană alpină în nord-vestul Italiei, la graniţa cu Franţa şi Elveţia. În chiar inima văii, se află Aosta, cel mai mare oraş şi capitală a regiunii. Vreo 41 de comune, destul de inegal populate, sunt risipite în munţi.

În 1860, Val d'Aosta s-a separat de Savoia, care a fost anexată Franţei, şi şi-a pierdut o parte din moştenirea culturală şi etnică. În anul următor, când a fost proclamat regatul Italiei, valea a devenit un simplu district al provinciei Torino. Diferenţa dintre autonomia cu care această provincie era obişnuită în trecut şi centralismul italian a devenit foarte evidentă. Locuitorii Văii au reacţionat imediat la încercările de centralizare a puterii în mâinile statului italian; au luat fiinţă numeroase asociaţii (cum ar fi Liga Val d'Aostei pentru protejarea limbii franceze, fondată în anul 1909). În anul 1922, 8 mii de familii au semnat un document prin care cereau protejarea limbii franceze, dar represiunea fascistă a încercat eradicarea aspiraţiilor legitime de autonomie ale locuitorilor regiunii. În 1925, o mişcare pentru acţiune regională, „Tânăra Val d'Aosta", s-a ridicat în apărarea valorilor morale, sociale şi economice ale populaţiei din zonă şi şi-a exprimat sprijinul pentru ideea esenţială potrivit căreia libertatea lingvistică nu poate exista decât în condiţiile unei libertăţi politice şi administrative.

Autonomia. Imediat după prăbuşirea fascismului, în 1943, ca urmare a activităţii susţinute a celor care credeau cu tărie în recâştigarea libertăţilor pentru oamenii din Val d'Aosta, ca urmare a luptei pentru libertate şi drepturile geografice, economice şi lingvistice, care fuseseră anterior recunoscute de statul italian, s-a redactat un Statut Special definitiv, la 26 februarie 1948. Acesta a fost adoptat de către Adunarea Constituantă a Republicii Italiene, conform Constituţiei Republicii, articolul 6, care stipulează: „Republica protejează minorităţile lingvistice prin dispoziţii speciale". Prin urmare, Val d'Aosta se bucură simultan atât de autonomie legislativă,

cât şi de integrare, determinată, de la caz la caz, pe baza legilor statului. În unele domenii, puterea legislativă are întâietate în faţa competenţei regionale. Un comitet coordonator exercită controlul statului asupra activităţii din regiune. Este necesar acordul statului pentru unele dispoziţii privind existenţa legilor administrative (de exemplu, aplicarea legii bilingvismului în toate şcolile şi adaptarea programelor şcolare la situaţia locală, art. 39 şi 40).

Organele guvernamentale ale regiunii. Consiliul Văii, constituit din 35 de consilieri aleşi prin sufragiu universal, deţine puterea legislativă. Preşedintele Guvernului Regional care este ales de către Consiliu, are, de asemenea, toate prerogativele unui prefect. Guvernul Regional, format din 8 asesori numiţi de Preşedinte şi aprobaţi de Consiliul Văii, deţine puterea executivă, alături de Preşedinte.

55

Anna Maria Traversa, Val d'Aosta – o multitudine de resurse, Altera 15, Anul VI. 2000

Recunoaşterea oficială a drepturilor lingvistice. Dreptul locuitorilor din Val d'Aosta de a folosi limba franceză şi de a beneficia de educaţie bilingvă este recunoscut prin trei articole de bază ale Statutului Special. Primul dintre acestea, art. 38, aşază limba franceză pe poziţii egale cu cea italiană. Actele publice pot fi scrise în oricare dintre aceste limbi, cu excepţia dispoziţiilor cu valoare de lege, care trebuie scrise în italiană. Întrucât ambele limbi sunt considerate oficiale, trebuie să se aloce timp egal învăţământului în fiecare limbă, la toate nivelurile, de la grădiniţă până la învăţământul universitar (art. 39). Alţi factori importanţi pentru educaţia bilingvă în regiune include posibilitatea folosirii limbii franceze şi în învăţământul profesional al subiecţilor şi, în sfârşit, dreptul de a adapta conţinutul, metodele şi programele de învăţământ ale statului la cerinţele sociale, lingvistice şi culturale ale regiunii. Până acum, aceste criterii educaţionale au fost aplicate cu succes în grădiniţe şi în şcoli primare. Au fost, de asemenea, experimentate în ciclul gimnazial şi la nivel universitar. Folosirea limbii franceze ca bază de studiu este o condiţie fundamentală pentru realizarea unui activ şi echilibrat bilingvism.

Adaptarea programelor Statului la cerinţele sociale şi culturale ale regiunii a devenit o condiţie la fel de necesară pentru afirmarea şi întărirea identităţii lingvistice şi culturale a populaţiei Val d'Aostei. O recentă completare (din 1993) a Statutului Special al Val d'Aostei (art. 40), adoptată de către Parlamentul Republicii, permite predarea limbii germane în grădiniţele, şcolile primare şi gimnaziale din cadrul comunităţilor vorbitoare de germană din Upper Lys Valle. Prin urmare, în aceste şcoli, învăţământul este trilingv: în italiană, în franceză şi în germană. Din 1993, învăţământul e, de asemenea, multilingv în toate şcolile gimnaziale din regiune (elevi între 12 – 14 ani), unde se predă şi engleza, pe lângă franceză şi italiană. Personalul didactic este angajat pe criterii regionale, iar procesul de recrutare este competiţional, incluzând un test de cunoaştere perfectă a limbii franceze. Testele de bacalaureat pot fi date atât în italiană, cât şi în franceză; acest drept e recunoscut de către Curtea Constituţională. Prin urmare, Statutul Special al Val d'Aostei asigură folosirea limbii franceze pe picior de egalitate cu cea italiană. Întrucât şi pentru alte situaţii constituţionale statul italian dispune de un regim bazat pe recunoaşterea comunităţilor lingvistice şi pe posibilitatea folosirii a doua limbi în arealul vieţii publice, în Val d'Aosta administraţia regională sau oricare alt cetăţean poate alege să folosească una sau cealaltă limbă (decizia Curţii Constituţionale Italiene nr. 156 din 11 decembrie 1969). Aceasta este o situaţie de bilingvism complet.

Pax Lingvis, *un proiect european*. Ca urmare a unei bogate şi complexe experienţe a educaţiei bilingve şi multilingve, comunitatea Val d'Aosta simte o nevoie mare să-şi compare experienţa educaţională cu rezultatele obţinute în acelaşi domeniu de către alte comunităţi şi ţări bilingve şi multilingve din Europa. În acest scop, în aprilie 1993, la cererea asociaţiei internaţionale „Le Monde Bilingue", Consiliul Regional al Val d'Aostei a adoptat o lege regională privind demararea unui program purtând titlul semnificativ „Pax Lingvis". Acesta este deschis colaborării tuturor europenilor (instituţii de cercetare naţionale, regionale sau locale, politice şi administrative, politicieni, oameni de ştiinţă, profesori etc.) interesaţi de problemele

educaţiei multilingve. Scopul programului este acela de a promova schimbul de experienţă, de a defini şi implementa proiecte de cercetare şi studii, precum şi de a dezvolta o strânsă colaborare, necesară în răspândirea şi implementarea multilingvismului. Toate acestea fac parte dintr-o strategie concretă de educaţie, de înţelegere, cooperare şi solidaritate între popoare şi indivizi.

O regiune multilingvă. Spiritul intra-montan al Val d'Aostei, precum şi frecventele contacte dintre această vale şi ţările învecinate au favorizat formarea caracterului său etnic şi lingvistic. De-a lungul secolelor, populaţia văii a avut întotdeauna contacte directe cu francezii, elveţienii şi piemontezii şi, deoarece valea face parte din zona vorbitoare de limbă franceză, populaţia acesteia foloseşte un dialect franco-provensal. Este vorba despre un dialect provanş care are caracteristici fonetice şi structurale apropiate de ambele grupuri dialectale. Până în secolul trecut, dialectul franco-provensal era răspândit în Alpii de Vest (Franţa, Elveţia şi regiunea piemonteză a Italiei) – astăzi, în Val d'Aosta, mai mult de 70.000 de persoane vorbesc fluent un dialect având un vocabular şi o pronunţie inconsistente. În mare parte e bazat pe cuvinte arhaice sau cu influenţe din vorbirea specifică în Savoia, Valais sau Piemont. În general, limbajul în valea joasă a suferit influenţe piemonteze, în timp ce în valea mai înaltă există multe urme lingvistice de adaptare a cuvintelor franceze. Fenomenele contemporane, precum mobilitatea geografică şi socială, imigrarea masivă şi răspândirea mass mediei nu au prea subminat obiceiurile lingvistice, adânc înrădăcinate în familiile din Val d'Aosta. Dialectul continuă să fie punctul central în jurul căruia se învârte identitatea populaţiei şi sentimentul de apartenenţă. Trebuie menţionat faptul că persoanele vorbitoare de dialect sunt mai mult concentrate în munţi. Cu toate acestea, sunt vorbitori de dialect şi chiar de piemonteză atât în Aosta, cât şi în câmpie. Comercianţii din regiunea Piemont au introdus dialectul lor în valea centrală, în special între Pont-St. Martin şi Aosta.

Dialectul germanic. În valea de jos, la poalele Muntelui Roşa, trei comune din valea Lys formează o insulă germanică, în care se vorbeşte

dialectul „walser”, o minoritate lingvistică în sânul unei alte minorităţi. Este vorba de câteva comune locuite de o colonie de etnie şi limbă germană, ce numără aproximativ 1.000 de persoane. Originea acestei colonii datează din sec. XVIII-lea, când unii dintre aceşti colonişti au traversat regiunea muntoasă înaltă Valais şi au ciborât coasta italiană a Muntelui Roşa până în Val d’Aosta, în timp ce alţii s-au dispersat în Alpii vestici; I Centrali, de la Monte Roşa la Triol. Cauzele venirii lor în valea Gressoney nu sunt prea clare. Ajunşi în această regiune, au găsit probabil nelocuite văile respective şi s-au stabilit pur şi simplu aici. În orice caz, în valea Ayas, singurele urme germanice se regăsesc în denumirea unor localităţi, în timp ce în valea Lys influenţa germanică este vie şi pregnantă. Idiomul alemanic, sau „Tisch”, este folosit de grupul „Walserisch” originar din Valais şi este diferit de la un sat la altul. El a reuşit să-şi păstreze tradiţiile şi folclorul, precum şi influenţele din arhitectura germană, datorită Elveţiei şi Tirolului.

Limba franceză: *perspectivă istorică*. Începând cu perioada galo-romană, locuitorii regiunii au vorbit limba latină vulgară, din care a derivat limba romanică. În sec. al VI-lea, Val d’Aosta a fost inclusă în regatul Franc al Burgundiei, fapt care a sporit influenţa lingvistică a variantei nordice a vechii limbi galice. În sec. al IX-lea, franco-provensala, un amestec de franceză veche şi provensală, s-a afirmat, şi apoi a ajuns în contact cu dialectul „oii” care s-a răspândit în paralel cu creşterea expansiunii dinastiei capeţiene, în sec. XII. Franciana a devenit dominantă şi, întinzându-se peste Alpi, a pătruns în statul Savoia şi, în consecinţă, şi în regiunea vasală, Val d’Aosta. Actele oficiale erau întotdeauna redactate în latină, pe când franceza se răspândea în rândul nobililor şi trubadurilor. Un rol deosebit în promovarea limbii franceze l-au avut clericii, în vreme ce populaţia vorbea în dialect. În sec. XIV, locuitorii Val d’Aostei au început să înveţe imnuri religioase în limba franceză, pe care le alternau cu cântece tradiţionale în latină. În anul 1561, oficialităţile franceze au înlocuit latina din toate actele publice (prin Edictul lui Emmanuel-Philibert, duce de Savoia, care urma Ordonanţei instituite de Francisc I., din 1539). Bilingvismul franceză-dialect franco-provensal a dăinuit în Val

d'Aosta până în sec XIX. Odată cu unificarea italiană din 1861, încercările de „italienizare" au fost legate de pretenţiile lingvistice care aveau să se transforme în pretenţii politice şi administrative după Primul Război Mondial. Locuitorii au acceptat impunerea limbii italiene, dar au cerut protejarea tradiţiilor lor şi dreptul de folosire a limbii materne – franceza. În 1897, limba franceză a dispărut din tribunale, şi, după numeroase schimbări succesive, restricţii şi interdicţii, ea aproape că a dispărut şi din învăţământ. Momentul de cotitură a survenit în 1884, odată cu crearea primei şcoli bilingve. Acest pas s-a bazat pe decizia prefectului, care a hotărât că planificările şcolilor primare ar trebui împărţite în două părţi egale, destinate atât studiului în limba franceză, cât şi celui în limba italiană. Regimul fascist a interzis folosirea limbii franceze, la începutul sec. XX, şi a încercat să promoveze imigrarea în vale a vorbitorilor de limbă italiană, precum şi emigrarea vorbitorilor de franceză în afara Val d'Aostei. Centralizarea politică şi administrativă a condus la o încercare de asimilare a minorităţilor lingvistice, în diverse domenii: toponimiile franceze, limba autorităţii ecleziastice, toate nivelele de învăţământ, ziare, reviste şi epitafuri pe monumentele funerare. Oricum, în ciuda acestor lupte, a italienizării forţate, a conflictelor culturale şi sociale şi a tot felul de alte atacuri, folosirea limbii franceze a continuat în toate domeniile: şcoli, biserici, în viaţa publică, în cea citidiană. Limba franceză s-a răspândit în teritoriu; aproape toată lumea, cu excepţia câtorva emigranţi, cunoaşte şi vorbeşte fluent franceza. Aproape toţi locuitorii Val d'Aostei consideră folosirea limbii franceze ca fiind o moştenire de tradiţie şi istorie şi o situaţie extrem de norocoasă, întrucât aceasta permite nu doar un contact uşor cu vechile neamuri – francezii şi elveţienii – dar ea va constitui şi un important atu pentru a se putea trăi în Europa, în viitor, ca şi pentru promovarea integrării cetăţenilor „non – EU", vorbitori de limbă franceză. Trebuie menţionat, de asemenea, faptul că Regiunea Autonomă este sensibilă la nevoia de deschidere a Văii către relaţiile internaţionale, motiv pentru care aceasta participă la iniţiative precum „Communaute de travail des Alpes Occidentales" şi Comitetul regiunilor Europei.

Folosirea limbii italiene. Limba italiană a fost vorbită de toţi locuitorii din Val d'Aosta timp de 60 de ani, ca urmare a industrializării regiunii, a imigrării masive a muncitorilor şi a aducerii de oficiali ai statului din regiunile unde se vorbea italiana. Un alt factor de răspândire a limbii italiene este creşterea numărului de căsătorii mixte. În această situaţie, membrul italian al familiei îşi păstrează deseori limba maternă, dar îi este simplu să înveţe franco-provensala şi franceza vorbită de partenerul de viaţă. Dacă familia conţine şi vorbitori vârstnici de franceză, acest fapt promovează bilingvismul, şi câteodată, chiar trilingvismul la copii. Preoţii oficiază în mod curent serviciul divin în biserici atât în italiană, cât şi în franceză, mai ales în unele sate, pe când cea mai mare parte a imnurilor se cântă în franceză. Locuitorii din Gressoney, cu vechi tradiţii catolice, încă de la stabilirea lor în Val d'Aosta, dinainte de Reformă, asistă întotdeauna la messa în limba germană, conform tradiţiei din Vale, care a dăinuit până la începutul sec. XX.

b) Modelul catalan56

56 Pau Puig I Scotoni, Supravieţuire naţională, politică lingvistică şi coeziune internă, Altera 8, Anul IV, 1998

Catalonia este o entitate teritorială care se bucură de autoguvernare din 1979. Constituţia Spaniei o defineşte drept una din „naţionalităţile" „naţiunii" spaniole. Totuşi, noi, catalanii. socotim îndeobşte Catalonia drept o naţiune din cadrul statului spaniol. Triunghiul catalan este situat în colţul nord-estic al Peninsulei Iberice şi cuprinde o parte considerabilă a Munţilor Pirinei şi a graniţei dintre Spania şi Franţa. Suprafaţa Cataloniei (32.000 km^2) este comparabilă cu cea a Belgiei, iar populaţia ei se ridică la 6.000.000 de locuitori.

Catalanii nu au o origine etnică comună întrucât teritoriul catalan este coridorul care leagă peninsula de continentul european, o circumstanţa geografică care a favorizat migraţia şi amestecul populaţiilor. Ultimul mare val de imigrare a avut loc în perioada franchistă, iar cea mai importantă urmare a acestuia este că numărul catalanilor vorbitori de spaniolă a crescut simţitor – el reprezentând astăzi un procent de 45%. Catalonia nu dispune de resurse naturale

semnificative, dar are, în schimb, o lungă tradiţie comercială şi industrială. Începând cu secolul trecut, Catalonia a devenit „uzina Spaniei" şi este şi astăzi una din cele mai bogate regiuni ale ţării. Catalonia reprezintă 6% din teritoriul, 16% din populaţia, 20% din PIB-ul, 24% din producţia industrială şi 30% din comerţul exterior al Spaniei. Statul spaniol realizează între 23% şi 24% din venitul său în Catalonia. Dacă ne plasăm în contextul Uniunii Europene, PIB-ul pe cap de locuitor al Cataloniei se situează în vecinătatea mediei Uniunii, începuturile Cataloniei datează din vremea Marca Hispanica a Imperiului lui Carol cel Mare. În evul mediu Catalonia a fost puterea dominantă în regatul Aragónului, rivalizând în spaţiul mediteranean cu Genova şi Veneţia. Catalonia a fost anexată regatului spaniol într-o perioadă de slăbiciune şi de nesiguranţă, situaţia ei fiind de aceea dintru început una marginală. În plus, poziţia ei de regiune de frontieră a sortit-o unui control şi unei supravegheri foarte stricte din partea statului spaniol. Catalonia şi-a pierdut tradiţia seculară a autoguvernării în 1714, după războiul pentru succesiunea spaniolă.

Regionalismul catalan şi-a făcut apariţia la sfârşitul secolului trecut, generat fiind pe de o parte de procesul inegal de modernizare a Spaniei, de neîncrederea şi de politica falimentară a guvernelor de la Madrid, iar pe de altă parte, de curentele naţionaliste şi romantice ale epocii. Cele mai semnificative elemente ale identităţii naţionale catalane sunt limba catalană şi conştientizarea faptului că regiunea constituie cea mai dezvoltată şi mai europeană parte a Spaniei. Limba catalană aparţine, asemeni românei, familiei de limbi romanice. Spre deosebire de alte limbi minoritare, catalana este limba unei foarte bogate literaturi scrise. Faptul că ea este vorbită de elitele regiunii îi conferă catalanei *şi prestigiu social*.

Obiectivul regionaliştilor era obţinerea autoguvernării, precum şi a unui cuvânt de spus în guvernul central în vederea modernizării restului Spaniei. La Madrid însă aceste revendicări erau interpretate ca o intenţie fie de secesiune, fie de câştigare a dominaţiei asupra întregii Spanii. În realitate, separatismul era susţinut numai de grupuri marginale, întrucât dependenţa de piaţa spaniolă a moderat constant

revendicările naţionaliste. Aspiraţiile regionaliste au fost realizate în 1931, când Republica Spaniolă a acordat Cataloniei o largă autonomie regională. Toate acestea au fost însă pierdute după victoria generalului Franco în războiul civil din 1936 – 1939. În timpul regimului franchist (1939 – 75), Catalonia a fost supusă unei opresiuni Pe de altă parte, autonomia a putut fi consolidată mai ales în urma politicii de integrare adoptate de forţele politice catalane cu privire la problema crucială, a imigraţiei. Prin conceperea unei definiţii mai largi a naţiunii catalane, Catalonia a putut dezamorsa ameninţarea pe care prezenţa masivă a imigranţilor o reprezenta la adresa coeziunii sale interne. Potrivit acestei noi definiţii, pe criterii non-etnice, este catalan oricine trăieşte şi munceşte în Catalonia.

Modelul lingvistic catalan urmează liniile directoare ale Constituţiei Spaniei din 1978 cu privire la diferitele limbi vorbite în Spania: spaniola, catalana, cureska (limba bască) şi gahciana, în rezumat, Constituţia prevede:

limba oficială a statului este limba spaniolă;

toţi cetăţenii spanioli au obligaţia de a cunoaşte şi dreptul de a folosi spaniola;

celelalte limbi vorbite în Spania pot fi considerate limbi oficiale în regiunile autonome respective.

Constituţia Spaniei recunoaşte pluralismul lingvistic al Spaniei, dar într-un mod inechitabil. La nivelul statului, caracterul oficial este rezervat uneia singure dintre cele patru limbi, şi anume spaniolei. În ce priveşte drepturile lingvistice ale individului, Constituţia recunoaşte în totalitate drepturile cetăţenilor spanioli vorbitori de spaniolă. Ceilalţi se pot adresa administraţiei, iar aceasta, la rându-i, li se poate adresa în limba pentru care ei au optat, doar la nivel local şi regional.

Bazele modelului lingvistic catalan au fost puse de *Statutul de Autonomie* din 1979. Acesta defineşte catalana ca limba Cataloniei şi statuează caracterul ei co-oficial (alături de spaniolă). El stabileşte, de asemenea, obligaţia conducerii regionale de a garanta folosirea curentă şi oficială a ambelor limbi, precum şi de a crea condiţiile pentru realizarea unei depline egalităţi între cele două.

Legea cu privire la limba oficială, promulgată în 1983 de către parlamentul catalan, declară catalana drept limba guvernării şi a administraţiei locale şi regionale. În ce priveşte educaţia, legea precizează că obiectivul ei este cunoaşterea ambelor limbi, dar, în acelaşi timp, ea mai prevede că limba de predare este catalana. Legea recunoaşte totodată dreptul elevilor de a fi instruiţi în ciclul primar în propria limbă. Politica noastră lingvistică are ca ţintă principală promovarea cunoaşterii şi folosirii limbii catalane ca pe o compensare a efectelor nocive pe care le-a avut asupra catalanei persecuţia din perioada de dictatură.

Această politică, de „normalizare lingvistică", a fost susţinută cu ajutorul a două argumente majore. În primul rând, cunoaşterea generală a catalanei este necesară pentru a garanta individului dreptul deplin de a trăi în Catalonia, iar în al doilea rând, este important ca imigranţii şi copiii lor să aibă posibilitatea de a învăţa catalana pentru a le fi astfel facilitată integrarea în societatea catalană. Principalul instrument al politicii lingvistice a fost mass-media, supravegheată în acest sens de guvernul regional şi de sistemul educaţional.

Una din metodele pedagogice care vizează să le asigure copiilor vorbitori de spaniolă condiţiile pentru stăpânirea în egală măsură a catalanei şi a spaniolei este aşa-numita „imersiune lingvistică" – o metodă practicată şi în Québec, Finlanda şi Ţara Galilor. „Imersiunea lingvistică" constă, în cazul nostim, în predarea exclusiv în limba catalană în primele etape ale procesului educaţional. Această metodă, aplicată cu acordul părinţilor, impune o evaluare pozitivă a limbii materne a copilului – aşa cum se cuvine unei metode plurilingve de instruire.

Politica lingvistică dă prioritate persuasiunii şi convingerii mai degrabă decât impunerii cu forţa, de unde putem deduce că politica a fost flexibilă, treptată şi creativă. Recuperarea limbii catalane este în momentul de faţă un fapt practic ireversibil: 93, 8% din populaţie înţelege catalana, 68% o vorbeşte, iar 40% o poate folosi în scris. Generaţiile tinere sunt într-o proporţie covârşitoare bilingve.

Modelul lingvistic catalan corespunde în mare măsură

modelului pe care lingviştii îl numesc în mod uzual „personal”. Pe de altă parte, modelul conţine anumite elemente de teritorialitate, printre care se numără prevalenta catalanei în administraţie şi educaţie.

În plus, autorităţile catalane se îngrijesc pentru ca drepturile lingvistice ale individului să nu „în*calce dreptul colectiv a*l *comunităţii lingvistice catalane l*a *propria limbă”.* Elementele teritoriale răspund, desigur, dorinţei de a garanta supravieţuirea catalanei şi de a echilibra bilingvismul din Catalonia.

Modelul lingvistic catalan se caracterizează prin aceea că a reuşit să compatibilizeze uzajul public al catalanei cu respectul pentru limba imigranţilor. La început, modelul actual a fost impus prin forţa împrejurărilor: statutul oficial al spaniolei în toată Spania, numărul mare de vorbitori de spaniolă, şi teama că toţi aceştia se vor opune revenirii la limba catalană. Consolidarea modelului, pe de altă parte, are loc bucurându-se de interesul tuturor părţilor. De fapt, din motive de mobilitate şi integrare socială, vorbitorii de spaniolă sunt tot mai interesaţi să înveţe catalana. Acum că limba noastră nu mai este ameninţată, noi, vorbitorii de catalană, am început să apreciem, la rândul nostru, tot mai mult utilitatea spaniolei în afaceri şi în relaţiile cu restul Spaniei, cu America Latină şi cu cei 15 milioane de turişti care ne vizitează ţara în fiecare an. Este cert că consolidarea acestui model este în interesul Spaniei în general ca şi al Cataloniei, deoarece „pacea limbilor” contribuie la buna imagine internaţională a ambelor, şi prin aceasta la progresul lor material.

Marea importanţă pe care o prezintă Catalonia pentru Spania este deopotrivă o tragedie şi un avantaj. Patima excesivă pe care o trezeşte „Frumoasa” care este Catalonia în „Ursul din munţi” a condus în trecut la situaţii sufocante. Asupra Cataloniei s-a abătut atunci năpasta, însă Spania – lipsită de energiile şi forţele creative ale locomotivei sale – a trecut prin greutăţi încă şi mai grave.

Dimpotrivă, în contextul oferit de democraţie şi pace, dependenţa pe care o resimte Spania faţă de Catalonia constituie o extraordinară sursă de putere pentru cele mai diverse strategii de descentralizare. Acum că Spania este un stat democratic, se poate

prevedea că pe meterezele „fortăreţei de pe vârfuri” se va înţelege în cele din urmă că politica dusă de faraonii luminaţi sau de regii mesopotamieni faţă de Fenicia ar trebui aplicată şi în cazul Cataloniei, şi că ar trebui să ni se dea puterea şi libertatea de mişcare de care avem nevoie pentru a contribui, cu loialitate şi mult mai eficient, la progresul general al Spaniei.

Dacă, în cele din urmă toate acestea ar fi înţelese, Catalonia nu numai că îşi va fi asigurat supravieţuirea, ci totodată îşi va fi „civilizat adversarul” – lucru despre care Benedetto Croce credea că este nici mai mult nici mai puţin decât însăşi arta fundamentală a politicii.

d) Minorităţi naţionale în Belgia57

Belgia este un regat. Statutul său constituţional este democraţie parlamentară, monarhie constituţională, stat federal. Populaţia Belgiei este de 9.880.000. Principalele minorităţi: flamanzi, valoni, germani, „noi minorităţi” (aproximativ 7 procente din populaţie – italieni, spanioli, marocani, turci, africani); Limbi vorbite: flamanda/olandeza (57 procente), franceza (42 procente), germana (1 procent). Belgienii sunt catolici.

Belgia a devenit un stat independent în 1830 după o revoluţie încununată cu succes împotriva regelui danez, care fusese din 1815 suveranul Regatului Unit al Ţărilor de Jos. După cum stăteau lucrurile de secole, populaţia din sudul Belgiei (regiunea valonă) vorbea dialecte ale limbii franceze, în timp ce populaţia din nordul Belgiei (Flandra) vorbea dialecte ale limbii olandeze. Cu toate acestea, clasele conducătoare din Flandra vorbeau limba franceză, acesta fiind rezultatul unui îndelungat proces de dezvoltare ajutat şi de o politică deliberată de „francizare”, în special după independenţa belgiană. În viaţa socială, politica de francizare era revelată de faptul că orice flamand care reuşea să urce pe scara socială era obligat să se „francizeze” dacă dorea să fie primit în „lumea bună. Un flamand care ar fi refuzat această condiţie, ar fi fost ostracizat. În viaţa oficială, în fiecare domeniu – militar, administrativ, legal şi educaţional – toate chestiunile care depăşeau un anumit nivel erau tratate în limba franceză, inclusiv pe întreg teritoriu al Flandrei. Această politică a fost

în cele din urmă treptat corectată. Prima lege lingvistică din 1873 a introdus olandeza în procedura penală din Flandra; o lege din 1889 prevedea ca publicarea viitoarelor acte ale parlamentului să fie făcută în limbile franceză şi olandeză. Cu toate acestea, până în 1930, nu a existat în Belgia nicio universitate cu predare în limba olandeză. Rezultatul acestei politici a fost acela că în jurul anului 1930 situaţia lingvistică din Belgia era în linii mari cea prezentată în cele ce urmează. Aristocraţia vorbea franceza şi nu cunoştea nici olandeza, nici dialectul flamand. Acelaşi lucru era în general adevărat şi în ceea ce priveşte oamenii de condiţie bună din oraşe, cu excepţia faptului că ei aveau în general o cunoaştere rudimentară a limbii olandeze flamande. În oraşe, dar mai ales la ţară, exista o clasă de mijloc care vorbea în mod obişnuit dialectul flamand, dar vorbea şi scria în franceză ori de câte ori voia să dea semne de distincţie. Astfel, situaţia din Flandra era aceea că, în afară de câteva excepţii, populaţia nu vorbea sau scria fluent în limba literară (olandeză) care corespundea limbii populare (flamanda). Între 1830 şi 1914 a existat o reacţie din partea anumitor personalităţi literare flamande, care au avut doar o influenţă limitată asupra celor din clasele limitate, dar au cunoscut un sprijin mai mare din partea oamenilor de condiţie mai modestă. Această reacţie a fost însoţită de o anumită amărăciune privitoare la dispreţul manifestat faţă de flamandă, limba poporului. Trecerea după războiul dintre 1914 – 1918, de la un sistem electoral cenzitar la sufragiul universal pentru bărbaţi în 1920, a adus după sine o schimbare, cu implicaţii de lungă durată, a climatului social. A avut loc o revoltă lingvistică a poporului

57 Frank Delmartino, Belgia după a patra reformă de stat, Altera7, Anul IV, 1998

flamand împotriva clasei conducătoare, care a luat forma sentimentului naţional flamand, uneori violent antibelgian. Totuşi, reforma electorală a fost condiţia necesară şi, în cele din urmă suficientă, pentru câştigarea egalităţii cu limba franceză. În parlamentul precedent, nereformat, nu a fost ţinut niciun discurs în limba olandeză până în 1899, adică timp de peste 50 de ani de la

înfiinţarea sa. Chiar şi aşa, a fost nevoie de încă 40 de ani înainte ca întregul efect al vorbirii limbii olandeze de către majoritate să se facă resimţit.

Legile lingvistice din anii '30. În jurul anului 1930 politicienii belgieni erau de acord că exista nevoia unei reforme lingvistice de perspectivă. A fost aprobat şi pus în practică un întreg corp de legi destinat să pună pe picior de egalitate cele două limbi, franceza şi olandeza. Pentru că introducerea unui sistem bilingv de ambele părţi ale frontierei lingvistice nu a fost acceptată, principiul egalităţii a fost pus în practică prin introducerea în Flandra a unui sistem unilingv bazat pe limba olandeză şi a unilingvismului francez în regiunea valonă. O lege din 1932 asupra folosirii limbilor în învăţământul primar şi secundar prevedea că în Flandra, ca şi în regiunea valonă, limba folosită în învăţământul oficial trebuie să fie cea a regiunii respective, învăţământul primar urma să beneficieze de subsidii şi de recunoaşterea diplomei, tot numai dacă se desfăşura în limba regiunii respective. Ca urmare a acestora, flamanzii au dobândit o nouă elită care a rămas flamandă chiar şi atunci când a ocupat poziţii sociale înalte. Cu toate acestea, procesul de francizare a continuat de-a lungul frontierei lingvistice, în Bruxelles şi în comunităţile flamande din suburbiile sale. Din cauza predominanţei sociale a limbii franceze (şi, în cazul comunităţilor din suburbiile Bruxelles-ului, a migraţiei unor locuitori francezi ai oraşului către acele suburbii), francizarea i-a afectat nu numai pe flamanzi care s-au ridicat pe scara socială ci şi pe cei din păturile inferioare ale clasei mijlocii şi chiar pe cei făcând parte din clasa muncitoare. Legislaţia din 1932 a permis comunităţilor de la frontiera lingvistică să facă reajustări educaţionale şi administrative pe baza unor recensăminte care urmau să aibă loc din zece în zece ani şi care cuprindeau şi întrebări asupra limbii. Rezultatul recensământului din 1947 a arătat cât de mult a evoluat francizarea. Cum efectul reajustărilor se manifesta aproape într-o singură direcţie – în favoarea comunităţii de limbă franceză – flamanzii au pretins respectarea integrităţii teritoriului lor, ca un corolar al existenţei sentimentului naţional flamand. Recensământul din 1947 a avut drept rezultat un

conflict important între cele două comunităţi lingvistice: valonii i-au acuzat pe flamanzi de imperialism geografic.

Legile lingvistice din anii '60. În loc de a mai organiza un nou recensământ asupra limbii în 1960, marea majoritate a politicienilor belgieni a căzut de acord să fixeze frontiera lingvistică o dată pentru totdeauna. O lege din 8 noiembrie 1962 a stabilit frontiera lingvistică pe baza raportului „Centrului Harmel", înfiinţat în 1948 pentru a studia problemele comunităţilor lingvistice. O lege promulgată în 30 iulie 1963 stipula încă o dată că învăţământul oficial se va desfăşura în limba regiunii şi că învăţământul particular, pentru a primi subvenţii şi a-i fi recunoscute diplomele, trebuie să se desfăşoare în aceeaşi limbă. Legea din 2 august 1963 tratează poziţia anumitor comunităţi flamande din suburbiile Bruxelles-ului, îngăduind unele excepţii în învăţământul primar în favoarea locuitorilor de limbă franceză din acele comunităţi.

Reforma constituţională din anii '70. În 1970, structura statului belgian a cunoscut schimbări importante printr-o reformă constituţională care introducea „autonomia culturală" comunităţilor sale de limbă franceză şi olandeză. Flamanzii şi valonii deveniseră din ce în ce mai conştienţi de propria lor identitate şi îşi percepeau în mod diferit interesele. Reforma constituţională din 1970 prevedea: a) împărţirea tuturor membrilor parlamentului naţional în grupuri de limbă franceză şi olandeză, pentru că ei să îşi exercite în problemele culturale autoritatea legislativă asupra cetăţenilor aparţinând respectivei comunităţi ca membri a doua consilii electorale diferite (noul articol 32 *bis* din Constituţie): b) împărţirea Belgiei în patru teritorii lingvistice. Cele unilingve: olandez, francez şi german şi teritoriul bilingv Bruxelles (noul articol 3 *bis* din Constituţie). Nu este posibilă nicio schimbare a frontierelor celor patru teritorii lingvistice altfel decât printr-o lege adoptată de câte o majoritate a fiecărui grup lingvistic, în condiţiile în care la vot participă câte o majoritate a fiecărui grup, însumând cel puţin două treimi din numărul total al membrilor parlamentului; c) împărţirea Belgiei în trei regiuni: regiunea Flamandă, regiunea Valonă şi regiunea Bruxelles (articolul

107 *quarter* din Constituţie); compoziţia şi competenţa organelor regionale urmând să fie determinate prin legi adoptate de majorităţi special calificate; d) instituirea unei proceduri „semnal de alarmă" prin care, de fiecare dată când două treimi din membrii unui grup lingvistic din parlament declară că prevederile unei legi aflate în discuţie pot pune în pericol relaţiile dintre comunităţi, se va face apel la Consiliul de Miniştri; e) paritatea miniştrilor de limbă franceză şi olandeză, cu excepţia primului ministru (noul articol 86 *bis* din Constituţie).

Reforma constituţională din anii '80. O nevoie persistentă pentru o mai mare autonomie a condus la o altă revizuire a Constituţiei în 1980, care a pus în practică cea mai profundă reformă instituţională din istoria Belgiei. De atunci încoace există la nivel federal trei comunităţi (de limbă flamandă, franceză şi germană) şi trei regiuni (Flamandă, Valonă şi Bruxelles). Subiecţii comunităţilor sunt determinaţi prin *ratione personae*, iar subiecţii regiunilor prin *r*atione *loci*. În timp ce Flandra cuprinde atât comunitatea flamandă, cât şi regiunea flamandă, Valonia constă doar din regiunea valonă, suprapunându-se în mare măsură cu *ratione loci* a comunităţii franceze, dar fiind distinctă de *ratione materiae*. În aşteptarea unei soluţii mai clare pentru regiunea Bruxelles-capitală, executivul regiunii Bruxelles operează în cadrul guvernului naţional. Regiunea administrativă Bruxelles-capitală este compusă din oraşul Bruxelles şi din alte 18 municipalităţi înconjurătoare. La început, regiunea Bruxelles-capitală nu a avut propriul său corp legislativ. În măsura în care sunt implicate probleme „comunale", normele comunităţii de limbă olandeză se aplică instituţiilor de limbă olandeză, normele comunităţii de limbă franceză – instituţiilor de limbă franceză, iar legile naţionale se aplică instituţiilor care aparţin ambelor comunităţi şi persoanelor de pe teritoriul regiunii Bruxelles-capitală. Legile naţionale se aplică problemelor regionale. Pentru acele probleme care sunt localizate pe teritoriul regiunii Bruxelles-capitală, este responsabil un comitet ministerial format dintr-un ministru şi doi secretari de stat aparţinând cabinetului. Ei acţionează prin consens; în absenţa consensului problema este diferită plenului cabinetului.

Comunitatea flamandă şi regiunea flamandă au câte un executiv şi legislativ comun, care funcţionează în comunitate ca puteri regionale, independent de guvernul şi legislativul naţional. Regiunea valonă şi comunitatea franceză au fiecare câte un executiv şi legislativ distincte, de asemenea independente de guvernul naţional şi având competenţe în problemele regionale, respectiv comunitare. Puterile comunităţii se preocupă de aşa-numitele „probleme legate de persoane" şi include problemele sociale, de sănătate şi asigurări sociale, alături de problemele culturale. Puterile regionale se întind de la protecţia mediului, planificarea sistemului de sănătate, a asigurării cu locuinţe şi căile navigabile interne până la politica regională, politica energetică, problema locurilor de muncă şi cercetarea ştiinţifică. Rămâne întrebarea dacă planul legilor naţionale şi cel al decretelor regionale şi comunale este o decizie corectă, sau dacă un transfer de autoritate mai cuprinzător către regiuni nu ar trebui să fie însoţit de acceptarea principiului priorităţii normelor naţionale în condiţii stricte. Sistemul prezent asigură doar aplanarea conflictelor de jurisdicţie de către o nouă Curte de Arbitraj, care a început să lucreze în 1985 şi care este compusă din şase vorbitori ai limbii olandeze şi şase – de limbă franceză, jumătate dintre ei fiind avocaţi iar cealaltă jumătate foşti politicieni. Ea este investită cu puterea de a revizui din punct de vedere juridic legile pe baza puterii care îi este conferită de Constituţie şi de drepturile fundamentale apărate de aceasta. Distribuirea resurselor financiare către comunităţi şi regiuni este punctul slab al reformei. Unităţile administrative componente primesc prelevări de la bugetul naţional şi au numai o putere limitată de a stabili impozite proprii. Cu toate acestea, se simte în general că, pentru a fi stare să-şi pună în practică propriile politici în propriile domenii de jurisdicţie, comunităţile şi regiunile ar trebui să aibă propriile lor resurse financiare şi să poarte întreaga responsabilitate financiară a politicii lor. În 1980, reforma statului nu a fost satisfăcătoare deoarece a fost omisă o soluţie definitivă pentru regiunea Bruxelles. Problemele specifice Bruxelles-ului privesc delimitarea teritoriului său şi protecţia minorităţilor flamande.

Regiunea Bruxelles-capitală şi-a primit propriul ei corp legislativ şi executiv, având aceleaşi competenţe ca şi omoloagele lor flamande şi valone, doar prin amendamentele constituţionale din 1988. Paritatea dintre membrii de limba olandeză şi cei de limbă franceză ai executivului, cu excepţia preşedintelui, este garantată. Executivul acţionează prin consens. În regiunea Bruxelles, care aparţine atât comunităţii franceze, cât şi celei flamande, legile comunităţii franceze şi ale celei flamande se aplică instituţiilor aparţinând comunităţii respective. Legislaţia comunitară permite delegarea exerciţiului puterilor ei în regiunea Bruxelles către comunităţi flamande sau franceze. Aceste comisii sunt compuse din membrii respectivi ai legislativului flamand sau francez din regiunea Bruxelles. Ei pot legifera într-o sesiune comună asupra „instituţiilor bi-comunitare" (acele instituţii din Bruxelles care nu aparţin nici comunităţii franceze, nici celei flamande).

e) Rădăcinile multilingvismului elveţian58

Elveţia este adesea citată şi dată exemplu ca o poveste de succes pentru modul în care ea abordează diversitatea lingvistică şi culturală. În pofida unei populaţii mici de peste 7 milioane, Elveţia are 4 limbi naţionale oficiale: 1) germana (declarată drept „limbă principală" de comunicare, fie sub formă standard, fie sub formă de dialect, de către 63, 6 % din totalul populaţiei); 2) franceza (de către 19, 2 %); 3) italiana (de către 7, 6 %) şi romanşa (Romanche) (de către O, 6 %), potrivit rezultatelor recensământului federal din 1990. Mai mult, 9 % din populaţie afirmă că pentru ei nicio limbă naţională nu este ca atare „principală" ceea ce reprezintă un procentaj foarte înalt sub aspect internaţional. Situaţia lingvistică actuală din Elveţia poate fi explicată şi prin factorul istoric care stă la baza atât a aspectelor a părţilor tari, cât şi a celor slabe, ale cvadrilingvismului elveţian.

58 Jonathan Steinberg, Minorităţi în Elveţia, Altera 1, Anul 1.1995

Dacă e să simplificăm la maximum şapte secole de istorie (adică începând cu 1291, an care este considerat drept „începutul" istoriei elveţiene când s-au aliat trei comunităţi mici din văile alpine),

creşterea Elveţiei până la actualele hotare poate fi definită ca una lentă. Celor trei comunităţi mici li s-au alăturat alte cantoane ale căror scop major era de a rezista poftelor hrăpăreţe ale imperialismului statelor vecine, în special ale Austriei, şi consecutiv ale Burgundiei, Savoy-ului şi Franţei. Elveţia a fost considerată oficial de alţii drept o ţară iubitoare de pace şi exemplu de naţiuni mici (cantoanele) care sunt gata de orice sacrificii pentru a-şi apăra libertatea şi independenţa. Bineînţeles, aceasta este o reprezentare prea trandafirie: certurile între cantoane erau un loc comun, luptă acerbă pentru putere, iar unele cantoane adesea aduceau mai mult a vasali până a fi primiţi ca membri cu drepturi depline ai Confederaţiei. Şi totuşi, aceasta a fost temelia a ceea ce poate fi numit *mitul* elveţian în sensul sacralizării unor elemente alese din istorie şi incluse într-o reprezentare globală a originilor naţionale. Crearea şi succesul acestui mit pot fi explicate în mare parte prin împrejurări istorice.

Elveţia a apărut ca stat „modern" după sfârşitul războaielor lui Napoleon. Hotarele ei actuale au fost recunoscute la Congresul din 1815 de la Viena şi prima ei constituţie cu adevărat modernă datează din 1848. Cu toate acestea, în prima parte a secolului 20, o ţară ca Elveţia era privită ca un lucru straniu şi suspect. Mai întâi de toate, era singura republică situată în mijlocul unor monarhii agresive şi reacţionare. Deja atunci ea era o ţară multilingvă într-o perioadă când statul naţional unitar se considera ca cea mai performantă şi legitimă formă a puterii politice. În acele timpuri, o corespondenţă clară de „unu la unu" între stat şi naţiune pe de o parte, între naţiune şi limbă, pe de altă parte, era considerată a fi în firea lucrurilor. De aceea, Elveţia trebuia să-şi legitimeze existenţa, inclusiv caracteristicile ei neobişnuite cum erau multilingvismul; până aici mitul naţional a fost dezvoltat într-un mod mai mult sau mai puţin conştient. În practică aceasta însemna că presupusul cvadrilingvism destabilizator al ţării urma să se transforme într-un avantaj şi o caracteristică preţioasă şi utilă. Ceea ce era privit atunci ca un lucru fatal ce ar duce iminent la dezastru s-a dovedit a fi (şi chiar proclamat) esenţa naţiunii elveţiene: *Willensnation* (naţiunea voinţei), naţiunea care s-a definit în mod

precis *prin* diversitatea ei lingvistică şi a căpătat sensul propriei identităţi naţionale, exprimându-şi sufletul prin diversitate şi nu în pofida ei.

De asemenea, anumite consideraţii de politică internă au intrat în joc. În 1848, un scurt război civil între cantoanele rurale (şi în mare lor majoritare catolice) pe de o parte, şi cantoanele urbane (şi în mare parte protestante), pe de altă parte, a fost câştigat destul de repede de cei din urmă. Pentru a risipi temerile părţii biruite pe viitor, s-a făcut un pas extrem de important: s-a acceptat în mod explicit şi oficial diversitatea lingvistică şi culturală a ţării. Astfel, în Constituţia din 1848 trei limbi sunt menţionate drept naţionale şi absolut egale: germana, italiana şi franceza.

Crearea mitului elveţian naţional a fost o operaţiune de un mare succes social-psihologic, pentru că originile mitului au fost, în linii generale, nu numai pur şi simplu acceptate, ci chiar date uitării. Atunci când nimeni ni-şi bate capul în legătură cu un mit oarecare înseamnă că acesta a avut succes. Cu anii, alte caracteristici nobile s-au adăugat mitului naţional: ordinea, munca asiduă şi de calitate, curăţenia, precizia şi umanismul simbolizat prin Crucea Roşie etc. Toate acestea au oferit o bază foarte importantă pentru nişte aranjamente instituţionale neobişnuite. Ataşamentul cetăţenilor faţă de autoreprezentarea Elveţiei drept ţară multilinguă şi-a găsit confirmarea în martie 1996 când cu o majoritatea copleşitoare de voturi s-a acceptat schimbarea art. 116 a Constituţiei federale, schimbare ce-i permite guvernului federal să-şi sporească sprijinul pentru limbile şi culturile romanşă şi italiană, şi să se antreneze în măsuri al căror scop este îmbunătăţirea contactelor şi comunicării dintre diferite grupuri etnice. Câteva elemente au făcut sarcina de edificare a mitului şi menţinerea ei mai uşoare. Trei din ele vor fi menţionate mai departe. În primul rând, porţiunea vorbitoare de franceză a Elveţiei nu a fost niciodată, în orice segment al istoriei sale, (cu excepţia câtorva ani de guvernare a lui Napoleon plus anexare parţială) parte a Franţei; elveţienii vorbitori de limbă franceză (sau romanzii – les romands – elveţieni care nu trebuie confundaţi cu

grupul roman) nu sunt în nici într-un fel descendenţi sau verişori ai francezilor; acest lucru merită se referă în special la grupurile Québecois care au nişte legături istorice cu Franţa absolut diferite. În mod asemănător, porţiunea vorbitoare de germană a Elveţiei niciodată nu a fost parte Germaniei (a cărei unificare a avut loc numai 1871), iar porţiunea vorbitoare de italiană a Elveţiei nu a fost nici ea niciodată parte a Italiei. În consecinţă, orice aluzii la tendinţe centrifuge pot fi respinse ca absurde din start. În al doilea rând, hotarele lingvistice nu corespund hotarelor politice dintre cantoane. Trei cantoane sunt bilingve (franceza şi germana), iar unul este trilingv (germana, romanşa şi italiana). În al treilea rând şi aceasta la fel în contrast cu unele cazuri de ţări multilingve – hotarele lingvistice nu corespund, în linii generale, hotarelor religioase; de exemplu, şi partea vorbitoare de franceză, şi cea de germană, a Elveţiei, sunt împărţite în mod egal între cantoane protestante şi catolice din punct de vedere istoric.

Doar numai cantonul Ticino vorbitor de italiană este aproape în întregime catolic, dar chiar zonele foarte mici unde se vorbeşte romanşa, unde locuiesc peste 40.000 de mii de cetăţeni, cuprind comunităţi de o religie sau alta destul de omogene.

Din cele menţionate mai sus reiese clar că rădăcinile modului elveţian de „abordare" a diversităţii lingvistice şi culturale sunt diferite de cele din alte ţări multilingve, chiar din lumea occidentală.

Aranjamentul instituţional prin care este abordată diversitatea lingvistică reflectă în mod oficial şi menţine caracteristici geolingvistice specifice. Una din ele – hotarele lingvistice – a fost deja menţionată. Această constituie un aspect cheie a situaţiei din Elveţia. Existenţa unor asemenea hotare bine delimitate care separă regiunile lingvistice corespunzătoare înseamnă că, în afară de un număr neînsemnat de municipalităţi, nu există niciun fel de bilingvism oficial la nivel local. Elveţia poate fi cuadrilingvă, dar ca atare orice punct al teritoriului ei poate fi privit ca monolingv. În consecinţă, a trăi în Elveţia înseamnă a „trăi" completamente în limbile germană (limba literară, dialectul elveţian-german, nu importă), franceză sau italiană. Cazul regiunilor mai mici unde se vorbeşte romanşa – un fel de insulițe

lingvistice aproape în întregime înconjurate de regiuni vorbitoare de germană – este mai puţin clar şi hotarul lor lingvistic este mai puţin „delimitat”. Aici prezenţa şi vizibilitatea limbii germane şi dialectului elveţian-german este foarte puternică inclusiv în inima tradiţionalului „teritoriu romanş”. Cele trei regiuni distincte din punct de vedere lingvistic nu au acelaşi grad de omogenitate; în special, peste 20 % din populaţia din regiunea vorbitoare de limbă franceză – care este mai diversă din punct de vedere lingvistic – afirmă că limba lor de bază nu este franceza. Cu toate acestea, în orice regiunea lingvistică există o limbă desemnată drept oficială. Acest lucru reflectă interacţiunea celor trei principii instituţionale care reprezintă pilonii abordării diversităţii (ori guvernarea diversităţii) în Elveţia. Principiile respective sunt următoarele: *teritorialitatea lingvistică*, *libertatea lingvistică şi complementaritatea*.

Teritorialitatea este definită ca principiu constituţional nescris conchis de către Tribunalul federal (Curtea Supremă) din art. 116 al Constituţiei Federale. El stipulează că în limitele hotarelor lor, cantoanele, au dreptul să menţină şi asigure omogenitatea *teritoriului* lor lingvistic. Cu alte cuvinte, stabilitatea hotarelor lingvistice este consfinţită în jurisdicţia federală. O consecinţă directă a prevederii respective este faptul că, de exemplu, nu există drepturi pentru învăţământul în limba franceză în partea vorbitoare de germană a Elveţiei şi invers. Bineînţeles, cantoanele sunt libere să meargă la compromis şi să fie tolerante. Anume în acest sens ele procedează de cele mai multe ori. Dar acolo de fapt cetăţenii nu au dreptul la învământ într-o altă limbă decât cea oficială.

Principiul *libertăţii lingvistice* este, de asemenea, recunoscut drept unul constituţional nescris. Mai mult, el este recunoscut de către Tribunalul Federal în calitate de drept fundamental în sensul că el este necesar pentru exercitarea altor drepturi fundamentale cum este, de pildă, dreptul la libertatea expresiei. Libertatea lingvistică presupune drepturi care permit cetăţeanului să folosească orice limbă în sfera lui/ei privată care include şi limba de afaceri sau comerţ. În unele cazuri foarte rare cantoanelor li s-a recunoscut competenţa de a

restrânge acest drept, dar în general ele nu recurg la aşa ceva.

Cel de al treilea pilon al aranjamentului elveţian este principiul complementarităţii. Trebuie să ne aducem aminte că suveranitatea Elveţiei se bazează pe cantoane care deleagă anumite competenţe Confederaţiei. Atât timp cât o competenţă nu este acordată în mod explicit guvernului federal prin Constituţie, ea rămâne la latitudinea cantoanelor. Drept exemplu pot servi învăţământul (deşi anumite aspecte ale învăţământului superior sunt reglementate la nivel federal) şi politica lingvistică. Bineînţeles, o consecinţă directă este faptul că nu există nicio politică lingvistică la nivel federal contrar la ceea ce observăm că se întâmplă în Canada ale cărei autorităţi federale se implică în permanenţă în politicile şi chestiunile legate de limbă. O altă consecinţă importantă este faptul că dacă o competenţă anumită urmează a fi exercitată de către cantoane, atunci actele administrative emise pe baza acestei competenţe vor fi formulate în limba oficială a cantonului respectiv. În cantoanele bilingve autorităţile folosesc, de regulă, o limbă sau cealaltă (dar nu pe ambele) pentru prestarea locală a serviciilor (cum ar fi învăţământul), în conformitate cu hotarul lingvistic. În cazul cantonului trilingv Grischun/Graubunden/Grigioni, alegerea limbii oficiale a fost pusă în sarcina autorităţilor comunale, iar politica lingvistică este definită la nivelul celei mai mici unităţi politice.

Pe lângă principiul de complementaritate Elveţia mai aplică un sistem special numit *federalismul executării*. Potrivit acestui sistem cantoanele trebuie să îndeplinească anumite obligaţii ce ţin de guvernul federal. Aceasta se referă, de obicei, la îndatoriri ce presupun contactul direct cu publicul local. De exemplu, colectarea impozitelor federale este administrată de către autorităţile cantoanelor. Pe scurt, sistemul elveţian este foarte teritorial (cu toate că actualmente se resimte o tendinţă spre o aplicare mai „diferenţiată" a teritorialităţii) şi totodată foarte localizat.